

106944

50

I. KÖTET

4. FÜZET

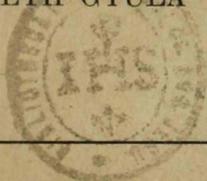
A
MAGYAR NYELVTUDOMÁNY
KÉZIKÖNYVE

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS

GOMBOCZ ZOLTÁN

NÉMETH GYULA

A finnugor népek és nyelvek
ismertetése

írta

Pápay József

BUDAPEST,
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1922.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága 1920 január 20-án elhatározta, hogy kiadja a magyar és finnugor nyelvtudomány kézikönyvét. Kettős célt kívánt ezzel a bizottság elérni: egyrészt az eddigi biztos eredményeket akként összefoglalni, hogy ezáltal a további kutatásokat előmozdítsa, másrészt pedig a felső oktatást is óhajtotta szolgálni, azért az egyetemi hallgatók szükségleteit is szem előtt tartotta. A munka kétféle kiadásban jelenik meg, t. i. kötetben, illetőleg kötetekben, azonkívül minden egyes cikk külön füzetben is.

A Nyelvtudományi Bizottság nevében:

MELICH JÁNOS
előadó.

SZINNYEI JÓZSEF
elnök.

A FINNUGOR NÉPEK ÉS NYELVEK ISMERTETÉSE.

IRTA

PÁPAY JÓZSEF.

1. Az összehasonlító nyelvtudomány kétségtelenül megállapította, hogy nyelvünk a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik. Ezt régebben csüd és finn néven emlegették. BUDENZ egyszerűen ugornak nevezte az egész nyelvcsaládot. EUROPAEUS, THOMSEN, BLOMSTEDT, MUNKÁCSI pedig finn-magyaroknak. Ma már a finnugor elnevezés állapotodott meg. Ez a leghelyesebb, mert az ilyen összefoglaló elnevezésnek lehetőleg olyannak kell lennie, hogy az egész nyelvcsalád egyes tagjait magában foglalhassa. Jelen esetben a nyelvcsaládnak két főága van megnevezve, t. i. a finn és az ugor nyelvág. Ha a finn-magyar elnevezést fogadnánk el, úgy a vogult és az osztjákat kizárnánk, már pedig ez a kettő a magyarral együtt az ugor nyelvágba tartozik.

Azok a népek, melyek ma finnugor nyelven beszélnek, Európában és Szibériának északnyugati részében laknak s a földrajzi elhelyezkedés szerint északnyugatról kelet felé haladva s a magyarokat legutoljára hagyva, így következnek egymás után: 1. lappok, 2. finnek, 3. mordvinok, 4. cseremiszek, 5. votjakok, 6. zürjének, 7. vogulok, 8. osztjások és 9. magyarok. (Térképek: Petermanns Mitth. Ergänzungsbd. XII. 1878; SIMONYI, A magyar nyelv.²)

A magyarság tehát ezekkel a népekkel együtt valamikor nyelvközösségben élt. Igen valószínű, hogy már az együttélés korában az ú. n. finnugor alapnyelvben keletkeztek különböző nyelvjárások, s ezekből a nyelvjárásokból fejlődtek ki fokozatos szétválás után a ma ismeretes és a már kihalt finnugor nyelvek.

Az alábbiakban a rokonyelvű népeket és nyelveket fogjuk ismertetni.

2. A *lappok* manapság Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország legészakibb tájain vannak elszórva a 62. szélességi foktól a Jeges-tengerig, számuk kb. 29,000. A legnagyobb részük (19—20,000) Norvégiában lakik. A XVI. század közepén még Finnország középső részében a Saima-tó partján, Mikkeli vidékén és Savo északi részében, sőt a XIV. században még az Onega-tó mellékén is laktak lappok. Legnagyobb részük halászattal foglalkozik s a kedvezőbb fekvésű vidékeken földműveléssel és baromtenyésztéssel is; alig egy ötödreszük nomád rénszarvastenyésztő. Mindnyájan keresztények, még pedig Norvégiában, Svédországban és Finnországban protestánsok, Oroszországban pedig az orthodox vallás követői. Iskolai oktatásban is részesülnek, csak az orosz-lappok nem.

A lappok magukat *sāme* (tb. *sāmek*) vagy *sāmelas̄* (tb. *sāmelas̄ak*)-nak mondják. Ezt az elnevezést a finn *suomi, suomalaisen*-(töve: *suomalaise*)-nel kell egybevetnünk, jöllehet a két nyelv alakjai nem felelnek meg teljesen egymásnak (a *sāme* őslapp alakja **sāmā*). A délibb lapp vidékeken a svédből kölcsönzött *lahppa* név is járatos, ezt a nevet azonban a lappok gúnynévnek veszik, mert ők ezt a svéd *lapp* „rongy” szóval tartják azonosnak. A *lapp* név a finnektől került a svéddekhez. Legelőször SAXO GRAMMATICUSnál találjuk. Az eredeti skandináv nevűk az óészaki *finnr*, mely szó a középkori latin nyelvű krónikákban *scrithifinni, scridifenni* alakban fordul elő. Az első kétségtelenül rájuk vonatkozó följegyzés PROKOPIOS-nál olvasható, aki (550 körül Kr. u.) *scrithiphinnoinak* írja őket, ami azt jelenti, hogy „hótalpon járó finnek” (óskandináv *skrida* „hótalpon járni, vadászni”).

A legrégebb említése a lappoknak TACITUS Germania-jában fordul elő (46 c.) *Fenni* néven. TACITUS szerint ezek a finnek nagyon barbárok, piszkosak, szegények; se házieszközük, se lovuk, se lakásuk; ételük fű, ruházatuk állati bőr, ágyuk a csupasz föld, szükségleteiket nyíllal szerzik meg, melyet vas hiányában csontheggyel látnak el.

Mint föntebb láttuk, a skandinávok a lappokat is *finnek*-nek (*finnar*) nevezték, ezekre TACITUS leírása most is ráillik. PTOLEMAEUS (Kr. u. II. sz.) kétféle finn népről (*finnoi*) emlékezik meg, az egyik finn nép a Visztula vidékén, a másik meg a Skandináv-félsziget északi részén lakott. Ez utóbbiak valószínűleg a lappok.

Norvégiában megmaradt a *finnr* „finn” elnevezés, még manapság is járatos, de Svédországban a *lapp* elnevezés vált általánossá. Ezt a finn *lappi* szóval magyarázták, mely általában „északi, nem erősen lakott vidéket” jelentett, tehát *lappalainen* = olyan ember, aki *Lappi*-ban lakik. Az irodalomban még más etimológiákkal is találkozunk [Vö. WIKLUND, Urlapp. lautlehre, 12 (SUS. Toim. X)].

3. A lapp nyelv a finnel igen közeli rokonságban van. A nyelvi adatok tanúsága szerint ugyanis valamikor a finn és a lapp egységes nyelv volt; ebből azonban nem következik szükségszerűleg, hogy a lapp és finn

nép is egységes volt valamikor. Az anthropológia eredményei ennek egyenesen az ellenkezőjét bizonyítják; hogy csak a leginkább szembeötlő különbségeket említsük föl: a lapp kistermetű, aránylag gyenge, sötétszemű és hajú, a finn pedig középstermetű, csekély mértékben rövid koponyájú, kék-vagy szürkészemű, szőkehajú. Az anthropológiának és a nyelvészetnek egymástól elütő, de külön-külön kétségbe alig vonható eredményét szem előtt tartva csak azt a magyarázatot fogadhatjuk el, melyet WIKLUND is fölvetett és igyekezett be is bizonyítani Entwurf einer urlappischen lautlehre c. munkája első részében (SUS. Toim. X), hogy t. i. a lappok a finnség hatása alatt eredeti nyelvüket a finnekével fölcserélték, épp úgy, mint Hispánia és Gallia lakói eltanulták a hódító rómaiak nyelvét.

Hogy az őslappok eredetileg milyen nyelvet beszéltek, azt nem tudjuk. Igen valószínű, hogy a mai lapp szókészlet megfejtetlen része részben ezen ősnyelvből származik.

A nyelvcsere természetesen nem egy csapással történt. Hosszantartó és élénk ethnológiai érintkezés volt szükséges ahhoz, hogy a lappok eredeti nyelve nemcsak a szókészlet, hanem a morphológia, sőt syntaxis tekintetében is a finnekéhez idomuljon át.

WIKLUND megállapítása szerint az őslapp az ősfinnél (vagyis annál, melyből a mai finn nyelvek közvetlenül fejlődtek) hangtani tekintetben egy fokkal régebb állapotban van.

4. Minthogy a lappok manapság kevés számban nagy területeken szétszórva laknak, igen természetes ennél fogva, hogy az egyes vidékeken a nyelvük és műveltségi állapotuk is nagyon különböző. Még az egy országban lakók nyelve is annyira elkülönül, hogy a távolabb fekvő vidékek lakosai nem értik meg egymást, még kevésbbé érti meg a norvég vagy a svéd lapp az oroszországi lappot.

A lapp nyelvjárásokat négy főcsoportra oszthatjuk, ú. m. svéd-lapp (lpS.), norvég-lapp (lpN.), finn vagy enarei lapp (lpE.) és orosz-lapp vagy kólai lapp (lpK.). Ezeket akár külön nyelveknek is tarthatnók.

A svéd-lapp területen ismét négy kisebb csoportot vehetünk föl, ú. m. 1. déli-lapp nyj. Ez meglehetősen nagy területen uralkodik, de csak kevesen (kb. 1500-an) beszélnek. A déli lappok nomád életet folytatnak, a svéd-norvég határon emelkedő hegységekben rénszarvasaikkal különböző helyekre vándorolnak. Egészen elszigetelten élnek, a többi lapp-sággal századok óta nem érintkeznek. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy nyelvük rendkívül eltér a többi ismert svéd-lapp nyelvjárástól, annyira, hogy egymást meg sem értik. Ezt a nyelvjárást tüzetesebben HALÁSZ IGNÁC ismertette, aki 1884 nyarán néhány hónapot töltött közöttük (szövegek: NyK. XX, XXVI. Ugor Füzetek IX., szótár: Ugor Füzetek X.; alaktan: NyK. XXXI).

2. Umei nyj. Legrégibb nyelvtan és szótár FJELLSTRÖMTŐL való

1738-ban. BUDENZ 1873-ban a Budápesten megfordult négy lapp ember segítségével tanulmányozta ezt a nyelvjárást. Tőlük néhány összefüggő szöveget is szerzett (NyK. XII).

3. Lulei nyj. E nyelvjárásból is legelőször HALÁSZ közölt szövegeket (NyK. XIX), majd külön is ismerteti a kisebb lulei nyelvjárásokat (NyK. XXII). WIKLUND uppsalai egyetemi tanár még tüzetesebben foglalkozott a lulei lapp nyelvjárásokkal (Lule-Lappmarkban 4 külön ny.-t különböztet meg, l. Laut- und Formenlehre der Lule-lappischen Dialekte. Stockholm, 1891). Ugyancsak WIKLUND adott ki egy teljesen megbízható szótárt is (SUS. Toim. I). Svéd nyelven is adott ki egy nyelvtant szövegekkel és szójegyzékkel: Lärobok i lappska språket. Uppsala, 1901, 1915.

4. Pitei nyj. E nyelvjárást HALÁSZ 1884 őszén tanulmányozta. Három népmesét közöl a NyK. XIX. kötetében, ugyanott szójegyzéket is ad. Minthogy azonban az a tanító, akitől lejegyezte a szövegeket, már nagyon elsvédesedett, a tőle kapott meséket nem tarthatjuk a pitei nyj. teljesen megbízható mutatóanyagainak. A pitei nyj. nyelvtanát és szótárát HALÁSZ 1896-ban adta ki.

Az eddig tárgyalt nyelvjárásokat svéd-lapp (lpS.) összefoglaló névvel szokás jelölni. Ezeknek jellemző sajátosságait és egymáshoz való viszonyát tüzetesen előadja HALÁSZ (NyK. XXII). A svéd-lapp nyelv ismerete az újabb kutatásokig sem volt teljesen elhanyagolva. A skandináv népek ugyanis azért, hogy a pogány lappokat a keresztyén hit számára [megnyerjék, magát a lapp nyelvet is kezdték művelni. A lapp-marki papok számára már a XVIII. században készültek nyelvtan- és szótárkísérletek s a lappok vallásos érzetének emelésére készültek a különböző káték és az Új-Testamentom s a Zsoltárok fordítása. A legelső lapp könyv 1619-ben jelent meg és svéd-lapp nyelven van írva. Szerzője ANDRÉA MIKLÓS pitei pap.

Eleinte a lappul írók Svédországban annyiféle nyelvjáráson írtak, ahányféle vidéken laktak, de már a XVIII. század közepén egységes nyelvű lapp könyvek jelentek meg. A svéd-lapp könyvekben ma is használatos végleges lapp helyesírást azonban csak a XVIII. század vége felé állapították meg, és ebben a helyesírásban jelent meg LINDBAHL és ÖHRLING lapp szótára is, melyet RÉVAINK is használt nyelvtudományi munkáiban.

Irodalom: QVIGSTAD és WIKLUND (SUS. Toim. XIII, függelékül: a lapp szövegközlések, nyelvtanok és szótárak jegyzéke).

5. A Norvégiában élő lapp nyelvjárásokat összefoglaló néven norvég-lapp- v. finmarkeni lappnak szokás nevezni (lpN.).

Ezzel a nyelvel legtüzetesebben foglalkozott FRIS J. A., a krisztianiai egyetemen a lapp és finn nyelvek tanára (1821—1896). Az első valóban tudományos alapon álló nyelvtant ő írta és adta ki már 1856-ban. Nyelvtanában nemcsak a finmarkeni főnyelvjárást tárgyalja, hanem kiterjeszkedik a svéd-lappságra is. Ugyancsak FRIS volt az első, ki a lappoktól lakott egész norvég területet bejárta és értékes népköltési anyagot is gyűjtött. Gyűjteménye Lappske sprogröver (lapp nyelvmutatóanyagok) címen

jelent meg szójegyzékkel (e munkájának új kiadása: KROHN J., Lappalaisia tekstejä sanakirjan kanssa. Helsinki, 1885). 1862-ben kiadta Finnmarkenről szóló nagy ethnográfiai térképét, melyen minden lappok lakta helység meg van jelölve.

Legnagyobb munkája, a norvég-lapp irodalmi nyelv szótára, *Lexicon lapponicum* címen 1887-ben jelent meg. FRHS ebben a munkájában tekintettel van a többi lapp nyelvjárásra is. Sőt még a régi nyelvet is figyelembe vette, és sok szó után ott találjuk az „obsoletum“ jelzót. A szótárt rövid nyelvtani vázlat előzi meg (norvég és német nyelven), mely nemcsak a finnmarkeni, hanem a svéd és kóiai lapp nyelvre is kiterjeszkedik. Az alakotant inkább csak paradigmákban mutatja be, ezekhez fűzi megjegyzéseit.

A norvég-lapp irodalmi nyelvvel foglalkozik még NIELSEN SIGV. *Lappisk elementarlaerebog*. Christiania, 1882 c. munkájában, úgyszintén WIKLUND: *Kleine lappische Chrestomathie mit Glossar*. Helsingfors, 1894 (Hülfsmittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen, I).

Újabban NIELSEN KONRÁD, a krisztianiai egyetem tanára foglalkozik tüzetesen a norvég-lapp nyelvvel. 1903-ban hosszabb tanulmányutat tett a norvégországi és finnországi lappok között. E tanulmányútjának eredménye Polmak, Karasjok és Kautokeino nyelvjárásainak szótára német értelmezéssel, 1913. A norvég-lapp irodalmi nyelv helyes kiejtéséről is értékes hangtani munkát adott ki (SUS. Aik. XX. és külön 1902).

6. Az enare-i lapp nyelvjárást mindössze 999-en beszélik Finnországban. Nagyobb tömegben (459) még Utsjokiban is vannak. Ezek a lappok az Enare-tó mellékén leginkább halászattal foglalkoznak, de vannak itt nomád rénszarvastenyésztő lappok is.

Ezt a nyelvjárást legelőször LÖNNROT ismertette *Über den Enarelappischen dialekt c. értekezésében* (Acta Soc. Scient. Fennicae IV. Helsingfors, 1885, nyelvtan, nyelvmutatványok és szójegyzék).

ANDELIN utsjokii pap (1809—82), aki egy csomó vallásos könyvet fordított le lapp nyelvre, az enare-i lapp nyelvjárást is pontosan ismerte. Munkája 1861-ben jelent meg svéd nyelven: *Enare-lappska språkprof med ordregister* címen (Acta Soc. Scient. Fenn. VI. Helsingfors): nyelvtan, nyelvmutatványok és lapp-finn szójegyzék (terjedelmes enare-i lapp—finn szótára maradt fenn kéziratban az utsjokii egyház levéltárában). Azután még SANDBERG foglalkozott ezzel a nyelvjárással, aki QVIGSTADDALE-vel együtt *Lappische Sprachproben* címen német fordítással és magyarázó jegyzetekkel ellátott gyűjteményt adott ki (SUS. Aik. III. 1888).

Legújabbán KOSKIMES és ITKONEN: *szövegek* (SUS. Toim. XL); *Ämä: fonétika és hangtan* (SUS. Toim. XLII, XLIII és külön 1914).

7. Az orosz-lapp nyelvjárás Kóla félszigeten (IpK.). Ezt a nyelvjárás-területet GENETZ ARVID 1876 második felében tanulmányozta s 5 különböző kisebb nyelvjárás-csoportot vett föl. Utazásának eredményét két nagyobb munkájában tette közzé, az egyik a NyK. XV. kötetében jelent meg „Orosz-

lapp nyelvmutatványok“ címen (Máté evangélioma és eredeti szövegek a kildíni és a ter-lapp nyj-területről). E szövegek alapján HALÁSZ I. a NyK. XVII. kötetében egy orosz-lapp nyelvtani vázlatot adott ki.

A kólai-lapp nyelvjárás szótárát is GENETZnek köszönhetjük (Kuollan lapin murteiden sanakirja ynnä kielen näytteitä: Wörterbuch der kola-lappischen Dialekte. Helsingfors, 1891). Újabban a helsingforsi Finnugor-Társaság megbízásából ITRONEN tanulmányozta ezt a nyelvjárást.

5. Az itt felsorolt főbb lapp nyelvjárasterületeken még számos kisebb nyelvjárás csoportot lehet megkülönböztetni. Ezek a nyelvjárások a hanganyagokra és a kiejtésre nézve nagyon is eltérnek egymástól. A keletibb nyelvjárásokban föltűnő a sziszegő hangok nagy száma. Sok nehézséget okoz a kutatónak az egyes lapp nyelvjárásokban a hangok kvantitatív viszonyainak a megállapítása is, pl. az enarei lapp nyelvjárásokban.

Hangrendi illeszkedés nincs, de ehelyett a magánhangzováltakozások annál nagyobb bőségben vannak meg, még az első szótagban is a kólai, enarei és a déli lapp nyelvjárásokban.

Minden mássalhangzó alá van vetve a fokváltakozásnak a déli-lapp nyelvjárás kivételével, ahol ezek a fokváltakozási jelenségek kiegyenlítődés következtében elpusztultak. A főhangsúly mindig az első szótagon van, az egyes nyelvjárásokban észrevehető még a zenei hangsúly is. Hanganyagokra nézve legegyszerűbbek, de talán kevésbé eredetiek a lulei lapp nyelvjárások.

Mint már fentebb is kiemeltük, a lapp nyelv alaktani és mondattani tekintetben föltűnő egyezéseket mutat a finnel. Ezeknek az egyezéseknek egy része bizonyára kölcsönvételeből származik. Esetrag a lappban kevesebb van, mint a finnben (8—10), a számuk nyelvjárásonként változik.

A személynévmások és az igék ragozásában dualis is van, sőt a legtöbb nyelvjárásban a birtokos személyragoknak is van dualisuk.

Az ige idő- és módalakjai jóformán ugyanazok, mint a finnben. Rendkívül sok képző van a lappban. Mondattani tekintetben egyszerűbb, mint a finn. [Vö. ÁMÁ cikkét a lapp nyelv- és irodalomról (Tietosanakirja V, 550)].

6. A lapp nyelv szókincseben egy csomó régi germán jövevényszó van. THOMSEN szerint a lapp nyelvben található germán elemek az északi germán nyelv különböző fejlődési fokozataiból valók. A lapp nyelvre gyakorolt germán hatás évszázadok folytán történt, a legrégebb germán átvételek kútfeje olyan skandináv nyelvalak, amely megegyezik a legrégebb, a harmadik s közvetlen reákövetkező századokbeli rúnairatokkal, tehát abból a korból való, mikor a skandináv nyelvek még egységesek voltak.

Kivált igen érdekes az orosz-lapp nyelvjárásba került északi germán jövevényszók vizsgálata, mert ezek egész bizonyosan az óészaki korból

valók, minthogy újabb kölesönvételek a geográfiai helyzetük miatt sem történhettek. Az orosz-lappok mai lakóhelyüket még az óészaki korszakban, vagyis Kr. u. kb. 700-ban már elfoglalták s ugyanakkor a többi lapp nyelvjárástól elszakadtak. S minthogy a lapp nyelvbe került germán jövevények az északi nyelv különböző fejlődési fokozataiból valók, a germán nyelvészetre is értékes forrást nyit meg a lapp nyelv ismerete.

A régi germán eredetű jövevényeken kívül még az újabbkori norvég, svéd, finn és orosz jövevényszók is hozzájárultak a lapp szókincs gazdagításához.

A jövevényszavakra vonatkozó irodalom:

THOMSEN, Den gotiske sprogklassens indflydelse paa den finske (1869) = Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen (1870); Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog (1890); SETÄLÄ, Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostsee-finnischen sprachen (SUS. Aik. XXIII. és külön 1906); QVIGSTAD, Nordische lehnwörter im lappischen (1893) és FUF. II.; WIKLUND, Die nordischen lehnwörter in den russisch-lappischen dialekten (SUS. Aik. X.); Die erforschung der germanischen lehnwörter im finnischen und lappischen (Indog. Jahrbuch V.); NIELSEN K., En gruppe urnordiske laanord i lappisk (Mindeskrift over prof. dr. SOPHUS BUGGE, 1908); QVIGSTAD, Beiträge zur vergleichung des verwandten wortvorrathes der lappischen und der finnischen sprache (Acta Societ. Scient. Fenn. XII. és külön 1881).

7. A *finnség* most a Keleti-tenger mellékén a Finn-öböltől délre, északra s északkeletre eső vidékeken lakik. Egyes tagjai: a) a finn (*suomi*), b) karjalai, c) aunusi, d) inkeri, e) lúd, f) vepsä, g) vót, h) észt és i) a liv.

Azelőtt sokkal délebbre laktak, PTOLEMAEUS (Kr. u. II. sz.) szerint a Visztula vidékén is laktak finnek (Φιννοί). Ez az elnevezés kétségkívül a finnekre vonatkozik. A *finn* elnevezés valószínűleg germán eredetű, a germán népek a legrégebb időktől fogva ezzel a névvel illették a lappokat és a finneket. A szó eredete elég homályos, jöllehet sokféleképen próbálták megfejteni. Talán még legvalószínűbb az ó-germán *fenbon* (svéd *finna*) 'járni-kelni' igéből való származtatása (**fenðnoz* > TACITUS *fenni* = 'ide-oda járó nomád, pásztornép'; vö. Virittjä, 1899).

8. A keleti-tengermelléki finneknek a mai lakóhelyeiken való elhelyezkedése kétségkívül nagyon lassan történt, úgy hogy annak sem a kezdetét, sem a befejeződését pontosan nem lehet megállapítani. A sajátképeni finn (*suomi*) nyelvnek közeli rokonsága a Finn-öböltől délre és keletre lakó, ú. n. keleti-tengeri finn (karjalai, vepsä, vót, észt és liv) népek nyelvével azt bizonyítja, hogy a finn nyelv ezekkel a nyelvekkel együtt egy közös ősnnyelvből származik, melynek folytatói a most élő keleti-tengeri finn nyelvek. Igen valószínű, hogy a finn népek még az ősfinn korban, az együttélés korában különböző törzsekre voltak

oszolva, s ezeknek a törzseknek a nyelvjárásai voltak magja a későbbi keleti-tengeri finn nyelveknek.

SETÄLÄ szerint a mai keleti-tengeri finn nyelvek két főcsoportra oszthatók (melyek között természetesen vannak közvetítő és közbülső nyelvjárások).

Az egyik csoport a délnyugati, melyhez tartozik a liv, észt és vót, a másik csoport az északkeleti, melyhez a több nyelvjárásból alakult finn (suomi), karjalai és vepsä csatlakozik.

A nyugati-déli csoportból a szuomi nyelvjáráshoz legközelebb a vót áll, de másfelől az észt nyelv is fontos közös nyelvi sajátságokkal emlékeztet a szuomi délnyugati nyelvjárásaira. Egyezéseket mutat föl a liv is a vepsävel.

Ezek alapján a keleti-tengeri finn törzsek földrajzi elhelyezkedését a finn egység korában SETÄLÄ szerint egy olyan háromszög formájában képzelhetjük el, amelynek csúcsa délfelé irányul. A csúcsban voltak nyugatra a lívek, keletre a vepsäk; a háromszög keleti szarán a karjalaiak, a nyugatin az észték és vótok, s az alapon a tulajdonképeni finnek (suomi), ezektől északra pedig a hámäläiek és kainulaiak, ha ugyan az utóbbi törzs réginek tekintendő.

E közösségből legelőbb valószínűleg a liv törzs vált ki, amely a Dűna-folyó hosszában, azután ennek torkolatától a tengerpart mentén Livland és Kurland partvidékeire s részben Kurland belső részeire telepedett le.

A vepsäk és karjalaiak pedig északkeleti irányban húzódtak fölfelé a Ladoga-tó vidékére.

A nyugaton és északon lakó törzsek is elhagyták korábbi lakóhelyüket s a tengeren át észak felé vonultak és pedig a kainulaiak és hámäläiek váltak külön legelőször s azután utoljára a finnek (szuomik) szakadtak el az észtektől. Úgy körülbelül a Kr. u. VIII. századra tehetjük a keleti-tengeri finn törzseknek a mai lakóhelyükre való érkezését (vö. SETÄLÄ: Maailmanhist. II, 504).

9. a) A szoros értelemben vett finn (szuomi) nyelven beszélők legnagyobb része Finnországban él, számuk három milliónál több. Ezenkívül laknak még finnek Oroszországban, Szentpétervár városában és környékén, továbbá Svédországnak és Norvégiának Finnországgal határos részében s jóval délebbre Värmlandban is. Sokan vándoroltak ki Észak-Amerikába is.

Azok a régi finn törzsek, melyeknek utódai a mai finnek, már a letelepedésük idején egymástól eltérő nyelvjárásokat beszéltek. Idők folytán ezek az eltérések, aszerint amint az egyes törzsek elszakadtak egymástól, még inkább tovább fejlődtek, viszont a szomszédos törzsek nyelvjárásai is hatással voltak egymásra s újabb nyelvjárásai sajátságokat hoztak létre. Ily módon alakultak ki a mai finn nyelvjárások, amelyeket bizonyos nyelvjárásai sajátságok alapján két főnyelvjárásra lehet osztani nyugatira és keletire.

A főkülönbség a két nyelvjárás között az, hogy a nyugatiban a nyílt végszótagot kezdő *t*-nek a zárt végszótag elején *ð*, *l*, *r*, *ð* vagy *d* felel meg, míg a keletiben a mássalhangzó egészen elveszett, vagy *i* vagy *h* van a helyén, pl. *käte*- 'kéz': *kädet*, *kälet*, *käret*, *kädet*, *kädet* ∞ *käet*, *käet* 'kezek'; ezenkívül a nyugati nyelvjárás *ä*, *ä*-jének a keletiben *oa*, *eä* felel meg pl. *antaa* ∞ *antoa* 'adni', *elää* ∞ *eleä* 'élni'.

10. Az irodalmi nyelv a nyugati nyelvjárásból fejlődött és kül. hangalak tekintetében általában annak felel meg, de a keletiből is vett föl nyelvtani alakokat és szavakat. A finn irodalomnak első termékei a XVI. század 40-es éveiből valók. Az első nyomtatott finn könyv, AGRICOLA MIHÁLY (1512—1557) *Abc*-könyve 1541—42-ben jelent meg. Ezt sokáig elveszettnek hitték, míg végre néhány darabját megtalálták az uppsalai könyvtárban egy más könyv fedőlapjául összeenyvezett levelekben. 1544-ben jelent meg az imádságos könyve (Rucousciria Bibliasta), 1548-ban az Új-Testamentom finn fordítása. 1549-ben kézikönyvet (Käsikiria) adott ki a papság számára. 1551-ben pedig a Zsoltárok könyvét adta ki finn nyelven, ennek verses előszavában a pogány isteneket is felsorolta (vö. Monumenta Linguae Fennicae I., II. Helsingfors, 1893, 1895). E munkák mind Stockholmban jelentek meg, mert Finnországban még nem volt sajtó. AGRICOLA MIHÁLY Turkuban (Äbo) élt, tehát ezt a nyelvjárást használta irodalmi műveiben is, de már egyéb nyelvjárásokból is vett át egyet-mást.

A finn irodalom tehát AGRICOLA fellépésével kezdődik, halála után is a vallásos irodalom buzgó művelőkre talált, de a tudományt továbbra is csak latin és svéd nyelven művelték.

A népköltési termékekre csak később kezdtek figyelmet fordítani. 1675-ben BÄNG PÉTER a „Priscorum Svea-Gothorum ecclesia“ c. könyvében először említi meg, hogy a finn parasztok között régi énekek lappanganak, egy medveéneket közül is eredetiben. MAXENIUS pedig 1735-ben a bűbájosságról értekezvén, több ilyen bűbajos éneket hoz föl.

A XVIII. sz. második felében PORTHAN (1739—1804) hívja föl a figyelmet a finn népköltésre, s már a XIX. sz. második tizedében többen kezdik annak maradványait összegyűjteni, sőt megsejtették e költői termékek összetartozását is. LÖNNROT ILIÉS (1802—84) már 1828-ban bejárta a hämei és savoi tartományokat, tanulmányozta a nyelvjárásokat és feljegyezte a nép közt talált énekeket s *Kantele* cím alatt egy csomót ki is adott 1829-ben.

Hogy a figyelem mindinkább az eredeti népköltés felé fordult, annak mélyebb politikai oka is volt. Finnország ugyanis 1809-ben került orosz fennhatóság alá, miután közel 600 évig a svédek uralma alatt volt. Ez az új politikai fordulat erősen fölkelte a finnekben a nemzeti érzést. Néhány lelkes egyetemi hallgató 1831-ben a finn nyelv művelése és az irodalom föllendítése végett megalapította a Finn Irodalmi Társaságot (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura). E társaság kiadványai közt sorrendben a második volt a LÖNNROT szerkesztette Kalevala (1835). A népléleknek ez a nagy-

szert alkotása csakhamar magára vonta a külföldi tudósok figyelmét. Ezt nyomon követte a Kanteletar (népdalok). 1842-ben ugyancsak LÖNNROT kiadta a finn nép közmondásait (Sananlaskuja), 1844-ben a finn nép találós mondatait (Arvoituksia).

Hogy a finn irodalom a Kalevala kiadása után mennyire föllandult, arról teljes képet nyerhetünk, ha átlapozzuk VASENIUS finn bibliográfiáját (öt kötet 1878—1905).

A finn irodalomról: SZINNYEI (Kisfaludy-Társ. Évlapjai XIX, 1884; GODENHJELM (finn nyelven) 1884 stb. (angol ford. 1896); KROHN J. (finn nyelven) 1897; SETÄLÄ (Die Kultur der Gegenwart, 1898); BÁN A. (Egyetemes irodalomtört. IV, 1911).

A finn tudomány azonban leginkább a finn nyelvészet terén fejtette ki eddigelé legeredetibb és legönállóbb munkásságát. A Finn Irodalmi Társaság vezetése alatt rendszeresen folytatják az egyes nyelvjárások tanulmányozását, még pedig oly eredménnyel, mint tán sehol másutt. Majdnem valamennyi nyelvjárás tanulmány a társaság évkönyvében jelent meg. Ugyancsak ez a társaság irányítja a népköltési termékek gyűjtését is. Folklorisztikai gyűjteménye szinte páratlanul áll az egész világon. Megalakult az egyetem körében is a Kotikielen Seura 1876-ban; kiadványa, a Virittäjä leginkább nyelvészeti cikkeket tartalmaz. A finnugor nyelvészet terén pedig korszakalkotó munkásságot fejtett ki a Finnugor Társaság (Suomalais-Ugrilainen Seura), mely 1883-ban alakult meg s azóta a finnugor népek nyelvének, őstörténetének és ethnográfiájának kikutatásában óriási eredményeket ért el. Az egyes finnugor népek területén a társaság megbízásából szorgalmasan gyűjtik az anyagot alapos készütségű fiatal tudósok s kutatásaik eredményeit évről-évre közzéteszik a társaság folyóirataiban (Aikakauskirja = Journal és Toimituksia = Mémoires, Finnisch-ugrische Forschungen 1901—. Szerk. SETÄLÄ, KROHN K. és WICHMANN).

A legrégebb, nyomtatásban megjelent finn nyelvten AESCHILLUS PETRABUS áboi professzoré: Linguae finnicae brevis institutio (1649). Ennek a különben érdemes munkának a legnagyobb hibája az, hogy a latin nyelvtenok mintájára a finnben is hat esetet vesz föl. Ebben a tekintetben már haladást észlelhetünk VHAEL BARTHOLD Grammatica Fennica (1733) c. munkájában, mert ez már megszabadult a latin nyelvtenok nyügetől. Rövid hangtant, prosodiát és etymológiát tartalmaz. Érdekes, hogy a finn nyelvet a héberrel és a göröggel akarja rokonságba hozni. Már csak azért is említésreméltó, mert RÉVAI ebből merítette a finn nyelvre vonatkozó adatait.

A XIX. század elején jelent meg STRAHLMANN JÁNOS finn nyelvtena (Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen, 1816). Igen csekély értékű és hibás munka, mégis figyelemreméltó azért, mert 60 esztendeig ez volt az egyetlen, amelyből külföldi finnül tanulhatott (eből szerzte HUNFALVY PÁL is első ismeretét a finn nyelvről). STRAHLMANN könyvének függeléke: Comparatio etymologiae lingvae Fennicae cum Hungarica. Igen érdemes munka volt BECKER REINHOLD svéd nyelven írt finn nyelvtena

(Finsk Grammatik, 1824), mely arról nevezetes, hogy már figyelemmel van a keleti finn nyelvcsaládokra is és hogy benne van a finn nyelvnek első mondatana. — 1840-ben jelent meg RENVALL GUSZTÁV munkája: Finsk Språklära, enligt den rena Vest-Finska i Bokspråk vanliga Dialekten (= Finn nyelvtan a tiszta nyugati finn nyelvjárás szerint). Ebben egyszersmind megvédelmezi az irodalmi nyelv nyugati finn alak- és hangrendszerének történeti jogát a keletivel szemben, melyet némelyek irodalmi nyelvvé akartak tenni. 1840 óta több nyelvtan jelent meg, ezek közül megemlítjük EURÉN nyelvtanát (1846) és COLLANÉT (1847), továbbá KOSKINEN GYÖRGY finn mondatánát (1860).

Nálunk FABIÁN ISTVÁN irt finn nyelvtant 1859-ben; ez semmi különösebb haladást nem mutat finn elődjeihez képest. A finn nyelvtanok sorában igen előkelő helyet foglal el BUDENZ J. Finn nyelvtana, melynek első kiadása 1873-ban jelent meg, második, mondatannal bővített kiadása 1880-ban. SETÄLÄ nagy elismeréssel nyilatkozik róla: „Ez a munka, úgy mond, kétségkívül felülhaladja minden elődjét mind tudományos fölfogására, mind pedig tárgyalása módját tekintve, s hatással is volt azokra a nyelvtanokra, melyek azóta Finnországban láttak napvilágot“ (NyK. XXIV, 96). BUDENZ Finn nyelvtanának 3. kiadása SZINNYEI átdolgozásában 1894-ben, a 8-ik pedig 1919-ben jelent meg. BUDENZ hatását láthatjuk JÄNNESEN (= GENETZ) iskolai nyelvtanában (1881 stb.) és SETÄLÄ finn mondatánában (Suomen kielen lauseoppi, 1881 stb.). Itt említjük meg ez utóbbinak finn nyelvtanát (Äänne- ja sanaoppi = hang- és szótan), mely 1898 óta már több kiadást ért. 1877-ben jelent meg AHLQVIST Suomen kielen rakennus (= a finn nyelv rendszere) c. munkája, melyben a finn névszóképzést és névragozást tárgyalja összehasonlító alapon. Ma már meglehetősen elavult.

A külföldi nyelvtanok közül megemlítjük még KOCKSTRÖMNEK 1876-ban svédül, de egyszersmind németül és franciául is megjelent finn nyelvtanát, úgyszintén WELLEWILL kis gyakorlati nyelvtanát (német nyelven, 1891, 1906), továbbá NEUBAUS Kleine finnische Sprachlehre c. munkáját (1808) és ELIOTNAK angol nyelven irt finn nyelvtanát (A Finnish Grammar, Oxford, 1880) [vö. SETÄLÄ A finn nyelvtani irodalom áttekintése c. értekezését (NyK. XXIV, 93)].

Az első szótár, melybe már a finn is föl van véve, SCHRODERUS E. Lexicon Latino-Scondicum c. négy nyelvű (latin, svéd, német és finn) szójajstroma (1637). Az első, betűrendes finn-latin-svéd szótárt JUSLENIUS DÁNIEL adta ki (1745). A későbbi szótárak között a legfontosabbak RENVALL G. finn-latin-német szótára (Lexicon Linguae Finnicae, 1826) és LÖNNROT nagy finn-svéd-szótára (Finskt-Svenskt Lexicon) a KALLIO A. H. szerkesztésében megjelent pótfüzettel együtt (Helsingfors, 1874—1886). Megemlítjük még GERLIN finn-latin szótárát (1883).

Nálunk BUDENZ nyelvtana mellett nagyban elősegítette a finn nyelv ismeretét SZINNYEI Finn-magyar szótára (Bpest, 1884) és Finn-magyar szójegyzéke (Finnugor Kézikönyvek IV, 1905, 1916). Igen használható szótárak még ERWAST finn-német szótára (Suomalais-saksalainen sanakirja,

Hämeenlinna, 1888) és YRJÖ-KOSKINEN finn-francia szótára (Dictionnaire finnois-français, Helsinki, 1900). Kivált ez utóbbi igen gazdag tartalmú és kitünően van szerkesztve.

11. b) A karjalaiak Oroszországnak Finnország keleti határa mellett fekvő részeiben (a Fehér-tengertől délre kb. a 62. szél. fokig) s a tveri és a novgorodi kormányzóságban laktak. Abban az időben, mikor a karjalaiak elfoglalták a Ladoga-tó és a Finn-öböl közt elterülő vidéket, jártak itt a vikingek is. Az izlandi sagákban szó van ezekről a keleti utazásokról (*kirjálaland*, ó-északi *kyrjalat*, finn *karjalaiset* ← *karja* 'nyáj'). A viking utazások folytatódtak még a IX. században is.

A karjalaiak már a régi időben gyakran háborúskodtak a szomszédaikkal, sőt még a törzsrokonaikkal is. ERIK svéd király már a IX. században hadat vezetett ellenük és a szomszédos finn törzsek országával együtt Karjalát is elfoglalta és adófizetővé tette. Ezek amint megerősödtek, az adószedőket elkergették vagy lemészárolták.

Ilyenforma viszonyban voltak az oroszokkal is. Az orosz krónikák „zavoločeskaja čudj“ néven említik őket s elmondják, hogy a novgorodiak hadat vezettek ellenük s a harcot változó szerencsével folytatták. Ugyancsak az orosz krónikákból tudjuk, hogy már a XIII. sz. elején JAROSZLÁV fejedelem papokat küldött Karjalába, hogy a népet az orthodox hitnek megnyerjék. A XIV. sz.-ban VI. KELEMEN pápa bullájából (1351 márc. 14) tudjuk, hogy a katolikus tanokat is befogadták, de ezeket az oroszok csakhamar elhagyták velük. Manapság a Finnországban lakó karjalaiak evangélikusok, az orosz karjalaiak pedig orosz hitűek.

A finn népköltés leginkább Karjalában virágzik, a Kalevala runóinak legnagyobb részét LÖNNROT és társai itt gyűjtötték össze. Még most is több kiváló énekes akad az öregek között. Ennek főképpen az az oka, hogy a karjalaiak már földrajzi helyzetüknél fogva is legtovább megőrizhették a régi hagyományokat.

A karjalai nyelv a szuomitól hang- és alaktani tekintetben, de főképpen szókinésére nézve különbözik. Így pl. a zöngétlen zárhangok helyett a szó belsejében rendszeren zöngések vannak pl. *f. poika* ∞ *poiga* 'fiú', *f. pata* ∞ *pada* 'fazék', *f. leipä* ∞ *leibä* 'kenyér'. Az *s* helyett *š* pl. *f. käsi* ∞ *käši* 'kéz'. Ezeket a hangtani jelenségeket, úgyszintén az orosz *l* használatát, valamint a jésítést is tisztán orosz hatásnak tulajdoníthatjuk. A reflexív igealakok használata a karjalai nyj.-ban még jobban el van terjedve, mint a keleti finn nyelvjárásokban. Az orosz hatás a szókinésben is erősen érezhető.

Irodalom: GENETZ, Versuch einer Karelisthen Lautlehre. Helsingfors, 1877. Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä (Suomi T. j. és külön 1884); OJANSUU, Karjalan äänneoppi (Suomi N. j. III. és külön 1905) és Karjalan kielen opas (Hilfsmittel für das studium der finnisch-ugrischen sprachen III); hangtörténet (karj.-aun.) 1918.

12. c) A karjalaiak szomszédtságában laknak az aunusiak az oloneci (f. Aunus) kormányzóságban (mely Finnországgal délkeleten határos) és Finnország legdélkeletibb csücsében (a salmii esperességben) a Ladoga-tó mellékén. A karjalaiak és az aunusiak száma együttvéve kb. 205,600. JORDANES a HERMANARICH gót király fennhatósága alá tartozó népek között megemlíti az aunusiakat is: Habebat siquidem quos domuerat: Gothos, Seythas, Thuidos Inaunxis etc. KOSKINEN szerint ez utóbbi népnév = Tsudit aunnuxessa „a csúdotkat Aunusban”.

Az aunusi tulajdonképpen a karjalai nyelvnek egyik nyelvjárása. GENETZ külön nyelvnek vette, mert szerinte ez épp oly átmeneti a vepső és karjalai között, mint a vót az észti és szuomi között.

Főkülönbségek a karjalai és az aunusi nyj. között: 1. az eredeti szóvégi *a* az aunusiban *u*-vá változott, az *ä* pedig *ü*-vé (*jumala* ∞ *jumalu* „isten”, *izändä* ∞ *izändü* „gazda”); 2. az aunusiban a *hk*, *ht*, *sk*, *st*, *tk* mássalhangzócsoportok változatlanul maradnak a zárt szótag előtt is: karj. *lehti* ∞ *lehen*: au. *lehten* „levelet” etc. 3. az *nd*, *mb*, *ld*, *rd* az aunusiban az első szótagon túl változatlanul marad a zárt szótag előtt is, pl. *izändü* ∞ *izändän*, a karj. *izändä* ∞ *izännän*; 4. az aunusiban az *i*-végű diftongusok *i*-je megmaradt, kivéve az ugyanazon szótaghoz tartozó *s* előtt, pl. *andoi* „adott”, *toizen* ∞ *tostu*, f. *toista* „másikat”, a karjalaiban: *ando*, *toizen* ∞ *toista*.

Nyelvtan, szövegek, szótár: GENETZ (Suomi T. j. XVII. és külön 1884); hangtörténet: OJANSUU (1918); Suojärvi nyj. nyelvtan, szövegek, szójegyzék: GENETZ (Suomi T. j. VIII.); Salmi nyj. hangtan, szövegek, szójegyzék: KUJOLA (Suomi N. j. X. és külön 1910).

13. d) Az inkeriek v. ingermanlandiak a szentpétervári kormányzóságban, a Finn-öböl déli partvidékein laknak, számuk kb. 13,000. Ezeket az orosz évkönyvek 1000-tól fogva a vótokkal együtt karjalaiaknak nevezték, de a pápai bullák is már 1100 és 1200-as években szintén megemlékeznek az ingriai pogányokról. Életviszonyaik most olyanok, mint a finneké és a vótoké, mindnyájan görögkatholikusok.

Az inkeri nyelv (melyet ők maguk karjalai nyelvnek mondanak) PORKKA szerint (Über den ingrischen dialekt, 1885) a következő sajátosságokat mutatja: *iden* f. *itken* „sirok”, *rissin* f. *ristin* „keresztet”; *lindu* f. *lintu* „madár”; *leibä* f. *leipä* „kenyér”, *poiga* f. *poika* „fiú”; f. *suo* helyett *sö* „mocsár”, f. *tie* h. *te* „út”.

14. e) A vepsők (f. *vepsäläiset*) az Onega-tó mellékén, a Bjelozero-tótól nyugatra az Ojat-folyó felső folyásánál laknak. Régente hatalmas finn néptörzs volt, mely az orosz krónikákban *vesj* néven, az arab forrásokban *visu* és JORDANESnél *vasina* néven van említve (FUF. II, 75). A szláv *vesj* alakot könnyen lehet a finn *vepsä* alakból magyarázni, mert a *ps* hangkapcsolat a szlávban ismeretlen. Föltűnő azonban, hogy már JORDANESnél is *p* nélkül van említve, mert ő alig vehette ezt szláv közvetítéssel.

Brémai ÁDÁM írja: „Ibi (in Ruzzia) sunt etiam qui dicuntur Alani vel Albani, qui lingua eorum *wizzi* dicuntur“ (Mon. Germ. Hist., Scriptores VII, 375). Tehát a *wizzi*-t Albanival fordította (őfn. *víz*, 'fehér'). Ámbár az sem lehetetlen, hogy emberei ugyanazt a népet *weiss-see'er*-nek nevezték. A főfészkük éppen a mai oloneci kormányzóságban fekvő Bjelo-ozero (= fehértó)-nál volt és az orosz krónikák *Bjelo-ozerczi* néven is említik a vepsákat.

Északi csüdoknak is nevezték őket. Ma már igen kevesen vannak, nem telik bele sok idő, hogy ez a nép is teljesen kiveszik.

Nyelvük rendkívül fontos, mert több tekintetben régibb fokon áll, mint a többi finn nyelvjárások. A hangzóilleszkedés teljesen hiányzik a vepsä-ben, pl. *päivaks*: f. *päiväksi* 'napra, nappá'. Jellemző sajátága, hogy a finn irodalmi nyelv hosszú hangzói helyett sokszor rövidet ejt, pl. *sadihe*: f. *saatiin* 'kaptak', *mal*: f. *maalla* 'földön'. A diftongusok helyett pedig hosszú hangzót ejt, pl. *mōdot*: f. *muodot* 'alakok', *nōr*: f. *nuori* 'fiatal'. A szóvégi rövid magánhangzók (a, ä, i, o) a legtöbb esetben elkoptak, pl. *silmä*: f. *silmä* 'szem', *vanh*: f. *vanha* 'vén'.

Irodalom: LÖNNROT, Om det Nord-Tschudiska språket. Helsingfors, 1853; AHLQVIST, Anteckningar i Nord-Tschudiskan (Acta Societ. Scient. Fenn. VI. 1859). Az általuk közölt nyelvtani vázlatok és szövegek alapján SZINNYEI (NyK. XVI); BASILIER (SUS. Aik. VIII).

f) Azelőtt a vepsähez sorozták még a lüdüket is (ism. GENETZ, Kieletär I), Petrozavodszktól északra és nyugatra (*ljudin kel* 'lúd nyelv' vö. or. *ljudi* 'nép'). A vepsäk és a lüdük száma együttvéve kb. 26,000.

15. g) A lüdüktől nyugatra Ingermanland (Inkeri) néhány falujában a szentpétervári kormányzóságban egy másik, még kisebb népcsoportot találunk, ú. m. a *vótok*-at. Ezek magukat *vadjalaiset*-nek (f. *vatjalaiset*) mondják. Az oroszok most csüdoknak nevezik őket, a régi orosz krónikák azonban *vodj* néven említik. Azelőtt sokkal nagyobb területen laktak, Ingermanland nagy részének a legrégebbi lakosai voltak, de aztán mindinkább kiszorították őket; ma már ez a népcsoport is kihalóban van, számuk alig rög 1000-re.

A nyelvük sok tekintetben érdekes, de nem őrzött meg olyan régi alakokat, mint a vepsä. WIEDEMANN az észti nyelvvel vetette egybe: Ueber das Wotische in seiner Stellung zum Ehstnischen (Bulletin de la cl. histor.-philol. de l'Acad. Imp. XIII, 299—327. 1856).

Nyelvtan szövegekkel és szójegyzékkel: AHLQVIST (Acta Societ. Scient. Fenn. V.); adalékok: MUSTONEN (Virittäjä I.); szövegek szójegyzékkel: ALAVA (Suomi N. j. VII. és külön 1908); hangtörténet: KETTUNEN (Suomi N. j. XV).

A vóthoz tartozott a krévin nyelvjárás is, de az már teljesen kihalt (vö. WIEDEMANN, Über die Nationalität u. die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland [Mémoires de l'Acad. Imp. d. Sc. de St. Pétersbourg VII. série t. XVII. 1871]). A krévinek maradékai még a

mult század első felében Kurlandban Bausk város közelében az Aa folyó partjain laktak.

A város alapítója, egy német lovag, Ritter von Overberg, a XV. század közepén hadat vezetett Novgorod ellen s a vótok földjén és Ingermanlandon keresztül eljutott a Néva folyóig. Ezen hadjáratából hadifoglyok gyanánt hozott magával egy csomó vótót is, kiknek utódai a krévinek voltak. Nevüket onnét kapták, hogy őket „orosz“ vagy lettül *kreew* földről hozták.

A krévin nyj., melyből nyomtatott emlékek is maradtak hátra (1774-ből, 1810-ből és 1846-ból), nyelvtörténeti szempontból elég fontos, minthogy bizonyos tekintetben régibb fokon van, mint a ma élő vót nyj.

16. h) A Finn-öböltől délre laknak az észtek Észt- és Lívországbán, Dagö és Ösel szigetén, a vitebszki és a szentpétervári kormányzó-ságban is, számuk egy milliónál több.

Ők magukat *mā-rahuas* (föld- v. országnép)-nak, nyelvüket pedig *mā-kēl* (föld- v. országnyelv)-nek nevezik, az országot pedig *Ēsti-mā* (észtt föld)-nak, de ez az *ēsti* valószínűleg a korábbi lakosok neve volt, csak a szomszédos népek (németek) alkalmazták rájuk.

Már Tacitus megemlíti egy népet a Keleti-tenger délkeleti partján *Aestyi*, *Aestii* néven. Azt mondja róluk, hogy szokásaikra a germánokhoz, nyelvükre nézve pedig a brittekhez hasonlítanak s az istenek anyját (*matrem dēum* = *deorum*) tisztelik. A vasat ritkán használják, de a földművelést buzgóbban űzik, mint a germánok, a tengert is járják s szedik a borostyánkővet (*succinum*), melyet *glesum*-nak neveznek (Germania 45. fejj.). Tacitus észttjei ugyanott laktak, ahol Jordanes szerint a IV. sz.-ban a Hermanarich gót király uralma alá tartozó észtek laktak. Koskinen véleménye szerint Tacitus és Jordanes észttjei azonosak ugyan, de nem a mai észtek, akiket csak később neveztek el ezzel a névvel. Tacitus észttjei nyilván litván fajbeliek voltak, kiket aztán később oroszoknak hívtak.

A mai észtek Tacitus és Jordanes idejében még nem laktak itt. A keleti-tengeri finn törzseknek a mai lakóhelyükre való érkezését körülbelül a Kr. u. VIII. századra tehetjük. Az észtek a XI. sz. második felében dán fennhatóság alá kerülnek, a XIV. sz.-ban pedig a német lovagrend birtokába jutnak, a XVI. sz.-ban svéd uralom alá kerülnek. A svédek a nystadi békében 1721-ben Oroszországnak engedték át az egész észtt földet. Ma független köztársaság.

Az észtt nyelv több közös sajátsággal emlékeztet a szuomi délnyugati nyelvjárásaira. Az észtt nyelvterületén két főnyelvjárást lehet megkülönböztetni, ú. m. a déli (dorpai) és az észti (revali) nyj.-t. A főkülönbség a két nyj. között az, hogy az észtt dialektusban nincs meg a hangrendi illeszkedés.

Az észtt irodalom a XVI. században keletkezett (első terméke 1553-ból való), de a maig is meglevő korábbi nyelvemlékek a XVII. sz. első

feléből valók. Az irodalom tulajdonképen a XIX. sz.-ban vett nagyobb lendületet, amikor is az északi (revali) nyelvjárás vált uralkodóvá.

1838-ban megalapították a dorpati Ész-tudós Társaságot. E társaság két legrégebb és legbuzgóbb tagja FÄHLMANN és KREUTZWALD volt (mindkettő orvos, az előbbi később az ész-t nyelv tanára a dorpati egyetemen).

FÄHLMANN igen becses közleményeket irt a társaság irataiba (Verhandlungen der gelehrten Ehstnischen Gesellschaft) az ész-t népköltésről, KREUTZWALD pedig Werro környékén az óhitű észtek között népdalokat gyűjtött. Gyűjtésének eredményét NEUS H. revali tanítóval együtt adta ki 1850—52-ben Ehstnische Volkslieder címen, majd 1854-ben egy újabb gyűjteményt adott ki Mythische und magische Lieder der Ehsten címen. Majd a Kalevala mintájára az észtek epikus dalaiból egy nagyobb elbeszélő költeményt szerkesztett *Kalevipoeeg* (Kalev fia) címen, 20 énekben. Első kiadása Dorpatban jelent meg az Ész-tudós Társaság költségén (1857—61). Az eredeti szöveget (19,000 verssor) német fordítás kíséri.

KREUTZWALDOT az eposz megalkotására a finn Kalevala inspirálta és mint hazájában ennek, úgy az észteknél a Kalevipoeegnek is a főhatása abban nyilvánult, hogy a népköltési termékek gyűjtésére nagy gondot kezdtek fordítani. Az Ész-t Irodalmi Társaságban (Eesti kirjameeste selts) 1871-ben HURT JAKAB lelkész indított nagyobb mozgalmat a népköltési termékek összegyűjtésére. Ma már alig van az ész-t nyelvterületnek olyan földdarabkája, amely e gyűjtésekben ne volna képviselve (vö. KALLAS, Übersicht über das sammeln estnischer runen, FUF. II, 8. 1902).

Emellett számos nyelvjárás- tanulmány és speciális dolgozat jelent meg az Ész-t Irodalmi Társaság és az Ész-tudós Társaság kiadványaiban WIEDEMANN, WESKE, KALLAS stb. tollából.

A legrégebb ész-t nyelvtan STAHL HENRIK munkája (Anführung zu der Ehstnischen Sprach, 1637). Az utána következő nyelvtanok közül figyelemreméltó HUPEL A. W. nyelvtana (Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte etc. Riga u. Leipzig, 1780, *1818). Mindkét főnyelvjárást tárgyalja, azonban a fősúlyt mégis inkább az elterjedtebb revali nyelvjárásra helyezi. Elég terjedelmes német-ész-t és ész-t-német szótárt is ad. RÉVAL ebből merítette az ész-t nyelvre vonatkozó adatait. AHRENS EDVARDNAK 1843 és 1853-ban megjelent nyelvtana (Grammatik der ehstnischeu Sprache revalschen Dialektes) csak a revali nyelvjárást tárgyalja. Elég bő és értékes mondattani rész is van benne. A legterjedelmesebb ész-t nyelvtant WIEDEMANN adta ki 1875-ben (Grammatik d. ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersburg). Megemlítjük még KROHN J. finnül irt ész-t nyelvtanát (Wiron kielioppi suomalaisille. Helsinki, 1872) és az újabb ész-t nyelvtanok közül AAVIK nyelvtani vázlatát olvasmányokkal és szójegyzékkel (1911).

Az ész-t szótárak között a legfontosabb és a legterjedelmesebb is WIEDEMANN F. ész-t-német szótára (Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite

vermehrte Auflage. Redigirt von DR. JAKOB HURT. St.-Petersburg, 1893. (Első kiadása 1869-ben jelent meg). WIEDEMANN szótárának nagy jelentősége volt az észti irodalmi nyelv fejlődésében. Megemlítjük még KETTUNEN L. észti-finn szótárát (Virolais-suomalainen sanakirja, 1917).

Az észti nyelvjárásokra és nyelvtörténetre vonatkozó munkálatok közül fölhozzuk még a következőket: WIEDEMANN, Versuch über den Werroehstnischen Dialekt (1864); WESKE M., Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875; HURT J., Die estnischen Nomina auf ne purum (1886); KETTUNEN L., Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferschen dialekt (SUS. Toim. XXXIII, 1913); Lautgeschichtliche darstellung über den vokalismus des kodaferschen dialekts (SUS. Toim. XXXIV, 1914); Viron kielen äännehistoria (= észti hangtörténet, 1917).

17. *i*) Az észtektől délre Kurland északnyugati szögletében, Domesnástól nyugatra a partvidéken laknak a lívek, a lettektől széles mocsár-és erdőöv választja el őket, falvaik száma 12. Kiveszöfélben levő finn néptörzs, számuk 1888-ban szerzett adatok alapján kb. 3000. Azóta bizonyára még kevesebb, mert lassanként teljesen ellettesednek. A világháború alatt az oroszok a lívek területét is kiürítették s lakosainak nagy részét beljebb költöztették Oroszországba. Hogy onnét mennyien tértek vissza, nem tudjuk.

A lívek magukat vagy *rändalíst* (= f. *rantalaiset* 'partlakók') vagy *kalà'-mi'ed* (= f. *kalamiehet* 'halászok') néven nevezik, a nyelvüket pedig *rändakel'* (= f. *rantakieli* 'partnyelv')-nek mondják. A történeti források *lib*, *livo* néven említik őket (NESTORNÁL is *lib*). Ez elnevezés eredete még nincs tisztázva, a *liva* (= homok) szóval megkísérett magyarázata SETÄLÄ szerint nagyon is kétséges.

A lívek területe azelőtt sokkal nagyobb volt, mert Livlandnak egy részét is magában foglalta, ezt éppen róluk nevezték el, sőt Kurlandban is nagyobb volt a területük, mint ma. Mikor a német lovagrend a XII. sz. végén vagy a XIII. sz. elején behatolt a balti tartományokba és a líveket is meg akarta téríteni, ezek akkor még jelentékeny néptörzset alkottak; LETT HENRIK azt mondja róluk krónikájában (Script. rer. Liv. I, 118, 126), hogy a letteket is elnyomták. YRÖ KOSKINEN Sur l'antiquité des Lives en Livonie c. munkájában (Acta Soc. Scient. Fennicae VIII, 2) azt a helyesnek látszó föltevést találjuk, hogy a lívek a VIII. század elején jöhettek Livországba s az itt lakó letteket meghódították és a legyőzött nép között lakván, elkezdtek annak nyelvét lassanként megtanulni és vele összeolvadni. Ma már Livországban egyetlenegy lívet sem találunk.

18. A liv nyelvből való legrégebbi mutatóanyagok 1767—69-ből valók. Ekkor ugyanis SCHLÖZER kezdeményezésére néhány livlandi és kurlandi pap adatokat szolgáltatott a lívekről és mellé valamicske nyelvmutatóanyagot

is. A liv nyelv tüzetes tanulmányozását SJÖGREN ANDRÁS JÁNOS finn születésű pétervári akadémikus kezdte meg 1846-ban, amikor is ott a helyszínen gazdag néprajzi és nyelvi anyagot gyűjtött, majd 1852-ben ismét fölkereste a liveket és három hónapig főként a szókincset tanulmányozta. Kutatásainak eredményét („JOH. ANDREAS SJÖGREN'S LIVISCH-DEUTSCHE GRAMMATIK NEBST SPRACHPROBEN“ és JOH. ANDREAS SJÖGREN'S LIVISCH-DEUTSCHE UND DEUTSCH-LIVISCHES WÖRTERBUCH“ címen) WIEDEMANN tette közzé 1861-ben a szentpétervári Akadémia kiadásában. WIEDEMANN maga is huzamosabb ideig tanulmányozta a kurlandi livek nyelvét 1858-ban, ennél fogva ez a mű tulajdonképpen SJÖGREN és WIEDEMANN nyomozásainak együttes eredményeit foglalja magában. Ma már meglehetősen elavult. A nyelvtani rendszere nagyon bonyolult, a hangtani része is hiányos, több érdekes hangtani jelenség elkerülte a kutatók figyelmét. A közölt szövegek nagy része csak fordítás, eredeti liv szöveg aránylag kevés van benne. Itt megemlítjük még MÁTÉ-evangéliomának liv fordítását mindkét nyelvjárásban. Ezeket a fordításokat WIEDEMANN nyelvmesterei készítették, de ő maga is pontosan átvizsgálta a szövegeket, melyek BONAPARTE LUCIÁN kiadásában nyomtatásban is megjelentek (London, 1863). Ugyanezt a MÁTÉ-evangéliom fordítást keleti liv nyelvjárásban lett helyesírással újra kiadta a brit bibliatársaság 1880-ban Szentpétervárott.

Újabban SETÄLÄ EMIL kutatta át tüzetesen a liv nyelvterületet 1888-ban és 1912-ben. Rendkívül sok érdekes nyelvi jelenséget figyelt meg. Kutatásainak csak egy részét tette közzé „A liv nép és nyelve“ c. értekezésében (NyK. XXI, 1890), úgyszintén Yhteissuomalainen Äännehistoria (= közfinn hangtörténet, 1890) c. művében.

19. SETÄLÄ a liv nyelvet az észti és a vepsä közé helyezi, szerinte a közfinn nyelv dialektusai közül a liv távozott el leginkább a közfinn alapnyelvtől. Jellemző sajátosságai az *o* és *e* diftongizálása; az *i* okozta hangemelkedés (umlaut), pl. nom. *läps* (f. *lapsi* ‚gyermek‘), gen. *laps* (f. *lapsen*); a jésítés és a *h* elveszése; a hangsúlytalan szótag magánhangzójának gyengítése és másfelől bizonyos esetekben a magánhangzók megnyújtása, továbbá a megakadó ejtés, mely részint egy eredeti *h* nyomaképen, részint más, szabályokkal meghatározható esetekben lép föl. Ez megvan a lett nyelvben is, tehát lett hatás eredménye. Ugyancsak a lett nyelv hatásának lehet tulajdonítani az eredeti *ü* és *ö* hangoknak *i* és *e* irányú változását, mely a XIX. sz.-ban úgyszólván egy emberöltő alatt ment végbe. Ma a liv nyelv keveréknyelv. Szókincsének kb. fele lett eredetű. Szókészletén kívül egész nyelvtani szerkezetében is erősen jelentkezik a lett nyelv hatása.

A liv nyelvben már SJÖGREN és WIEDEMANN két nyelvjárást különböztettek meg, ú. m. nyugati és keleti nyelvjárást. E két nyelvjárás között jelentékeny eltérések nincsenek. Jellemző különbségük a mélyhangú szavakban előforduló szuomi- finn *e* megfelelőinek eltérő fejlődése (a nyugati

ban *ü*, a keletiben *ÿ*), továbbá az eredeti hosszú *ā* hang labializálása a keleti nyj.-ban, pl. f. *mā* 'föld', keleti liv *mā* stb.

Vö. SETÄLÄ fenti értekezését (NyK. XXI), úgyszintén a livekről és a liv nyelvről írt cikkeit, Tietosanakirja V, 956.

20. A keleti-tengermelléki finnség még az ú. n. ősfinn korban érintkezett a balti (litván) népekkel és a germánokkal. Ez a két érintkezés rendkívül nagy hatással volt a finn nyelv szókincsére.

THOMSEN kimutatása szerint a legrégebbi jövevényszók a balti népekkel való érintkezésből származnak. Ezek főként a kezdetlegesebb művelődési viszonyokra (állattenyésztés, földművelés, lakás, öltözködés stb.) vonatkoznak.

Időszámításunk első századaiban már elkezdődött az a hatalmas germán hatás is, mely a legújabb időig eltartott. Ennélfogva itt már több réteget különböztethetünk meg. A régi germán jövevényszók száma is igen tetemes a keleti-tengermelléki finn nyelvekben s a társadalmi berendezkedésen kezdve az életnek jóformán valamennyi ágára kiterjednek. Hogy melyik germán törzsszel voltak érintkezésben az ősfinnek, azt SETÄLÄ szerint nehéz eldönteni, mert a régi germán jövevényszavak nagy része nem utal határozottan egyetlen germán nyelvre sem. Bizonyos jelek egyenesen az ősgermánra utalnak (ilyen pl. az *e* hang megléte a *rengas* 'karika, gyűrű' szóban; ez esetben t. i. az *e* hang *i*-vé változott már a germán ősnyelvben, időszámításunk első századában. Úgyszintén az *o* hang megléte a finn *pelto* 'szántóföld' szóban, melynek germán megfelelőjében kezdetben *o* volt, de ez elég korán *a*-vá változott), más ismertető jelek a gótra utalnak, de még a WULFILA előtti gót nyelvre, más ismertető jelek meg a skandináv ősnyelvre.

A tulajdonképeni gót hatás a Kr. u. első században vette kezdetét. Az érintkezés valahol a Keleti-tenger partvidékén lehetett (a gótok ugyanis a Kr. u. első századokban a Visztulától keletre, a Keleti-tenger partvidékein laktak; PTOLEMAEUS szerint még a II. század közepén itt laktak). Amikor a gótok innét dél felé húzódtak, a finnek más germán törzsek hatása alá kerültek, keleti vagy északi germánok hatása alá.

Valamivel fiatalabbak az ősészaki jövevényszavak. A keleti-tengeri finn nyelveknek e régi germán jövevényszavai úgyszólván az egyedüli emlékei rég kihalt germán nyelvjárásoknak, éppen azért nagyérdekűek a germán nyelvészetre nézve is. A finn nyelv konzervatív hajlama a magánhangzók rendszerében a régi germán hangzókat jóformán az eredeti alakjukban megőrizte. De a finn nyelvtörténetre nézve is fontosak ezek a régi jövevényszavak, mert pontos adatokat szolgáltatottak a finn hangfejlődésre nézve, s egyúttal arról is bizonyosságot tesznek, hogy a finn nyelv legalább másfélezer év óta aránylag nagyon keveset változott, s így fontos hely jut neki a finnugor összehasonlító vizsgálódásokban.

THOMSEN világosan bebizonyította, hogy a balti (litván) hatás

régibb a germánál. Minthogy a legrégibb germán hatás időszámításunk első századaiban történt, a balti (litván) hatás nem kezdődhetett később, mint időszámításunk elején, vagy még korábban.

Ez a régi balti hatás bizonyos fokig elterjedt valamennyi keleti-tengermelléki finn nyelvbe, sőt bizonyos számú ilyen eredetű szó a mordvin és cseremisiz nyelvbe is eljutott a finnség közvetítésével (ilyenek: md. *pejel* ,kés': litv. *peilis*; md. *sura* ,köles': litv. *sora*; md. *kšna* ,szij': f. *hihna*, litv. *šikšna*; md. *purgiñe* ,mennydörgés', észt *põrgu* ,pokol'; f. *perkele* ,ördög': litv. *perkūnas* ,a mennydörgés istene'; md. *tožān* ,ezer', f. *tuhāt*: litv. *tukštantis*). Ebből tehát az következik, hogy a legrégibb balti hatás idején a finn-mordvin-cseremisiz egység nem szakadt meg teljesen, vagyis a finn és volgai népek (mordvin-cseremisiz) egységét a Kr. előtti első századig tartónak tekinthetjük.

A régi balti (litván) és germán hatáznál újabb keletű a finn nyelvekben az orosz-szláv hatás. A legrégibb orosz-szláv jövevényszavak úgy a Kr. u. VI—VIII. században jutottak a keleti-tengermelléki finn nyelvekbe, tehát a történelőtti orosz nyelv alakjait tükrözik vissza. Ezekon kívül persze minden finn nyelvben vannak későbbi keletű orosz jövevényszók is kisebb-nagyobb számmal.

A tulajdonképeni finn (suomi) nyelv a svéd uralom alatt erős svéd hatásnak volt kitéve. Sőt még lapp jövevényszókat is találunk egyes finn nyelvjárásokban.

A finn nyelv jövevényszavaira vonatkozó irodalom: SZINNYEI, NyH.⁶ 10—11. THOMSEN, Den gotiske sprogklassens indflydelse paa den finske (1869) = Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen (1870); Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog (1890); SETÄLÄ, Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostseefinnischen sprachen (SUS. Aik. XXIII. és külön 1906); KARSTEN, Germanisch-finnische lehnwortstudien (Acta Societ. Scient. Fenn. XLV. No. 2. 1915); MIKKOLA, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen sprachen (SUS. Toim. VIII.); ÄMÄ, Lappalaisia lainasanoja suomen murteissa (SUS. Aik. XXV. és külön 1908). — Vö. még: AHLQVIST, Die kulturwörter der westfinnischen sprachen (1875); SETÄLÄ, Studien aus dem gebiet der lehnbeziehungen (FUF. XII. és külön 1912); Bibliographisches verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostseefinnischen sprachen (FUF. XIII. és külön 1912—13); WIKLUND, Die ältesten germanischen lehnwörter im finnischen (Indog. Forsch. XXXVIII.); Die erforschung der germanischer lehnwörter im finnischen und lappischen (Indog. Jahrbuch V).

21. A finnek legközelebbi nyelvrokoni a *mordvinok*. Már NESTOR (1100) fölemlíti a mordvinokat *mordva* néven, mint az oroszok adófizetőit, akik az Oka-folyó torkolatánál laktak. A *mordvin* név az orosz *mordvanin*-ből származik (= a *mordva* néphez tartozó). Maguk a mordvinok nem hasz

nálják ezt a nevet, nincs is általában gyűjtőnevük, hanem csak törzsnevük. Ezt a nevet nyilván nem az oroszoktól kapták, régebb eredetre megy vissza, mert már JORDANES-nél (Kr. u. VI. sz.) is előfordul *mordens* alakban (többes accusativus) azon népek jegyzékében, amelyeket a Kr. u. IV. században HERMANARICH gót király meghódított. KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS *Μορδία*-t a besenyők földjétől tíz napi járóföldre fekvőnek írja. JULIANUS 1236-ban visszatértében a mordvinok országába („in regnum Morduanorum“) érkezett, amely a Volga mellett 15 napi járóföldre terült el. PLANO CARPINI (1246) *Mordui* vagy *Morduini* néven említ egy népet Kumániától északra az oroszok és bolgárok között, melyet a tatárok leigáztak. RUBRQUIS (1253) két néptörzsről („duo genera hominum“) beszél, amelyek a Donon túl laknak, ezek közül az egyik *Moxel*, a másik pedig, mely közel ahhoz egész a Volgáig kiterjeszkedett, *merdas* és hozzáteszi, hogy ez utóbbiakat a latin írók *mordvini* néven említik.

Az elnevezés eredetére és jelentésére nézve több hypothesis is van, de elfogadható nem igen akad köztük.

A mordvinok már régebben is két főtörzsre oszoltak, ú. m. *erzá-* és *mokšá-*törzsre. Ez utóbbi elnevezést a tatárok általában a mordvinokra alkalmazzák (*mukšá*). Az *erzá-*törzsre vonatkozhatnak az arab történetírók *Arthani*, *Erthani*, *Arsaija*, *Arisu* nevei. A moksa név először RUBRQUIS-nál található *Moxel* alakban. Ez PAASONEN szerint alig lehet más, mint a *mokšalā* rövidítése = „moksa ember“. BARBARO (1436) *Moxia* néven említ egy tartományt Kazántól északra.

Az orosz (földrajzi) irodalomban e két törzsön kívül még két másikat is találunk, úgy mint a *terjuchanokat* és a *karatájokat*.

A *terjuchanok* eloroszosodott *erzák* a nizsnij-novgorodi kormányzóság néhány kis falujában. A *karatájok* ezidőszert nyelvre nézve tatárok, de mint PAASONEN meggyőzően kimutatta, még a XVII. században mordvin nyelven beszéltek. A mai *karatáj* nyelv is sok mordvin szót megőrzött, sőt még a régibb török érintkezés nyomai is föllelhetők benne. Egyébként a *karatájok* eltatárosodott *erzá-* és *moksamordvinok* keveréke. Legnagyobb telepük *Karatáj* a kazáni kormányzóságban (SUS. Aik. XXI).

Valószínű, hogy a mordvinnak közeli rokona, vagy talán csak nyugati v. északi ága volt a Nestor-krónikában említett *muroma* nép is, amely már rég kihalt.

A mordvinok, akik most békességes földművelők, egykor nagyon harciasak lehettek. A középkori utazók, köztük JULIANUS is, igen vérengzőknek, kegyetleneknek írják le őket. Egy magyar püspök 1241-ben levelet írt a párisi érsekhez (MATTH. PARIS Liber Addit. 1128) s a mordvinokról azt mondja, hogy mindenkit megölnek, aki hozzájuk téved és addig egyik sem mer közülök sarut húzni a lábára, míg embert nem ölt. („Nova de ipsis [t. i. mongolokról] audire non possumus, quia praecedunt eos quaedam gentes, quae Mordani vocantur, qui interficiunt omnes

indifferenter et nullus de eis audet calceare pedes suos, donec interficiat hominem.“) IŤACHRI is úgy tudja, hogy a mordvinok minden hozzájuk tévedt idegent megölnek, s így nem esoda, ha még brémai ÁDÁMnál (Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum I. IV.) is Antropofag[†] néven szerepelnek (MNY. XVII, 125).

Az oroszok 1103-tól kezdve, mikor a mordvinok először verték őket vissza, századokon keresztül számtalanszor rájuk törtek, de csak a XVI. század közepén tudta őket RETTENETES IVÁN cár a maga uralma alá hajtani. Harcias koruk emléke egy epikus ének a mordvin *TuŤtan* cárról, aki IV. v. RETTENETES IVÁNNAK kortársa volt (SUS. Aik. I, 59).

A mordvinok most a Volga déli folyásától keletre és nyugatra igen nagy területen szétszórva élnek; számuk az 1897-iki népszámlálás szerint 1.023,841. A múlt században kb. 30,000 mordvin költözött Szibériába, Tomszk vidékére és Középázsziába.

Ősi lakóhelyük, mint a történeti adatok igazolják, a Volgába ömlő Szura-folyó mellett volt. Legalább Nestorból azt következtethetjük, hogy már a XII. században ott laktak, ahol ma is legsűrűbben vannak. A volgai bolgár birodalom virágzása idején bizonyára adófizetői voltak a bolgár fejedelmeknek. Mikor a tatárok kiterjesztették uralmukat ezekre a vidékekre is, a mordvinok földjét is elfoglalták, többek között a moksa-mordvinok hadseregét is magukkal vitték a nyugati országok ellen. Mikor a tatár uralom megdőlt (1552), az oroszok ismét rájuk vetették magukat. A hosszas küzdelemben a mordvin nép egészen szét-szóródott.

22. A mordvin nyelv két főnyelvjárásra oszlik, ú. m. a moksa nyelvjárásra (a penzai, tambovi és szaratovi kormányzóságban) és erzá nyelvjárásra (a nizsnijnovgorodi, szimbirszi, kazáni, samarai, ufai és az orenburgi kormányzóságban).

E két nyelvjárás csoport között a főbb eltérések a következők: a hangsúly a moksa-mordvinban rendszeren az első szótagon van, az erzá nyelvjárásban pedig ingadozó; nevezetesen a két- és háromtagú szavakban majd az első, majd a második szótagon van a főhangsúly, sőt a háromtagú szavaknak néha az utolsó szótagjára esik. Ez a változó hangsúly bizonyára finnugor előzményekre megy vissza.

Hangtani tekintetben a következő sajátosságokat említhetjük meg: a moksa-mordvin szó- és ragvégi *ä*-nak az erzá-mordvinban rendszeren *o* felel meg (pl. *šadä*: *šado* 'száz'; *undä*: *undo* 'odú', *kostä*: *kosto* 'honnan'); a moksa-mordvin szóvégi *u*-val szemben az erzában *v* van (pl. *alu*: *alov* 'alá', *kudu*: *kudov* 'haza' (itt nyilván az erzá alak volt az eredeti); a moksa-mordvin szókezdő *š*-sel szemben az erzá-mordvinban *tš* van (pl. *šejän*: *tšejer*, *tšever* 'egér'); a szó belsejében a moksa *ft* ∞ E. *vt*, M. *fk* ∞ E. *vk* (pl. M. *kaftä* ∞ E. *kavto* 'kettő': M. *ponafks* ∞ E. *ponavks* 'fonadék'); a magánhangzóilleszkedés az erzá-mordvinban kevesebb kivételt mutat.

23. A vallásos irodalom a XIX. század elején kezdődik meg. Az első mordvin evangéliom-fordítás 1821-ből való (erzá-nyelvjáráson). Ez a mordvin nyelvemlék azonban tele van hibával. E szöveg alapján adta ki GABELENTZ erzä-mordvin nyelvtanát 1839-ben Versuch einer mordwinischen Grammatik címen Göttingában. WIEDEMANN is fölhasználta ezt az evangéliom-fordítást 1865-ben kiadott nyelvtanában (Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinem mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch. St. Petersburg, 1865). Munkája már sokkal teljesebb GABELENTZÉNél, mert alkalma nyílt neki Pétervárott más-más vidékről való erzä katonák segítségével tanulmányozni a nyelvet.

A legelső mordvin nyelvtan, mely a moksa-nyelvjárást ismerteti, ORNATOVtól való, 1838-ban Moszkvában jelent meg (Mordovskaja Grammatika). Ennek a munkának az a hibája, hogy a nyelvészetben járatlan orosz pap a mordvin nyelvi anyagot az orosz grammatika kategóriáiba szorította bele. Így aztán egy csomó mordvin nyelvi sajátsgot, mit az orosz nyelv alapján nem tudott megfejteni, figyelmen kívül hagyott. Az első tudományos kutató ezen a vidéken REGULY ANTAL volt, aki a vogul- és osztjákföldi utazása után 1845 július havában elment a mordvinok közé is, s nagy fáradsággal tanulmányozta nyelvüket. Hagyatékát, mely egy moksa- és erzä-mordvin szógyűjteményből, nyelvtani jegyzetkből (Notata) és néhány kisebb terjedelmű népköltési szövegből állott, BUDENZ adta ki „Mordvin közlések“ címen (NyK. V).

A moksa-nyelvjárást AHLQVIST ÁGOST tanulmányozta 1857-ben, amikor is egész esztendőt töltött a szimbirszki és a penzai kormányzó-ságban. Tanulmányának eredményét Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichniss (St. Petersburg, 1861) c. munkájában tette közzé.

WIEDEMANN erzä- és AHLQVIST moksa-mordvin nyelvtana s REGULYNAK mindkét nyelvjáráásra vonatkozó jegyzetei alapján írta meg BUDENZ moksa- és erzä-mordvin nyelvtanát (összehasonlító alapon) a NyK. XIII. évfolyamában.

A helsingfors-i Finnugor-Társaság megbízásából az 1889—1890. évben PAASONEN tanulmányozta a szimbirszki és a tambovi kormányzóságban lakó mordvinok nyelvét. Gazdag népköltési gyűjteményét 1891 és 1894-ben tette közzé a SUS. Aik. IX. és XII. köteteiben (és külön is).

Megírta a mordvin nyelv hangtanát (SUS. Toim. XXII. 1893, ill. 1903) és a mordvin nyelvbe került török jövevényszókat is kimutatta (SUS. Aik. XV. és külön 1897). Értékes anyagát egy újabb tanulmányútjában (1902—1903) kiegészítette s az egész mordvin nyelvterületet pontosan átkutatta, nyelvtudományunk végtelen kárára azonban a tudós kutató elhunyt (1919), mielőtt kutatásainak gazdag eredményét mind közzétehetette volna. Itt megemlítjük még a főiskolai hallgatók számára 1909-ben kiadott mordvin olvasókönyvét (Mordwinische Chrestomathie) moksa és erzä nyelvtani vázlattal és md.-német szójegyzékkel.

Meglehetősen nagyterjedelmű erzä-mordvin szöveget gyűjtött ŠACHMATOV A. A. orosz tudós is 1905- és 1906-ban a szaratovi kormányzóság hasonló nevű területének két erzä falujában (Suchoj-Karbulakban és Orkinban). Népköltési gyűjteménye egy vaskos kötetben jelent meg a szentpétervári Akadémia kiadásában 1910-ben (Mordovskij etnograficeskij ŝbornik == Mordvin néprajzi gyűjtemény). Tartalma: népies hagyományok, népszokások, regék, találós mesék, közmondások és szólásmódok. Egy csomó népdalt is közöl és néhány melódiát. Munkájának III. függelékében mordvin hang- és alaktani vázlatot is ad. Itt megemlítjük még, hogy a kazáni misszionárius társaság kiadásában is megjelent egy kisebb népköltési gyűjtemény *Obrazcy mordovskoj narodnoj slovesnosti* (= mutatványok a mordvin népirodalomból) c. két füzetben (Kazán, 1882, 1883). Eredeti népdalokat és népmeséket tartalmaz (nagyrészt erzä-mordvin nyelven) orosz fordítással. Ebből egy népmesét, melynek tartalma nagyjában összévág a „Csihán királyúrfi“ c. székely népmesével (KRIZA, Vadrózsák, 472), BÜDENZ is közzétett (NyK. XXI, 54). Ugyancsak ebből a gyűjteményből több dalt és találós mesét közölt AHLQVIST is (SUS. Aik. VIII, 23), bevezetésül röviden ismerteti a mordvin verselést is. Erre vonatkozólag l. még PAASONEN *Itäsuomal. kansojen runoudesta* (= a keleti finn népek népköltéséről; Valvoja, 1897) és *Über den versbau der mordwinischen volkslieder* c. értekezését (FUF. X, 153).

A világháború idején KLEMM ANTAL mordvin származású hadifoglyok segítségével végzett kutatásai alapján „Mordvin szövegek“ c. kisebb gyűjteményét adta ki a pannonthalmi főiskola 1916/17. évkönyvében (és külön 1916).

24. A mordvin nyelv általában meglehetősen megőrizte az eredeti magas- és mélyhangok közti különbséget. A magánhangzó-illeszkedés mindkét nyelvjárásban megvan és pedig az erzäben kevesebb kivétellel, mint a moksában. Az eredeti fgr. szókezdő *s* és *ś* közti különbséget mindkét nyelvjárás megőrizte, úgyszintén a fgr. szókezdő *tš* és *tš'* közti különbséget is. A mordvin nyelv jellemző sajátága a jésítés mindkét nyelvjárásban; ez abban áll, hogy elülső magánhangzók előtt minden mássalhangzót jésítenek.

A mordvin nyelvnek kétféle névragozása van: határozatlan és határozott. Ez utóbbi a végartículusnak alkalmazott mutatónévmáselemmel történik, az egyesben *-s* és *-t*, a többesszámban pedig *ne* (= *še*, tb. *ne* 'az, amaz', *te* 'ez') pl. *tolga* 'toll': *tolga-s* 'a toll', *tolgat* 'tollak': *tolgatne* 'a tollak'. A névragozási esetek száma 10, a birtokos személyragok a birtokszónak viszonyított alakjaihoz járulnak, tehát az esetrágok után következnek. A személynévmások ragozásában is alkalmazza a mordvin nyelv főlős birtokosszemélyragokat (pl. *mon* 'én': *mondeñ* 'nekem': *miñ* 'mi': *mindeñek* 'nekünk').

Igeragozás kettő van: alanyi és tárgyias igeragozás. Ez utóbbi iger kifejelett, mert nemcsak a 3. személyű, hanem az 1. és 2. személyű tárgyias

és a tárgy többesére is külön alakjai vannak. Módalakok a következők: indicativus, optativus és imperativus, ezeken kívül vannak még a conjunctivus, desiderativus és a conditionalis, ez utóbbiak azonban összetett igealakokból váltak egyszerűekké (pl. a conjunctivusnak erzá-mordvin alakjai világosan mutatják, hogy ez igemód képzése az igetőhöz járult *ül-* létigének praeteritumával történt). Időalak a mordvinban kettő van: praesens (egyszersmind futurum) és praeteritum. Érdekes, hogy a mordvinban az alanyi személyragokat névszók, sőt határozó szók is fölvehetik, ha állítmányi névszók gyanánt szerepelnek a mondatban (pl. E. *paro*, M. *parä* ‚jó‘: *para-n* ‚jó vagyok‘, *para-t* ‚jó vagy‘, *pardanok* ‚jók vagyunk‘, *pardado* ‚jók vagytok‘ | M. *ata*, E. *atē* ‚öreg ember, nagypapa‘: *ata-n* ‚öreg ember vagyok‘, *ata-t* ‚öreg ember vagy‘ | E. *toso* ‚ott‘: *tosa-n* ‚ott vagyok‘, *tosa-t* ‚ott vagy‘ stb.).

A tagadó igeragozás is kétféle: 1. a tagadó szót M. *af*, E. *a* (*at*) a ragozott igealak elé teszik; 2. az ige gyanánt ragozott tagadó szó mellett a főigének bizonyos egyforma ragozatlan alakját teszik ki. Az igeneves szerkezetek használata is nagyon elterjedt. Szóképző aránylag bőven van mindkét nyelvjárásban.

A mordvin, s részben a fgr. összehasonlító mondattanra vonatkozó dolgozatok: STEUER J., A mordvin határozók, tekintettel a finn nyelvre (NyK. XXII, 1890—92); FEHÉR G., Mordvin határozók (NyK. XLIV, 1915—17); KLEMM A., A mordvin alárendelő viszony (NyK. XLV, 1917—20).

25. A mordvinba került jövevényszók alapján némi következtetést vonhatunk e nép őstörténetére is. Vannak ugyanis a mordvinban olyan indoiráni jövevényszók, melyek csak a finn-volgai nyelvekben találhatók, más finnugor nyelvekben nem; ebből tehát azt lehetne következtetni, hogy a finn-volgai egység idejében a szomszédai indoiráni eredetű népek voltak. Vannak aztán olyan indoiráni eredetű jövevényszók is, melyek csak a mordvin nyelvben mutathatók ki; ebből meg az következne, hogy a mordvinok a finn-volgai egység megszűnte után még továbbra is indoiráni népek szomszédságában maradtak.

A török eredetű jövevényszók pedig PAASONEN szerint kétféle forrásból kerültek a mordvin nyelvbe, ú. m. csuvasból és tatárból. Egész könnyen fölismerhetők a csuvas eredetű jövevényszavak, minthogy a csuvas nyelv hangtani tekintetben tudvalevőleg élesen elit a köztörök tipustól. Érdekes, hogy a csuvas eredetű jövevényszók megvannak a nyugaton lakó mordvineknél is (a penzai és tambovi kormányzóságban), akik pedig a csuvasokkal már régóta nem érintkeznek. A mordvin nyelvbe ezek a jövevényszók valószínűleg még az ó-csuvasból kerülhettek.

A csuvason kívül a mordvin nyelvnek minden más török jövevényszava volgai tatár eredetű és pedig, mint PAASONEN meggyőzően kimutatta, nem a kazáni tatárból, hanem az ú. n. misärek nyelvéből származik.

Újabb időben egy csomó orosz jövevényszó is került a mordvinba.

26. A *cseremiszek* a mordvinoktól északra, főtömegükben a vjatkai, kazáni, ufai és a permi kormányzóságban laknak, kisebb számmal vannak még a nizsnij-novgorodi és a kosztromai kormányzóságban is, sőt még az orosz birodalom közép-ázsiai részében is (Turgajñ és Szemirjeicsenszk vidékén). Számuk az 1897-iki népszámlálás szerint 375,439. Vallásra nézve közülök 72% a görögkeleti egyházhoz tartozik, 28% pedig még ma is pogány. Ez utóbbiak nagyobb tömegben az ufai és a vjatkai kormányzóságban laknak. A megkeresztelt cseremiszek nagy része szintén megtartja a pogány szertartásokat.

A cseremiszek leginkább földműveléssel foglalkoznak, kedvelt foglalkozásuk ezenkívül a méhészet is, a vadászatnak inkább csak régebben volt nagyobb jelentősége, mikor még az erdőségek bővelkedtek prémés vadakban.

A cseremiszekről biztos történeti adataink igen gyéren vannak. JORDANES elbeszélése szerint a *mordensek* mellett lakott az *imniscaris* (*sremniscans*) nép, mely talán a *cseremis*z név romlott alakja. Azt azonban már majdnem biztosra vehetjük, hogy a velük kapcsolatban említett *merens* nép valamelyes cseremiszfajta, vagy egyenesen a cseremiszek *merja* néven ismert törzse volt (a NESTOR-krónikában).

Az orosz krónikákban azt találjuk, hogy a cseremiszek régebben az Oka-folyó alsó folyása mentén laktak. Manapság legnagyobb részük a Volga és a Vjatka folyók között lakik, egyes csoportok pedig a Káma-folyó vidékén a vjatkai kormányzóságban és a Bjelaja-folyó és mellékfolyói mentén az ufai és permi kormányzóságban. Hogy mikor húzódtak a cseremiszek régi lakóhelyükről északkeletre, azt nem tudjuk, az orosz földrajzi irodalomban erre nem kapunk útbaigazítást. Középzásiban kétségkívül csak nemrég telepedhettek le (kb. 2500-an).

A cseremiszek harciasságának is fönnmaradt az emlékezete. Már a XII. században sokat küzdenek a novgorodiakkal, később az oroszokkal, akik csak heves küzdelem árán tudták őket meghódítani. HERBERSTEIN (Rerum Moscoviticarum Commentarii) többször megemlékezik róluk s igen harciasaknak és kitűnő íjászoknak írja le őket.

A cseremiszek magukat *mari* néven nevezik (ez a szó egyszersmind 'férjet' is jelent; *marla* = cseremiszül). Ezt az elnevezést sejtethjük a NESTOR-krónikában említett *merja*-ban is. A *cseremis*z elnevezés, mely ma már az orosz irodalom révén általánossá lett, valószínűleg a csuvasoktól származik. A cseremiszek nyelve bizonyos sajátágaival mintegy közvetítő a mordvin és a permi (züürjén-votják) nyelvek közt.

27. A cseremisiz nyelvjárásokat régebben hegyi és erdei vagy mezei cseremisiz névvel különböztették meg. Eszerint a Volga-folyó a cseremisiz nyelvterületet két főnyelvjárásra osztaná: hegyire és erdeire v. mezeire. Az előbbi a folyó jobbparti hegyes vidékén, az utóbbi pedig a balparti erdős vidékén van. Ezt a fölosztást találjuk már WIEDEMANN nyelvtanában (1847) és BUDENZNél is.

1887-ben GENETZ a permii kormányzóságban új nyelvjárást talál, ezt keleti néven ismerteti. WESKE MIHÁLY a cseremiszi nyelvjárásokról írt munkájában (Izsljedovanija o narječijach čeremiskago jazyka. Kazanj, 1889) ezt a fősosztást nem tartja helyesnek, mert meggyőződött róla, hogy a hegyi cseremiszek nyelvjárása messze kiterjeszkedik a Volga erdős oldalára is a kozmodemjanszki, makarjevi és jaranszki kerületben. Szerinte megfelelőbb az igazságnak, ha nyugati és keleti nyelvjárásról beszélünk, ezeknek határait és alsóbbfokú nyelvjárás csoportjait meg is állapítja.

WICHMANN is, aki 1906-ban kutatta át a cseremiszi nyelvterületet, két főcsoportra osztja a cseremiszi nyelvjárásokat, ú. m. nyugati-ra és keleti-re, pontosan megjelöli e két főcsoporton belül az alcsoportokat is (Mutatvány az urzsumi cseremiszek költészetéről c. munkájában NyK. XXXVIII, 205 és Tietosanakirja IX, 1855). A két főnyelvjárás csoport között a főbb eltérések a következők: a főhangsúly a nyugati nyelvjárásokban rendszeresen az utolsó előtti, a keletiekben pedig az utolsó szótagon van, csak bizonyos esetben a (közvetlenül vagy közvetve) megelőzőn; az eredeti fr. *ts* a nyugati nyelvjárás csoport nyelveiben *ts*-vé változott, a keleti nyelvjárás csoport nyelveiben pedig változatlanul maradt; az eredeti fr. *ts* a keleti nyelvjárás csoport nyugatibb főnyelvjárásában jésítődött, másutt ellenben változatlanul maradt (a nyugati nyelvjárás csoport északi főnyelvjárásában *ts*-vé változott). Az első szótag vokalizmusára nézve a két főnyelvjárás csoportban jelentékeny eltérések vannak: ny. *a* ∞ k. *o*; ny. *o* ∞ k. *u*; ny. *ä* ∞ k. *a*; ny. redukált hátsó magánhangzó ∞ k. *u*; ny. redukált elülső magánhangzó ∞ k. *ü* stb.

Az alaktani sajátosságok közül megemlítjük, hogy a *-letš* ablativusrag a nyugati nyelvjárás csoportban ritkán fordul elő és rendszeresen az elativusraggal pótolják; a többesszám jele a nyugati nyelvjárás csoportban *-vlä*, *-vla*, a keleti nyelvjárás csoport nyugatibb főnyelvjárásában *-šamätš*, a keletibb nyelvjárásában meg *-vlak* (részben *-lak* is); a praeteritum többes 3. személyének a ragja a nyugati nyelvjárásokban *-və* mindkét igeragozásban, ellenben a keleti nyelvjárásokban az első igeragozásban *-št*, a második igeragozásban *-tš*; az imperativus többes 2. személyének a ragja a nyugati nyelvjárásokban *-da*, *-dä*, a keleti nyelvjárásokban pedig *-za*, *-ža*. A nyugati és a keleti nyelvjárás csoport szókészletében is vannak eltérések, kivált ha a nyugati nyelvjárásokat és a keleti csoport legszélsőbb keleti nyelvjárásait hasonlítjuk össze egymással. Általában a nyelvterület két legszélső határán lakó cseremiszek nem könnyen értik meg egymás beszédét (vö. Tietosanakirja IX, 1856).

28. E két főnyelvjárás csoport közül sokáig a kozmodemjanszki nyugati nyelvjárás volt legismertebb. Ezen volt írva két újtestamentomfordítás (1821 és 1827) s 1837-ben ALBINSZKI pap cseremiszi nyelvtana (Čeremiskaja Gramatika) is megjelent orosz nyelven, mely a nyugati csoport

déli nyelvjárását tárgyalja. 1845-ben jelent meg CASTRÉN nyelvtana (Elementa grammatices tcheremissae, Kuopio), melynek anyagát egy nyugati nyelvárasterületről való katona szolgáltatta, s ezt az anyagot CASTRÉN szibériai utazása alkalmával újra átnézte. WIEDEMANN nyelvtana (Versuch einer Grammatik der tscheremissischen Sprache, Reval, 1847) az 1821 és 1827-ben megjelent újtestamentom-fordítás alapján készült. E nyelvjárásra vonatkozólag legfontosabb RAMSTEDTnek 1902-ben megjelent „Bergtscheremissische Sprachstudien“ c. munkája (SUS. Toim. XVII), mely elég terjedelmes szógyezéket (kb. 5000 szó) és 40 lapnyi szöveget foglal magában.

A keleti nyelvjárást ismerteti az 1775-ben megjelent első cseremisiz nyelvtan ismeretlen szerzőtől orosz nyelven (Sočinenija prinadležaščija k grammatike čeremiskago jazyka). BUDENZ ugyanis ezt erdei cseremisiznek tartja, bár némi tekintetben különbözik tőle. WICHMANN szerint ez valamely nyugati nyelvjárással határos keleti csoport nyelvjárásán alapult.

Erdei cseremisiz területről valók REGULY cseremisiz példamondatai is, melyeket két orszból cseremisizre fordított prédikációval együtt BUDENZ tett közzé a NyK. III. évfolyamában. Ugyancsak BUDENZ adta ki az alaktan fővonásait (REGULY alaktani jegyzetei fölhasználásával) a NyK. III. és IV. évfolyamában, ahol az idegen elemek (különösen a tatár és csuvas jövevényeszők és képzők) kimutatását is megtaláljuk. Erdei cseremisiz területről való az az anyag is, amit PORKKA V. gyűjtött a Finnugor-Társaság megbízásából Unža és Morki egyházmegyékben 1885–1886-ban. PORKKA szövegeit GENETZ adta ki 1895-ben (SUS. Aik. XIII. és külön), gyűjtőjük ugyanis áldozata lett tudományos kutatásának. Utazásakor szerzett betegségében 1889-ben elhunyt. Hagyatékában van még szótári anyag, az alaktan és szóképzés vázlata, 20 fejezet MÁTÉ-evangéliomából s az orosz-német Ollendorff 29 cseremisizre fordított gyakorlata.

Ugyancsak erdei cseremisiz területről való még VASILJEV F. papnak 1887-ben megjelent cseremisiz nyelvtana (Posobie k izučeniju čeremisskago jazyka na lugovom narečiji) is, melyben a carevokoksajszki kerületben beszélt keleti nyelvjárásocsoporthoz tartozó nyelvjárást ismerteti.

A permi nyelvjárást GENETZ ARVID 1887-ben tanulmányozta a permi kormányzóság krasznoufimszki kerületében. Ezt a nyelvjárást mintegy 15,000-en beszélik s a helyi hagyományok szerint kb. 6 generációval ezelőtt jöttek ide nyugatról. Most a krasznoufimszki kerület több falujában laknak a nagy szibériai országút mindkét oldalán. GENETZ három hónapig tanulmányozta ezt a nyelvjárást, de már előbb megismerkedett a jekaterinburgi kiállítás alkalmával egy idevaló pogány cseremisiz családdal. A kiállítás ideje alatt ezeknek a segítségét is fölhasználta. A szövegeket (mesék, találós mesék, varázsló igék, imádságok, dalok) 1889-ben adta ki Osttscheremissische Sprachstudien címen (SUS. Aik. VII), szógyűjteménye (kb. 4800 szó) úgy látszik, SZILASI cseremisiz szótárába olvadt bele.

Az u f a i cseremisiz nyelvjárásból PAASONEN hagyatékában van 10 ívnyi szöveg és nyelvtani anyag is.

Rendkívül sok anyaga van WICHMANNnak, aki fölfedezte a jaranszki, urzsumi és a jelabugai nyelvjárásokat (l. Matkakertomus, SUS. Aik. XXV). Az urzsumiból adott is ki mutatóványt (NyK. XXXVIII, 205—245).

Még megemlítjük itt APTRIEV cseremisz népdalgyűjteményét (Sbornik čeremisskich pesen, napisannyh v raznyh selenijach Birskago i Sarapuljskago ujezdov v 1905—1907 godach, 1908), az eredeti szövegekről orosz fordítást adott ki bevezetéssel VASILJEV (Izv. Občestv. arch. ist. i etnograf. XXIV. 1908).

Az ismert cseremisz nyelvjárások nyelvtanát BEKE ÖDÖN írta meg, CASTRÉN, WIEDEMANN és BUDENZ nyelvtanain kívül főképen GENETZ, PORKKA, RAMSTEDT és WICHMANN szövegkiadásaira támaszkodva (Cseremisz nyelvtan, NyK. XXXIX—XLI. és külön is Finnugor Füzetek 18. sz. Bpest, 1911).

A cseremisz szótárak közül megemlítjük a következőket: BUDENZ, Erdei és hegyi cseremisz szótár (NyK. IV. 1865 és külön is 1866, kb. 3400 szó), TROICKIJ V. P. cseremisz-orosz szótára (Čeremissko-russkij slovarj, 1895) főképen a keleti nyelvjárás csoport esebokszári kerületében beszélt nyelvjárás alapszik (kb. 4300 szó).

SZILASI Cseremisz szótára (Vocabularium Čeremissicum, NyK. XXVIII—XXX. és külön 1901) az eddig ismert szójegyzékek anyagát úgyszólván mind magában foglalja (kb. 5500). VASILJEV V. cseremisz-orosz szótára (Čeremissko-russkij slovarj, 1911) kb. 2000 szót tartalmaz.

29. A cseremisz nyelv főbb sajátosságait röviden a következőkben adjuk. A szóhangsúly az egyes nyelvjárásokban változó. Ez a jelenség nem későbbi fejlemény, hanem nyilván a fgr. ősnyelvben megvolt hangsúlyviszonyokon alapszik. Az eredeti fokváltakozás nyomait is észre lehet venni a cseremisz nyelvjárások hangzórendszerében. A mássalhangzók alakjában általában sok változás történt, így pl. az eredeti fgr. szókezdő *s* és *š* közti különbség ma már legnagyobbrészt eltiünt (ezeknek a képviselője most rendszeren *š*), hasonlóképen az eredeti *tš* és *tš* közti különbség is elenyészett. A régi paradigmikus mássalhangzó-váltakozásokból csak töredékek maradtak fenn; a szó belsejében levő hosszú zárhangok (*kk*, *tt*, *pp*) megrövidültek, a rövidek (*k*, *t*, *p*) viszont zöngésekké vagy spiránsokká lettek.

A cseremisz nyelv névragozásában az esetek száma 11; a birtokos személyragozásban figyelemreméltó, hogy az esetrag rendszeren **a** birtokosrag elé kerül az inessivusban, illativusban és a translativusban, más esetragok ellenben rendszeren a birtokosrag után következnek. A nyugati nyelvjárásokban az elativusban, illativusban és a modalisban az esetrag állhat a személyrag előtt is, után is.

Az igeragozásban három módalak van: indicativus, conjunctivus (ebben a potentialis és nyelvjárásonként a conditionalis) és imperativus (ebben a rendszeren kívül nyelvjárásonként az ú. n. „udvarias imperativus“); időalak kettő van: praesens (egszersmind futurum is) és praeteritum. Igeragozás is kettő: I. *em*-igeragozás és II. *am*-igeragozás. Az *-em*-végű igék tárgyasak,

az *-am*-végűek bennható, sőt gyakran visszaható és szenvedő jelentésűek (pl. *kođem* 'hagy' és *kođam* 'marad'). Az egyszerű igealakokon kívül vannak még szerkesztett igealakok is: az összetett ragozás a létige két praeteritum-alakjának sing. 3. személyével történik, mely az ige ragos alakjához járul (pl. *juäm üle* 'innék') vagy pedig úgy, hogy az ige *-n* képzős ige-nevéhez kapcsolódik a létige ragos alakja (pl. *tolon elem*, *tolon eletš* stb. 'jöttem vala', 'jöttél vala' stb.). Tagadó igeragozás is van: a tagadó igeragozásban a mód és időjelek a tagadó igéhez járulnak, úgyszintén a személyragok is, a főige tóalakban járul hozzá (csak a conditionalis tesz kivétel). Névszó- és igeképző aránylag bőven van. A mondattani sajátosságok közül említésre méltó, hogy a főnév előtt álló melléknévi jelző ragtalan, továbbá, hogy tárgyesetül mind a ragtalan (nominatívushoz hasonló), mind pedig az *-m* ragos accusativust használják. Az igeneves szerkezetek használata nagyon sokféle.

A cseremisiz nyelv szerkezetére és történetére vonatkozó munkálatok közül még megemlítjük a következőket: SZINNYEI J., Labiális illeszkedés a cseremisiz nyelvben (1894, NyK. XXIV); WICHMANN, Zur geschichte der finnisch-ugrischen anlantenden *s-* und *č-*laute im tscheremissischen (1906, FUF. VI); *ua.* Über eine art 'rhotazismus' im tscheremissischen (1910, FUF. IX); *ua.* Beiträge zur tscheremissischen nominalbildungslehre (1913, SUS. Aik. XXX₆). BEKE Ö., A cseremisiz sorszámképzőről (1915—17, NyK. XLIV).

30. A cseremisiz nyelv jövevényszavai. A cseremisiz nyelvben található idegen eredetű jövevényszavak közt vannak indogermán eredetűek. Ezeknek egy része még a finnugor nyelvközösség idejéből származik, de vannak a mordvin-cseremisiz nyelvegység korából valók is. A cseremisiz korban meghonosodott jövevényszók közül mind számra, mind pedig minőségre nézve legfontosabbak a csuvas kölcsönvételek. Ezekben két réteget különböztethetünk meg: az egyiket nevezhetjük ó-csuvas rétegnek, mely a volgai török-bolgár érintkezésből való. A cseremisiz-csuvas érintkezések még ma is folytatódnak, kiváltképpen a hegyi cseremisiz területen, ahol a két nép egymással közvetlen szomszédságban él. Igen sok tatár és orosz jövevényszó is van a cseremisizben, e két nyelv napjainkban is nagy hatással van a cseremisiz nyelvre. A török-tatár jövevényszók száma a cseremisizben nagyobb, mint bármely más finnugor nyelvben (vö. WICHMANN cikkét, Tietosanakirja IX, 1854—1859). A csuvas eredetű jövevényszók hangtanát is pontosan földolgozta RÄSÄNEN M. Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen c. munkájában (SUS. Toim. XLVIII, 1920).

31. Az ú. n. *permi* népek (votják és zürjén) a finnugorságtól való elszakadásuk után szintén külön nyelvegységet alkottak. Ezek is erős indoírani hatásnak voltak kitéve, amint azt a nyelvükben található írani jövevényszavakból megállapíthatjuk. Később a törökökkel jutottak érintkezésbe. A zürjénben és a votjákban meglevő török eredetű jövevény-

szavak szintén egy az ó-csuvashoz közeli nyelvalakra, a volgai bolgárok nyelvére utalnak. A permi és bolgár érintkezések kezdetét nem lehet pontosan megállapítani, mert nem tudjuk, hogy a bolgárok mikor kerültek erre a vidékre, de mindenesetre befejeződtek a Kr. u. VIII. században, mikor a zürjének vándorlása észak felé megkezdődött.

A permi népekre vonatkozhatnak a skandináv forrásokban előforduló *bjarmar* népnév, valamint az orosz krónikákban található *perem*, *perm* elnevezés is.

A skandinávok ugyan *bjarmar* névvel jelölhették a Dvina torkolata körül lakó karjalaikat is (az orosz krónikák ezt a népet *zavaločeskaja čudj* néven ismerik), de ez a *bjarmar* név a permiekre is vonatkozhatott, akiket a skandinávok a Dvina-folyó mentén észak felé irányuló kereskedelmi útvonalukról ismerhettek.

A permiek közös lakóhelye úgy a régibb, mint az újabb időkben a Káma-folyó vidéke volt, ezért nevezik magukat *komi-murt* v. *mort* (= kámai ember)-nak. A zürjének is *komi-mort*-nak v. *komiias*-nak nevezik magukat s *kom-mu*-nak (= kámai föld) a Szolikamszk és Čerdyn közt elterülő vidéket. Ez az elnevezés nemcsak a permiekkal való azonosságukat jelzi, de egyszerre azt is bizonyítja, hogy a zürjének régebbi lakóhelye szintén a Káma-folyó vidékén volt. Innét kezdtek a IX. és X. században észak felé húzódni.

32. Ennek a permi csoportnak egyik tagja a votják. A votjakok nagyobb tömegben a vjatikai kormányzóságban laktak, különösen a Káma és Vjatka folyók között, de kisebb arányban el vannak terjedve a kazáni, permi, sőt délebbre az orenburgi és a szamarai kormányzóságban is. Számuk az 1897-iki népszámlálás szerint 420,976. Leginkább földműveléssel foglalkoznak, az északi vidékeken a vadászatból is jelentős hasznot húznak, emellett igen ügyes mesteremberek. Legnagyobb részük legalább névleg keresztyén (a görög-keleti egyházhoz tartozik), egy részük (kb. 31,000) még ma is pogány. A megkeresztelték közül is igen sokan ragaszkodnak az ősi hitükhöz.

A helynevek azt bizonyítják, hogy a votjakok a régi időkben a mai lakóhelyüktől valamelyest nyugatabbra laktak; nevezetesen a vjatikai kormányzóság nyugati és a kazáni kormányzóság északi részében. Ezek a területek ma részben az oroszok, részben pedig a cseremiszek birtokában vannak. A votjakok régi regéi sokat beszélnek az oroszok és a cseremiszek ellen viselt harcokról.

A votjakok minden valószínűség szerint a volgai bolgárok alattvalói voltak. Ezt a volgai bolgár birodalmat a XIII. század közepén elpusztították a mongolok és a tatárok, ekkor a votjakok ezeknek az uralma alá jutottak. A tatár fennhatóság a votjakok életében mély nyomokat hagyott, amelyek élénken visszatükröződnek a votják nyelvbe került tatár jövevényszavakban.

Mikor a XVI. század közepén a tatárok uralma is megdőlt, a votjákok lassanként mind valamennyien orosz fennhatóság alá kerültek.

A votjákok magukat *ud-murt*-nak nevezik (melyben az *ud* a Vjatka-folyó neve, a *mort*, *murt* = ,ember'), vagyis vjatkai embernek. A tatárok a votjákokat *ar*-nak, a zürjének pedig *vot-ud*-nak hívják. A régiebb orosz források külön nem említik a votjákokat, hanem a permiekkel együtt. A későbbi orosz földrajzi irodalomban *votjaki* névvel jelölik őket. A *votják* elnevezés tehát orosz révén került a mai tudományos irodalomba.

33. A votják nyelv szerkezetére és szókészletére nézve nagyon közel áll a zürjénhez, úgyszólván testvérnyelvek. Azt az eredeti nyelvet, melyből a mai votják és zürjén nyelv fejlődött, permi alapnyelvnek nevezhetjük. E nyelvek különfejlődése kb. a Kr. u. IX. v. X. században indult meg, amikor a zürjének kiválása megkezdődött. A votják és a zürjén nyelv jöllehet sok tekintetben megegyezik egymással, mégis vannak köztük olyan eltérések is, amelyek miatt a votják és a zürjén nem érti meg egymást. Ezek az eltérések a hangsúlyozásban, a vokalizmusban, továbbá az alaktan egyes részeiben és a mondat szerkesztésben és kivált a szókinésben jelentkeznek. A hangsúlyozásban mutatózó eltérések valószínűleg a finnugor alapnyelvi változó hangsúlyt tükrözik vissza. A magánhangzó-megfelelések tarkasága pedig valószínűleg a régi fokváltakozással kapcsolatos magánhangzó-váltakozások következménye gyanánt tekinthető. A régi különbség a magas- és mélyhangú szavak közt mindkét nyelvben eltűnt. A mássalhangzók alakjára nézve pedig sok tekintetben megmaradtak az eredeti fokon. Az eredeti fgr. szókezdő *s* és *ś* közti különbséget, úgyszintén a *tš* és *tš'* közti különbséget, továbbá az eredeti fgr. szókezdő *š* és *v* hangot, a fgr. szókezdő *n* és *ń* hangok közti különbséget a permi nyelvek jobban megőrizték, mint bármely más finnugor nyelv. A régi paradigmatisz mássalhangzó-váltakozás azonban kiegyenlítődés következtében eltűnt, csak itt-ott lehet némi nyomait észrevenni (pl. zürj. *-ka*, *-ku* és *kola*, votj. *kya*: iness. *kyalan* = f. *kota* ∞ *kođan* ,ház'; zürj. *jukni*, votj. *jukini* = f. *jakaa* ,oszt', de a zürj., votj. *pi* = f. *poika* ,fiú' stb.)

34. WICHMANN szerint a votják nyelvjárásokat három csoportra osztgatjuk, ú. m. északi, déli és keleti csoportra. 1. Az északi csoport nyelvjárásait beszélik a vjatkai kormányzóság szlobodszkojni, glazovi, malmyzi és szarapuli kerületében, ahol mindenütt alnyelvjárás-csoportokat is lehet megkülönböztetnünk. 2. A déli csoport nyelvjárásait találjuk a vjatkai kormányzóság urzumi, malmyzi és jelabugai kerületében. 3. A keleti nyelvjárás-csoportot alkotják azok a nyelvjárások amelyeket főképen az ufai, permi és a szamarai kormányzóságban beszélnek. A nyelvjárások közti eltérések általában nem nagyok, még leginkább észrevehetően jelentkeznek ezek a szókészletben, minthogy az

északi nyelvjárások erős orosz hatás alatt állanak, a déli és keleti nyelvjárásokban pedig inkább a tatár hatás érzik. A különböző nyelvjárások képviselői könnyen megértik egymást.

A votják nyelvjárásokra vonatkozólag l. még: WIEDEMANN, Zur Dialektenkunde der wotjakischen Sprache, 1858 (Bulletin de la classe hist. etc. de l'Académie St. Pétersbourg XV, 240. Ism. MUNKÁCSI, Votják nyelv-tanulmányok NyK. XVIII, 51—53).

35. Az első nyomtatott votják szöveg 1845-ben jelent meg. Összesen egy ívnyi nyomtatvány s MÁTÉ evangéliomának kezdetét tartalmazza (1—12 fej.). A teljes MÁTÉ-evangéliom fordítását WIEDEMANN szerkesztette egy született votják segítségével (London, 1863). A múlt század vége felé több votják nyelvű nyomtatvány jelent meg. Ezek többnyire vallásos tartalmúak: evangéliomfordítások, bibliai történetek, imádságos könyvek, kisebb nyelvtanok, ábécés könyvek, továbbá tanácsok a járványos betegségek ellen való védekezésre; 1905-ben jelent meg az első votják kalendárium. Az írók többnyire votják születésű papok és tanítók.

A votják népköltés elég gazdag, kivált a déli területeken, ahol az orosz hatás nem rontotta meg annyira a nemzeti életet, mint északon.

GAVRILOV BORISZ adott ki egy ilyen népköltési gyűjteményt „A kazáni és vjatkai kormányzóságbeli votjakok népköltési termékei, szokásai, babonái” címen orosz nyelven (Kazán, 1880). Az eredeti szövegeket a gyűjtő kissé szabad, de azért elég jól használható orosz fordítással látta el s itt-ott, ahol a szövegbeli előadás kissé homályos, magyarázatokkal. MUNKÁCSI BERNÁT Votják nyelvmutatók címen több darabot közölt belőle (NyK. XVII, 247—292). Ugyanott egy szójegyzéket is ad azon szövegekről, melyek WIEDEMANN votják szótárában nem találhatók (294—302).

AMINOFF a finn tudós-társaság megbízásából 1878 nyarán tanulmányozta a votják nyelvet a kazáni és vjatkai kormányzóságban. Kutatásainak eredményét nem tehetette közzé, ebben megakadályozta korai halála (1881). Népköltési gyűjteményéből a Finnugor-Társaság Aikakauskirja c. folyóiratának I. évf.-ban közöltek mutatókat. AMINOFF kutatásainak folytatására a Finnugor-Társaság 1890 nyarán WICHMANN YRÖT küldte a votjakok közé. Ez sok néprajzi anyagot gyűjtött, ú. m. népdalokat, regéket, találós meséket stb. A votják szövegeket „Wotjakische Sprachproben I., II.” címen tette közzé (SUS. Aik. XI. és XIX. évf.-ban 1893 és 1901-ben, külön is megjelent). Ugyancsak WICHMANN szerkesztett egy votják chrestomathiát is votják-német szójegyzékkel egyetemi hallgatók számára (Helsingfors, 1901).

MUNKÁCSI BERNÁT 1885-ben a M. Tud. Akadémia Nyelvtud. Bizottságának megbízásából szintén a helyszínén tanulmányozta a votják nyelvet és nyelvjárásokat az egy ufai nyj. kivételével. Kutatásainak eredményét Votják népköltészet hagyományok címen tette közzé (Bpest, 1887). A világháború folyamán az egyes fogolytáborokban szintén sokat foglalkozott a

votják hadifoglyokkal és meglehetősen nagy nyelvi anyagot gyűjtött (vö. Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett nyelv- és néprajzi tanulmányaimról c. értekezését, Akad. Ért. 1916. évf.).

Nyelvtanok. A legrégebb votják nyelvtan ismeretlen orosz szerzőtől való, 1775-ben Pétervárott jelent meg „A votják nyelv grammatikájára tartozó munkálatok“ (Сочиненія принадлежащія к грамматике Вотскаго языка) címen.

A latin, illetőleg az orosz nyelvtanok mintájára hat esetet különböztet meg. Ilyen beosztás mellett egy csomó votják rag említetlen maradt. Az igék paradigmái a könyvnek felét foglalják el. A paradigmák után igék, határozók, indulatszók és névszók lajstroma zárja be a könyvet, melynek összes nyelvi adatát kora egyéb közléseihez viszonyítva meglepő pontosság és meglehetősen hű leírás jellemzi. A munka becsét emeli még az a körülmény is, hogy benne elég következetesen meg van jelölve a hangsúly is. A XIX. sz. közepéig PALLAS összehasonlító szótárával együtt ez a munka szolgált forrásul az európai tudósoknak a votják nyelv ismeretére nézve. Ebből merítette anyagát GYARMATHI és RÉVAI is.

1851-ben jelent meg WIEDEMANN votják nyelvtana (Grammatik der wotjakischen Sprache nebst einem kleinen wotjakisch-deutschen und deutsch-wotjakischen Wörterbuche, Reval). E munka alapjául a vjatkai bibliai társaság levéltárában őrzött négy evangéliom-fordítás szolgált, melyről SJÖGREN készített másolatokat. WIEDEMANN művének megírásában született votjákok is támogatták, akik abban az időben Revalban katonáskodtak. Rövid hangtani bevezetéssel kívül alaktant és mondattant ad. Ma már meglehetősen elavult.

WIEDEMANN 1884-ben kiadott zürjén nyelvtanában (Grammatik d. syrj. Sprache mit Berücksichtigung ihrer Dialekte und des Wotjakischen) folytonosan tekintettel van a votják nyelvi jelenségekre is.

AMINOFF nyelvtani vázlatát („Wotjakin äänne- ja muoto-opin luonnos“ címen) WICHMANN adta ki 1896-ban (SUS. Aik. XIV). Ez a kis nyelvtani vázlat a kazáni és a szarapuli nyelvjárásra vonatkozik.

A votják nyelv szókincsét két nagyobb szótárban WIEDEMANN és MUNKÁCSI dolgozták fel.

WIEDEMANN szótára, mely zürjén szótára (Syrjänisch-deutsches Wb. etc. St. Petersburg, 1880) függelékéül jelent meg, nem mondható teljesnek (kb. 5000 votj. szót tartalmaz), de nagy előnye, hogy a votják szók mellett az esetleg egyező zürjén és permi szót is fölhozza. E szótárához adalékokat és helyreigazításokat nyújtott (a pétervári akadémia nyelv- és tört.-tud. osztályának Bulletin-jében, XXXI, 293—336).

MUNKÁCSI votják szótára (A votják nyelv szótára, Bpest, 1896) már sokkal terjedelmesebb (836 l.). WICHMANN szövegein kívül jóformán az összes ismert votják szövegek anyagát földolgozta s az így nyert szókincset saját gyűjtésével is kibővítette.

36. A votják nyelv szerkezetére nézve nagyjában megegyezik a zürjénnel. A főhangsúly manapság rendszeren az utolsó szótagra esik (az elsőre mellékhangsúly). A névragozásban az esetalakok száma 15—17 (szok a helyviszonyrag, az egyes esetragok megfelelője a legtöbb esetben megvan a zürjében is); a birtokos ragozásban a birtokos személyrag egyszer a birtokszó esetragjai előtt, másszor pedig az esetragok után foglal helyet. A 2. és 3. személyű birtokos ragjának igen gyakran determináló jelentése van. A rendes többesjelen (-jos) kívül van még egy másik is (-és), amely rendszeren az állítmányi névszóban jelentkezik (pl. *sojos uzirés* = 'ők gazdagok'). A hasonlítás leginkább mondattani eszközökkel, többnyire ablativussal történik (pl. *pinilis lapok* = 'a kutyánál kisebb' tkp. 'a kutyától kicsiny'). Az igeragozás nagyon egyszerű: módalak három van, ú. m. indicativus, conditionalis és imperativus; időalak is három: praesens, futurum és praeteritum (ez utóbbinak a jele -i, mint a finnben). Az egyszerű igealakokon kívül vannak még külön (fő- és segédigékkel szerkesztett) összetett igealakok is. Tagadó igeragozás is van. Névszóképző, kivált összetett igeképző sok van. Igen közönségesek az olyan összetételek, amelyekben az általános fogalmat két részének megjelölésével fejezik ki, pl. *im-nir* = 'arc' (tkp. száj-orr), *ai-mumi* = 'szülők' (tkp. atya-anya), *njl-pi* = 'gyermekek' (tkp. leány-fiú).

Mondattani sajátosságok: a főnév előtt álló melléknévi jelző mindig ragtalan, pl. *bur murt* = 'jó ember', allat. *bur murtili* = 'jó embernek'; az állítmánykiegészítő mellett nincs kitéve a *van* = 'van' igealak sem az egyesben, sem a többesben, pl. *gurež baddzim* = 'a hegy magas', vagy *vamurtjos uzirés* = 'a vízi emberek gazdagok'. Tárgyesetül mind a ragtalan (nominativushoz hasonló), mind pedig a ragos accusativust használják. Az igeenes szerkezet használata is nagyon sokféle.

A votják nyelvtörténetre vonatkozó tanulmányok: GABELENTZ, H. C. v. d., Die wotjakische Declination, 1845. (Zeitschrift für die Wissensch. d. Sprache I, 112.) Az első nyomtatott votják szöveg alapján először állítja össze a votják névragokat s azoknak a zürjén esetragokkal való egyezését bizonyítja. WICHMANN, Zur geschichte des vokalismus der ersten silbe im wotjakischen mit rücksicht auf das syrjänische. 1897 (SUS. Toim. XXXVI. 1915). — *Ua*. Etymologisches aus den permischen sprachen (FUF. I. 1901. III. 1903. XII. 1912). FOKOS D.: A locativus-féle határozók a votjában (NyK. XXXVI. 1906). — *Ua*. A votják és a zürjén prolativusról (NyK. XL. 1912). BEKE Ö., A votják locativusi ragról (KSz. XII. 1911). MEDVEZKY K., A votják nyelv szóképzése (NyK. XLI. 1912). FUCHS (= FOKOS) D., Beiträge zur grammatik der permischen sprachen (SUS. Aik. XXX. 1913—18).

37. A votják nyelv jövevényszavai közül történeti szempontból legnagyobb érdeklődést keltő rész az, mely a jövevényszavak legrégebb rétegét alkotja, nevezetesen az indogermán: árja és iráni eredetű szavak, úgy-

szintén az ó-csuvas (török-bolgár) jövevényszók. Az iráni eredetű jövevényszók egy része, valamint az ó-csuvas jövevényszók is még az óspermi korból valók.

A votjákban az ó-csuvas eredetű jövevényszók száma sokkal nagyobb, mint a zürjénben, mert a zürjének a permi-csuvas érintkezések kezdetén lassanként észak felé kezdtek költözködni, miközben a votjakok még továbbra is megmaradtak a régi csuvasok szomszédságában. WICHMANN megállapítása szerint a votjákban az ó-csuvas jövevényszók száma meghaladja a százat (míg a zürjénben csak 30 ilyen mutatható ki). Miután a tatárok a XIII. század közepe táján véget vetettek a hatalmas bolgár birodalomnak, melynek uralkodó népe nagy valószínűség szerint az ó-csuvasok voltak, a votjakok a tatárok uralma és hatása alá jutottak. Majd mikor a tatár birodalom is megdőlt (1552), kinyílt az út a kelet felé törekvő orosz hatalomnak is. Így aztán a votják nyelvbe egy csomó tatár és orosz jövevényszó került. A déli és keleti votjakok még továbbra is megmaradtak a nemzetiségükhöz szívósan ragaszkodó tatárok hatása alatt, míg ellenben az északi votják területeken az orosz hatás jelentkezett nagyobb mértékben.

L. WICHMANN, Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen (SUS. Toim. XXI. 1903); MUNKÁCSI B., Votják nyelvtanulmányok (NyK. XVIII. 1884). A törökből és oroszból átvett szavakat és nyelvtani elemeket mutatja ki. Elhez adalékokat nyújtott PAASONEN Votják-török szövegezetések címen (NyK. XXXII. 1902).

38. A zürjének már a Kr. u. IX—X. században kezdtek a Kámafolyó vidékéről észak felé vándorolni. Az orosz évkönyvek tudósításai szerint már 1000-ben a Vycsegda-folyóhoz érkeztek. Észak felé húzódásuk részben a Káma felső folyásának mellékfolyói mentén, részben pedig a Vycsegda egyik mellékfolyója (Szyszola), továbbá a Jug egyik mellékfolyója (Luza) mentén történt.

Ezen utóbb említett úton aránylag hamar elérték a Dvina felső folyását abban az irányban, ahol a Jug és a Szuadona folyók egyesülnek melynek közelében fekszik a mai Usztjug város. WICHMANN a zürjénbe került keleti-tengeri finn (karjalai) jövevényszavakból arra a következtetésre jut, hogy a zürjének a XI—XII. sz.-ban közvetlen érintkezésben voltak a karjalaiakkal, sőt talán ez az érintkezés kezdetét vehette már a X. sz.-ban is (vö. „Syrjänit ja karjalaiset“ c. értekezését. Valvoja, 1920, 409). Ebből pedig az következik, hogy a zürjének ebben az időben jóval messzebb terjeszkedtek nyugat felé, mint manapság. Ugyanitt érintkezhetek a zürjének a skandinávokkal is, akik az izlandi sagák szerint a IX. századtól a XIII. elejéig kalózkodó utazásaikban többször is eljutottak a Dvina-folyó vidékeire, sőt a zürjén földre is. Ezt abból lehet következtetni, mert a zürjén nyelvben van egy pár skandináv eredetű jövevényszó is.

A zürjének elfoglalván a Vycsegda- és a Pecsora-folyók vidékét, bir-

tokukba ejtették azt a fontos kereskedelmi utat is, mely az Urálon keresztül Szibériába és Ázsia gazdag tartományaiba vezetett, úgyszintén legalább részben kezükben volt a Káma-folyó hajózható útja is, amely a hatalmas bolgár birodalommal kötötte össze őket. Lehetséges, hogy a zürjéneknek az a része, amely a Káma-folyó mellékén maradt, adófizetője is volt a bolgároknak. A fontos kereskedelmi utak mellett lakó zürjének csakhamar fölkeltek a hatalmasabb szomszédok kapzsiságát.

A régi orosz évkönyvekben már az 1096. évből följegyzés van arról, hogy a pecsoraiaiak (értsd: zürjének) adót fizettek a novgorodiaknak. Majd az usztjugi oroszok ék gyanánt befurakodnak a dvina-melléki karjalaiak és a zürjének közé, s ettől kezdve a két nép közt az összeköttetés megszakadt.

A XIV. században az egyre hatalmasodó moszkvai nagyfejedelem megbízásából István misszionárius, a későbbi permi püspök megkezdte a térítő munkát is. A XV. század közepe táján a vogulok, akik csakhamar észrevették a zürjén földön át közeledő moszkvai veszedelmet, Asyka fejedelem vezetése alatt betörték a Vycsegda vidékére, megtámadták a zürjének fővárosát s az ütközetben Pitirim zürjén püspököt is megölték. Ennek következtében a moszkvai nagyfejedelem 1465 és 1467-ben büntető hadjáratot küldött a vogulok ellen, melyben a zürjének is résztvettek. A XV. század vége felé s a XVI. század elején többnyire mint az oroszok szövetségesei kemény harcokat vívtak a vogulok, osztjások és a tatárok ellen.

A zürjének ma főképen Oroszország északkeleti részében az arkan-gelszki, vologdai, permi és a vjatkai kormányzóságban laknak (a Pecsora, Izma, Mezeny, Vaska, Vycsegda, Szyszola, Luza és a Káma mellékén), kisebb számmal vannak még Szibériának északnyugati és nyugati részében (a tobolszki kormányzóságban), sőt még a tomszki kormányzóság barnauli kerületében is, továbbá Akmolinszk és Fergana vidékén. Számuk az 1897-iki népszámlálás szerint 258,336. Az összes finnugor népek között ezek vannak leginkább eloroszosodva, alig van köztük olyan, aki anyanyelvén kívül oroszul is ne tudna. Rendkívül élelmes nép, leginkább kereskedéssel, földműveléssel, rénszarvastenyésztéssel és vadászattal foglalkoznak. Rénszarvascsordáikkal bejárják az Urál vidékét s át-átsapnak szamojéd és osztják területre is. A legelők miatt az utóbbiaknak igen sok bajuk van velük. Már régóta mindnyájan keresztyének és pedig a görög-keleti vallás követői.

39. Nyelvük a votjakkal együtt a finnugorságnak ú. n. permi nyelvágához tartozik.

Mint hogy a zürjén nyelvet meglehetősen nagy területen beszélik, több nyelvjárást különböztethetünk meg. A zürjén nyelvjárásokat WICHMANN szerint két főcsoportra oszthatjuk, ú. m. déli és északi csoportra.

1. A déli csoport nyelvjárásait beszélik a permi kormányzóság északi részeiben, továbbá a vjatkai kormányzóság glazovi kerületének

északi szögletében (ezt a nyelvjárás csoportot gyakran — kivált az orosz irodalomban — külön névvel *permi nyelvek* mondják). Ezek a nyelvjárások szintén két főnyelvjárásra oszthatók: *l*-nyelvjárásokra és *v*-nyelvjárásokra, ez utóbbiak ugyanis az eredeti *l* hangot minden helyzetben, még a szókezdetén is, *v*-vel helyettesítik. 2. Az északi csoportba lehet sorozni a többi zürjén nyelvjárást mind valamennyit, főképen a vologdai és az archangelszki kormányzóságban beszélt nyelvjárásokat: a letka-luzai, szyszolai, pecsorai, vycsegdai, izsmai és udorai főnyelvjárásokat. Ezek közül az elsők sok tekintetben közelednek a déli csoport nyelvjárásaihoz.

A két főnyelvjárás csoport között a következő eltérések észlelhetők: a déli csoportban a hangsúly változó (az egyes nyelvjárásokban más és más módon), az északi csoportban pedig meghatározott szótaghoz van kötve (a legtöbb nyelvjárásban az első szótagon van a főhangsúly, egyben pedig az utolsóelőttin). A déli csoport magánhangzós szókezdetével szemben az északi csoportban egyes esetekben *v* van (pl. D. *odž* ∞ É. *vod'z* 'elő'); egyes képzőkben és ragokban a déli csoport *t*-je megfelel az északi *d*-nek (pl. D. *kujimat* ∞ É. *koimad* 'harmadik'); a consecutívus *-la* ragja a déli csoportban nincs meg, viszont van néhány (névutókból keletkezett) olyan esetragja (*-vin* és *-vat*), melyek az északi csoportban nem találhatók. Ezenkívül a két csoport szóképzésében is vannak észrevehető eltérések, ezek azonban nem olyan nagyok, hogy a külön csoportok képviselői meg ne értenék egymást. (Vö. Tietosanakirja IX, 778.)

40. A finnugor népek között a magyar után a zürjénnek vannak legrégebb nyelvemlékei. Ezek a nyelvemlékek a XIV. század második feléből valók s nyelvtörténeti szempontból is fölötte értékesek. A zürjén nyelvemlékek a következők: két zürjén betűkkel írt fölirat (bibliai helyek két képereten), továbbá egy liturgia részei (cyrill-betűkkel írt későbbi másolatokban) és egy ábécéskönyv részei.

A zürjén betűket 1375 táján Sz. ISTVÁN misszionárius, az első permi püspök a cyrill-betűkből formálta. Ábécéskönyvével és a liturgia-fordításával kitűnő példát mutatott tanítványainak a zürjén vallásos irodalom megteremtésére, de 1396-ban bekövetkezett halála után a szépen megkezdett munkának nem akadt folytatója. A betűi azonban megmaradtak továbbra is, mert még a XV. és XVI. századból való orosz kéziratokban találhatók itt-ott zürjén betűkkel írt zürjén nyelvű széljegyzetek. Igen valószínű, hogy a zürjén betűket ekkor már csak titkos írás céljaira használták. A zürjén nyelvemlékek közül a két föliratot és a liturgiafordítást LYTGIN adta ki a „Zürjén föld és zürjén nyelv“ c. orosz és zürjén nyelvű munkájában (Zyrjanskij kraj pri episkopach permskyeh i zyrjanskij jazyk. Sanktpeterburg, 1889).

A vallásos irodalom csak a XIX. század elején kezd ismét életre kelni. MÁTÉ evangélioma 1823-ban jelent meg zürjén nyelven SERGIN SÁNDOR

usztyszyszolszki esperes fordításában. (Ezt a szöveget dolgozták föl nyelv-tanaikban GABELNTZ és WIEDEMANN.) Az írók vagy helyesebben fordítók többnyire zürjén papok és tanítók. Ezek többnyire bibliai történeteket, imádságokat, liturgia-fordításokat és egyéb vallásos tartalmú könyveket adnak ki. Itt külön is megemlítjük Popov A. „Válogatott helyek a Jám-borság iskolájából“ c. könyvecskét (Vologda, 1861), melynek v y c s e g d a i zürjén nyelvi szövegét magyar fordítással ellátva BUDENZ is kiadta (Zürjén nyelvmutatványok I. NyK. XV, 407—445). A mult század második felében igen tevékeny munkásságot fejtett ki a zürjén vallásos irodalom terén LYTKIN Gy. zürjén származású gimnáziumi tanár (1835—1906), aki lefordította a liturgiát (1883), ezenkívül még a négy evangéliomot, az Apostolok cselekedeteit és a zsoltárokat (1885). „A zürjén föld és zürjén nyelv“ c. könyvében a zürjén nyelvemlékek ismertetésén kívül megírta Szt. ISTVÁN zürjén hittérítő életrajzát (orosz és zürjén nyelven), továbbá ugyanott egy rövid zürjén nyelvtant is ad egy nagyobb zürjén-orosz és votják-orosz szójegyzékkel együtt, sőt még egy kis zürjén népköltési gyűjteményt is közöl több zürjén nyelvjáróterületről. Népköltési gyűjteménye LYTKINS Syrjänische Sprachproben címen külön is megjelent (SUS. Aik. X. 1892).

41. A legrégebb zürjén nyelvtan eddigelé FLYOROV neve alatt szerepelt, azonban WICHMANN szerint (Tietosanakirja IX, 781) ez KOZLOV nevű zürjén szemináriumi papnövendék munkája. Ez a nyelvtan orosz nyelven jelent meg 1813-ban (Zyrjanskaja Grammatika). Az udorai nyelvjárásról alapszik, igen csekély értékű munka, az alaktant és a mondatant 44 lapon ismerteti.

Az első helyes áttekintést nyújtja a zürjén nyelv szerkezetéről SJÖGREN A. J. „Ueber den grammatischen Bau der syrjänischen Sprache mit Rücksicht auf die finnische (1832)“ c. munkája. Ennek kiegészítésére szolgál GABELNTZ-nek 1841-ben kiadott zürjén nyelvtana (Grundzüge der syrjänischen Grammatik), mely az 1823-ban megjelent zürjén MÁTÉ-evangéliom-fordítás alapján készült. Ez az első igazi, de még mindig nagyon hiányos zürjén nyelvtan (az usztyszyszolszki nyelvjárást ismerteti).

CASTRÉN nyelvtana (Elementa grammatices syrjaenae, Kuopio, 1844) már helyszíni kutatás alapján készült. CASTRÉN ugyanis a jurák-szamojéd nyelv kutatása közben (1843) úgy mellékesen az izsmai zürjén nyelvjárást is tanulmányozta. Nyelvtanához szöveg gyanánt MÁTÉ-evangéliomából néhány fejezetet (4—7) csatolt izsmai nyelvjárásról. Ezt kiadta HALÁSZ I. is (Zürjén nyelvmutatványok IV. NyK. XVII, 402).

CASTRÉN ez alkalommal gyűjtött még népdalokat is. Hagyatékából 1878-ban adta ki AMINOFF Syrjäniläisiä hääläuluja címen (Acta Soc. Scient. Fenn. XI. — Ism. BUDENZ NyK. XV, 153).

WIEDEMANN nyelvtana (Versuch einer Grammatik d. syrjänischen

Sprache, 1847) szintén az 1823-ban kiadott MATE- evangéliom-fordítás alapján készült. Ma már teljesen elavult.

SZAVVAITOV PÁLnak orosz nyelven írt zürjén nyelvtana (Grammatika zyrjanskogo jazyka. St. Peterburg, 1850) főképen a szyszolai és a vycsegdai nyelvjárást ismerteti. A „függelék“-ben egyéb fordított szövegek mellett eredeti nyelvmutatványokat is közölt: két gyermekmesét és két gyermekverset szyszolai nyelven, meg menyasszonyi búcsúverseket vycsegdai nyelven (de minden fordítás nélkül). A szyszolai nyelvjáráson írt szöveget BUDENZ is kiadta magyar fordítással (Zürjén nyelvmutatványok II. NyK. XV, 446—461).

A nyugati permi nyelvjárásra vonatkozik Rogov MIKLÓSNak orosz nyelven írt nyelvtana (Opyt grammatiki permjackogo jazyka. St. Peterburg, 1860). E munka függelékében eredeti szövegek is vannak. A nép életéből vett különböző tárgyú beszélgetések váltakoznak találós mesékkel, közmondásokkal és dalokkal. Rogov zürjén szövegeit magyar fordítással kiadta HALÁSZ I. (Zürjén nyelvmutatványok III. NyK. XVII, 381—402).

Az eddig ismertetett nyelvtanok és irodalmi források alapján készült WIEDEMANNnak 1884-ben kiadott zürjén nyelvtana (Grammatik der syrjänischen Sprache mit Berücksichtigung ihrer Dialekte und des Wotjakischen), mely a permi nyelvek (főképen a zürjén) szerkezetének a legteljesebb ismertetését nyújtja. A zürjén nyelvjárások osztályozása után az egyes zürjén nyelvi jelenségek mellett állandóan figyelemmel van a votjákra is. E munka legnagyobb hibája az, hogy WIEDEMANN a helyszínén sohasem tanulmányozta a zürjén nyelvet, tehát adatai mindig másodkézből valók. Az irodalmi forrásokat rendszeresen az orosz fővárosban katonáskodó zürjének segítségével szokta átvenni, hogy megbízhatóságukról és nyelvi helyességükről meggyőződést szerezhessen.

A keleti permi nyelvre nézve GENETZ ARVID Ost-permische Sprachstudien (SUS. Aik. XV és külön 1897) c. tanulmányából meríthetünk tájékozódást. GENETZ e munkájához az anyagot a permi kormányzóság ceserdyni kerületének Parsakova falujában gyűjtötte 1889 május havában (nyelvtani vázlat, népnyelvi szövegek és szójegyzék; kb. 1600 szó).

42. Nemrégiben két finnugor nyelvész is járt a zürjének között nyelvi kutatások céljából, ú. m. WICHMANN YRJÖ és FOKOS DÁVID.

WICHMANN mint a helsingforsí egyetem stipendiátusa 1901—1902-ben tett nagyobb tanulmányutat zürjén földön. Ez utazásának kettős feladata volt, mindkét feladatát pontosan végre is hajtotta. 1. Felkutatta a régi zürjén nyelvmelékeket és pontos másolatokat szerzett róluk. 2. Ott a helyszínén megismerkedett a zürjén nyelv főnyelvjárásaival. WIEDEMANN ugyanis az egész zürjén nyelvterületen hét főnyelvjárást különböztetett meg, ú. m. a p e c s o r a i, i z s m a i, u d o r a i, v y c s e g d a i, s z y s z o l a i, l u z a i és a p e r m i nyelvjárást. Ezek közül leginkább ismeretekesek voltak az i z s m a i,

vycsegdai, szyszolai, luzai és a permi nyelvjárások, a többi nyelvjárásra vonatkozólag alig volt valami anyag a rendelkezésünkre. WICHMANN főképen az udorai, közép-vycsegdai, szyszolai, luzai és a permi nyelvjárásokat tanulmányozta.

Elkészítette e nyelvjárások szótárát és nyelvtani vázlatait. Ezenkívül kevesebb szótári anyagot és nyelvtani jegyzeteket szerzett még a Pecsora vidékéről és a Vycsegda alsó folyása mellől. A szótári és nyelvtani anyagon kívül természetesen figyelemmel volt a zürjén népköltésre is; följegyzett egy csomó regét, dalokat, sirató dalokat, találos meséket és közmondásokat a különböző nyelvjáróterületeken. WICHMANN ez útról „Studienreise zu den Syrjänen 1901—1902“ címen írt jelentést (SUS. Aik. XXI). Gazdagtartalmú népköltési gyűjteményét „Syrjänische Volksdichtung“ címen 1916-ban adta ki (SUS. Toim. XXXVIII).

Itt megemlítjük még, hogy WICHMANN, midőn a szyszolai zürjén nyelvjárást tanulmányozta, rábukkant a zürjén műköltésre is. Ugyanis KURATOV JÁNOS volt zürjén tanító (1839—1875) hagyatékában egy csomó eredeti költeményt talált és műfordításokat SCHILLERBŐL, HEINÉBŐL, BURNSBŐL és HORATIUSBŐL (néhány ódát), amelyek részint KURATOV tollából, részint pedig GUGOV nevű (szintén zürjén származású) barátjától valók. WICHMANN igazi elismeréssel nyilatkozik arról a készségről és izlésről, amellyel kivált KURATOV a zürjén nyelvet műköltésre alkalmazta. Az utóbbi időben TSEUSOV zürjén tanító írt és adott ki zürjén verseket.

FOKOS DÁVID 1911 nyarán a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának támogatásával szintén tanulmányozta a zürjén nyelvet a Szyszola torkolatánál fekvő Usztszyszolszokban, a vologdai kormányzás zürjén nyelvterületének a középpontjában. Népköltési gyűjteményét Zürjén népköltészeti mutatóványok címen tette közzé (NyK. XLI. s köv. és külön is, 1913, 1916).

Ugyancsak FOKOS 1916 nyarán egy zürjén hadifogoly segítségével a Letka-vidéki nyelvjárást tanulmányozta. Az így nyert szövegeket 1920-ban adta ki (NyK. XLV).

43. A zürjén nyelv szókincsét a köv. szótárakban találjuk földolgozva: 1. SZAVVAITOV PÁL zürjén-orosz és orosz-zürjén szótára (1850). A zürjén-orosz rész (kb. 5000 szó) szyszolai és vycsegdai nyj. 2. Rogov MIKLÓS zürjén-orosz és orosz-zürjén szótára (Permjacko-russkij i russko-permjackij slovarj. 1869). A zürjén-orosz rész 7500 szót tartalmaz, a déli nyelvjárás-csoporthoz tartozó permi nyelvjáróterületről. 3. A legteljesebb WIEDEMANN szótára (Syrjänisch-deutsches Wörterbuch nebst einem wotjakisch-deutschen im Anhang und einem deutschen Register. St. Petersburg, 1880). E szótár anyaga főképen a pétervári tudományos akadémia birtokában levő kisebb-nagyobb szógyűjteményekből van merítve (köztük a legértékesebb POPOVNAK kéziratban négy folio-kötetre terjedő orosz-zürjén szótára). Ezt a hatalmas anyagot WIEDEMANN zürjén katonák segítségével pontosan fel-

dolgozta. A szótár kb. 16000 zürjén szót tartalmaz, melyhez később még adalékokat és helyreigazításokat adott (Zusätze und Berichtigungen zu dem syrjänisch-deutschen und wotjakisch-deutschen Wb. 1880. Bulletin de l'Acad. Imp. d. Sciences de St. Pétersbourg. XXXI, 293—336. 1886).

44. A zürjén nyelv szerkezetének főbb vonásaiban megegyezik a votjakkal. A zürjén névragozásban is sok az esetalakok száma és a legtöbb esetragnak van megfelelője a votjában is. A birtokosragozásban, mely az egyes nyelvjárások szerint némileg eltérő, a birtokos személyrag egyszer az esetrag előtt áll, másszor pedig az esetrag után. A 3. személyű birtokosragnak igen gyakran determináló jelentése van (néha még a 2. személyű ragnak is). A rendes többesjel (*-jas*) mellett van még egy másik is (*-əs*), mely rendszeren az állítmányi névszóban szerepel (olyanformán, mint a votjában). Az igeragozás nagyon egyszerű. Módalak kettő van: jelentős és főlszólitómód; időalak is kettő: praesens (együttal futurum) és praeteritum (az utóbbinak a jele *-i*, mint a votjában és a finnben). Szenvedő igeragozás céljaira rendszeren szenvedő vagy reflexiv képzésű igét használnak, vagy pedig melléknévi igenevet segédigével. Van tagadó igeragozás is. Mondattani sajátosságai közül is jóformán ugyanazokat hozhatjuk föl, mint a votjában, azzal a megjegyzéssel, hogy az orosz nyelv is észrevehető hatással volt a zürjén nyelv mondatszerkesztésére.

A zürjén nyelv szerkezetére és történetére vonatkozó munkálatok: WICHMANN: Zur geschichte des vokalismus der ersten silbe im wotjakischen mit rücksicht auf das syrjänische (1897. SUS. Toim. XXXVI). *Ua.*: Die syrjänische bildung auf *-öb*, *-öp* und der komparativ im finnisch-ugrischen (1901. FUF, I). *Ua.*: Etymologisches aus den permischen sprachen (1901, 1903, 1912. FUF, I, III, XII). BEKE Ö.: A votják és a zürjén prolativusról (1912. NyK. XLI). FUCHS D. R.: Egy zürjén-votják képzőről (1912. KSz. XIII). *Ua.*: Über die adverbialen zahlwörter im syrjänischen (1913. FUF. XIII). *Ua.*: Die reflexiven Zeitwörter im Syrjänischen (1913—14. KSz. XIV).

45. A zürjénben is, épp úgy mint a votjában, vannak iráni eredetű és régi csuvas jövevényszók is. Ezek bizonyára még abból az időből valók, amikor a két nép nyelvközösségben élt egymással. A votjában a régi csuvas jövevényszók száma sokkal nagyobb, mint a zürjénben. Ez a körülmény abban leli magyarázatát, hogy a zürjének a permi-csuvas érintkezések kezdetén lassanként észak felé húzódtak, miközben a votjakok még továbbra is hosszú ideig megmaradtak a csuvasok szomszédságában. Miután a zürjének a votjakoktól elváltak, az északi vidékeken az obi-ugorok (vogulok, osztjakok), szamojédok, oroszok, sőt még skandinávok és keleti-tengeri finnek (karjalaiak) kölcsönös hatása alá jutottak. Ennek természetesen nyoma maradt a zürjén nyelvben. Jóllehet a zürjének összeköttetése a skandinávokkal és a karjalaiakkal az oroszok közbenyomulása következtében csakhamar megszakadt, mégis behatolt a zürjén nyelvbe néhány

finn eredetű jövevényszó, sőt még néhány skandináv is. A többi néppel való kapcsolatuk még ma is folytatódik. A szamojéd eredetű jövevényszók, amelyek leginkább az északi zürjén nyelvjárásokra szorítkoznak és főképen a rénszarvastenyésztésre vonatkoznak, nem nagy számúak, még kevesebb az obi-ugor nyelvekből átkerült jövevényszók száma. Az orosz nyelvből azonban igen sok jövevényszó honosodott meg a zürjén nyelvnek majdnem minden nyelvjárásában. Az orosz nyelv közvetítésével sok tatár eredetű jövevényszó is meghonosodott a zürjénben (a déli nyelvjárás csoportba néhány szó már egyenesen is átkerülhetett a tatárból).

A zürjénbe került idegen eredetű jövevényszókra vonatkozó irodalom: WICHMANN: Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen. (1903. SUS. Toim. XXI). *Ua.*: Samojedisches lehgut im syrjänischen (1902. FUF. II); KALIMA J.: Die russischen lehnwörter im syrjänischen (1910. SUS. Toim. XXIX).

46. Az ú. n. *ugor* nyelvek (vogul, osztják, magyar) szintén közeli rokonságban vannak egymással. Ebből azt lehet következtetni, hogy valamint a finn-permi ág nyugati irányban, úgy az ugor ág keleti irányban szűkebb nyelvegységet alkothatott már az ősfinnugor korban.

A vogulban és az osztjában több indoiráni jövevényszó van, melyek kétségtelenül igen régi időből valók, bizonyára még abból a korból, amikor a mai ugor nyelveket megelőző ugor ősnyelv élt, jöllehet az indoiráni kölesönvételek nem maradtak fönn mind a három mai ugor nyelvben.

Ezek az érintkezések azt mutatják, hogy az ugor őshaza a indoiráni népek közelében lehetett és pedig az obi-ugor népek (vogulok, osztjások) mai lakóhelyénél mindenestre délebbre. Az ugor őshazát SETÄLÄ szerint a Volga hajlásától keletre fekvő vidékekre helyezhetjük. Érdekes, hogy a bizánci történetírók is ismernek egy népet Ὀγωρ néven a Volga és a Til folyóktól keletre.

Figyelemreméltó az a körülmény is, hogy az ugor nyelvekben a ló-nak (vog. *lū*, osztj. *lau*, *lou*) és nyeregnek (vog. *naγr*, osztj. *neγar*) közös neve van; ebből az következik, hogy az ugorok az ugor-egység korában a skythák módjára lovas nép voltak, ilyenekül csak a magyarok maradtak meg továbbra is. A vogulok és osztjások olyan nyelvet beszélnek, amely kétségtelenül az ősuporból, vagyis a mai vogul, osztják és magyar nyelvet megelőzőtt alakból származott. Ha tehát e két nép, a vogul és osztják az ugor ősmiveltésnek részese volt, az ugor kor után meglehetősen alá hanyatlof. Ez a hanyatlás úgy következett be, hogy az ugor lovas nép északi vidékekre jutva vadászó-halászó néppé süllyedt s ló helyett a kutya és rénszarvas lett segítő háziállatává.

SETÄLÄ szerint van még egy más lehetőség is: hogy t. i. a vogulok és osztjások eredetileg másfajú népek voltak, akik az ugoroktól északra eső vidékeken bolyongtak s azok hatása alá kerülvén, megtanulták nyelvüket. Az azonban teljesen kétségtelen, hogy a vogulok és osztjások a

magyarság kiválása után még jóideig az Uráltól nyugatra eső vidéken laktak. Ezt a vidéket és ennek lakosait a régi források *Jugrának* nevezték (már az arab írók is megemlítik). És pedig kezdetben ez az elnevezés nyilván a Pecsora-folyó forrásvidékére vonatkozott, tehát az európai oldalra, ahol az obi-ugorok laktak. Innét kb. a XI—XII. században kezdtek áthúzódni az Urál keleti oldalára, mai lakóhelyükre. Az orosz források ezt a vidéket is *Jugra* néven említik, a lakosait pedig *jugriéi*-nek mondják. A zürjének a vogulokat és az osztjákokat ma is *jögrajas*-nak nevezik.

Az *ugor* népnévre vonatkozóan kétféle vélemény van leginkább elterjedve. Az egyik szerint az *ugor* népnév török eredetű, valamely török törzset neveztek így, akikkel a magyarok közeli érintkezésben (talán szövetségi viszonyban) állottak, így aztán a szomszédos népek ezt a nevet könnyen alkalmazhatták a magyarokra is (vö. a bizánci történetírók *Τουρζοι* elnevezését szintén a magyarokra vonatkoztatva). Más vélemény szerint az *ugor* elnevezés azonos a *jugra* népnévvvel, melyet a zürjének az obi-ugor népekre alkalmaznak. Az azonosság föltevésére természetesen hatással volt a szavak alaki hasonlóságán kívül még az is, hogy a magyarok az ú. n. *jugra*-népekkel közeli nyelvrokonságban vannak, továbbá az a körülmény, hogy az orosz krónikákban (így Nestornál is) néha *ugra* alakot is találunk a *jugra* helyett.

A novgorodiak már 1096 óta ismerték Jugrát, attól kezdve többször is hadat vezettek ellene. Igen valószínű, hogy a vogulok és osztjákok éppen az oroszok előnyomulása következtében keltek át az Urálon, azonban még így sem szabadultak meg tőlük, mert a novgorodiak még új hazájukban is folyton háborgatták őket. Az orosz évkönyvekben 1265—1471-ig ezt a vidéket gyakran említik orosz tartománynak (voloszt), melyen nyilván csak valamelyes adófizetési kötelezettséget értettek közigazgatási berendezkedés nélkül. A novgorodiak hatalma különben sem szilárdulhatott meg, mert a vogulok és osztjákok többször vissza is verték őket. Midőn a vycsegdai zürjének a XIV. század vége felé fölvettek a keresztséget, a térítés sora a vogulokra következett volna. Az ősi hitükhöz ragaszkodó vogulok azonban ellenszegültek s *Asyka* fejedelem vezetése alatt 1455-ben betörték a zürjének földjére s itt másokkal együtt foglyul ejtvén *PTIRIM* permi püspököt is, ezt kegyetlenül kivégezték. Emiatt 1465-ben III. *IVAN* moszkvai nagyfejedelem parancsára a vogulok ellen egy nagyobb sereg indult ki *Vjatkából* és *Permből*, amely magát a vogul fejedelmet is foglyul ejtette. Minthogy azonban ez sem vezetett a kívánt sikerhez, 1483-ban csapatai ismét átkeltek az Urálon és végigpusztították a vogulok és osztjákok földjét, akik aztán két év múlva a permi püspök közvetítésére III. *IVANNAI* békét kötöttek s neki hűségi esküt tettek. Minthogy azonban az ő függő viszonyuk csak névleges maradt továbbra is, 1499-ben még nagyobb sereget indított Jugra ellen. Az orosz csapatok ekkor jóformán az egész Jugrát meghódították, a *Szoszva* és a *Szigva* folyók mellett épült várakat lerombolták s az elbeszélés szerint 50 fejedelmet és az előkelő lakosok közül

ezernél több foglyot hureoltak Moszkvába. IVÁN most már Jugrát is fölvette cimerebé. A vogulok azonban még ezután is gyakran ellenszegültek, míg végre a STROGANOVOK, akik Oroszország északi részében nagy hűbértartók urai voltak, JERMÁK vezetése alatt kozák csapatokat küldtek Nyugat-Szibériába. JERMÁK 1581-ben elfoglalta az Irtis és Tobol összefolyásánál épült Szibir nevű tatár fővárost, ezzel megdönt Ktesüm szibériai khán-sága s a következő évben csekély ellenállás után sorban meghódolnak előtte és BRJAZGA nevű alvezére előtt az obvidéki fejedelmek. Az orosz uralmat JERMÁK hódításai most már véglegesen biztosították, a XVII. század elején az egész vogul és osztják földet pacifikálták. 1621-ben megalapították a tobolszki püspökséget is, de csak 100 évvel később fogtak a hittérítő munkálatokhoz; FILOFEJ szibériai metropolita lett az obi-ugor népek apostola.

47. Az obi-ugor népek az Urálhegységtől keletre egymás szomszédságában laknak. A vogulok manapság mindnyájan az Urál keleti oldalán laknak a tobolszki kormányzóságban: az Ob, az északi Szoszva, a Lozva, Pelymka, Vagilszk, Konda és a Tavda mellékén; számuk (KANNISTO adatai szerint) 4886. Még 70 évvel ezelőtt vogulok laktak a Pecsora forrásvidékén és eloroszosodott vogul falvak vannak még ma is a permi kormányzóság több kerületében. Az osztjákok a voguloktól keletre, az Ob és mellékfolyói, az Irtis, az alsó Konda és a Demjanka mellékén laknak, számuk az 1897-iki népszámlálás szerint 19,600.

Az obi-ugor népek főfoglalkozása a vadászat, halászat, rénszarvas-tenyésztés, délen csekély mértékben a földművelés is. A déli vidékeken lakók nagyrészt meg vannak keresztelve, azonban még ott is a legtöbben ragaszkodnak ősi hitükhöz. Az északiak közül még ma is sokan pogányok. A vogulok magukat *manši*-nak nevezik, már REGULY ebben sejtette a magyar név gyökerét. MUNKÁCSI is ezzel egyezteteti (Ethn. I, 290).

A vogul elnevezés tulajdonképpen a *Vogul*- vagy *Vogulka*- (osztjákul *oyâl* v. *uoyâl-ïoyàn*) folyótól származik, mely Berjozov mellett ömlik a Szoszvába. Az északi osztjákok *oyâlät*-nek nevezik a vogulokat.

Az osztjákok *çandî* nevet használnak (*çandî-çui* = osztják ember). Az *osztják* név eredetileg csak egyik törzsét jelölte, t. i. az Ob-melléki osztjákokat (*às-ïäç* = Obi nép). Így került aztán az irodalomba.

48. A vogul és az osztják szintén testvérnnyelvek, de jobban eltérnek egymástól, mint a zürjén és a votják.

A vogul és osztják nyelvre vonatkozólag, jóllehet a magyarral való rokonságáról a XVI. század elejétől kezdve sokat beszéltek, a XIX. század közepéig jóformán csak arra a 300 vogul és osztják szóra volt utalva a finnugor nyelvudomány, melyet FISCHER szibériai szótárából SCHLÖZER közölt az Allgemeine Nordische Geschichte c. művében (1771). Ezt használta GYARMATHI is az Affinitasában.

GYARMATHI már annyira fontosnak tartotta a magyar nyelv eredetének tisztázására nézve a vogul és osztják nyelv kutatását, hogy I. PÁL cár segítségével akarta az obi-ugor népek tartományait bejárni (l. az Affinitasához írt ajánló sorokat).

GYARMATHI tervét REGULY valósította meg, aki a múlt század negyvenes éveiben átkutatta a vogul és osztják nyelvterületeket is. Ott a helyszínén rendkívül becses népköltési anyagot gyűjtött. Gyűjteményét azonban, mely az obi-ugor népek mythológiájára vonatkozóan gazdag forrásul szolgál, folytonos betegeskedése miatt már nem tudta értékesíteni.

REGULY halála után (1858) hagyatékának kiadásával a M. Tud. Akadémia HUNFALVYt bízta meg. Ez már a következő évben kiadta a vogul teremtési mondát (Akad. Ért. 1859) s 1864-ben az északi vogul szövegek legnagyobb részét is megfejtette és közzétette A' vogul föld és nép c. nagy munkájában. Az első vogul nyelvtant és szótárt is HUNFALVYNak köszönhetjük. (A' kondai vogul nyelv. A' Popov G. [evangéliom-] fordításának alapján, Pesten, 1872. NyK. IX.)

REGULY után AHLQVIST ÁGOST (1826—89) finn nyelvtudós három ízben is (1858, 1877 és 1880) járt a vogulok és osztjakok között. Úti jegyzeteit *Unter den Wogulen und Ostjaken* címen adta ki (1883). A pelymi vogul nyelvjárásról is írt egy értekezést (*Mélanges Russes* IV). Vogul nyelvtana és szójegyzéke csak halála után jelent meg; az előbbi WICHMANN kiadásában (1894, SUS. Toim. VII), az utóbbi pedig BERGROTH kiadásában (1891, SUS. Toim. II). Nyelvtani vázlatát megelőzik a vogul szövegek MÁTÉ és MÁRK evangéliomának POPOV-féle fordítása, (ugyanazt a szöveget HUNFALVY is kiadta a NyK. IX. és X. évf.-ban), továbbá 35 talalós mese és 70 mondat. Igen gazdag eredménnyel járt MUNKÁCSI BERNÁT vogulföld tanulmányútja 1888—89-ben. MUNKÁCSI a M. Tud. Akadémia megbízásából beutazta az egész vogul földet, tüzetesen tanulmányozta az egyes nyelvjárásokat. Megfejtette a REGULY-féle déli vogul szövegeket, revideálta azonfelül a már kiadott északi nyelvű szövegeket is. E munkája közben folyton jegyezte a nép ajkáról ellesett ősi hagyományokat, s a vogulok hagyományos költészetét ily módon megmentette a tudomány számára. Tanulmányútjáról a Bpesti Szemle 1889. évf.-ban adott jelentést.

Kutatásának eredményei: A vogul népköltési gyűjtemény négy vastkos kötete (Bpest, 1892—1921) és A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve (NyK. XXI—XXIV. és külön 1894; rövid leíró nyelvtanok a vogul nyelvjárásról).

MUNKÁCSI szövegei alapján készült SZILASI vogul szójegyzéke (NyK. XXV. és külön 1896), úgyszintén TRÓCSÁNYI szójegyzéke is (NyK. XXXIX. pótlék az előbbihez).

Újabban KANNISTO ARTÚR finn nyelvész majdnem hat évig (1901—1906) tanulmányozta a vogul nyelvjárásokat. Ezen idő alatt gazdag szótári és nyelvtani anyagot gyűjtött a vogul nyelvjárások területén. Ezen kívül a vogulok lelki és társadalmi életére vonatkozóan is becses adatoka

szerzett össze, továbbá mintegy 60 ívre terjedő szöveget és 150 melódiát a Szoszva, Pelymka és Konda vidékéről. (Úti jelentését I. SUS. Aik. XXI—XXV. Matkakeretomus vogulimailta I—V.) A vogul nyelvjárások újabb osztályozása is tőle való.

49. KANNISTO az egész vogul nyelvterületet négy főnyelvjárás csoportra osztja, pontosan megjelölván mindegyikben az alcsoportokat is. A főnyelvjárás csoportok a következők: 1. északi nyj. a Lozva és a Pelymka felső folyásánál a Szoszva mellékén, továbbá az Ob mellett a Szoszva torkolata táján; — 2. keleti nyj. a Konda és mellékfolyói mentén; — 3. nyugati nyj. a Pelymka és a Vagilszk mellékén s a Lozva alsó és középső folyásánál (a középlozvai nyelvjárás már kihalt); — 4. déli nyj. a Tavda mellékén.

Ez utóbbi csoport leginkább eltér a többi nyelvjárástól. A déli nyelvjárásban ugyanis a hangsúly vagy az első, vagy a második szótagon van, a többi nyelvjárásban általában az első szótaghoz van kötve. A déli nyelvjárás magánhangzó-rendszere sok tekintetben eredetibb állapotban maradt meg, mint a többi nyelvjárásé, így pl. az eredeti *ä* és *ε* magánhangzókat a déli nyelvjárás megőrizte, míg a többi nyelvjárásban ezek helyett hátul képzett magánhangzókat vagy labiális diftongusokat ejtenek. Viszont a kettős szám (dualis) a déli nyelvjárásban nyomtalanul elveszett, míg a többi nyelvjárásban megmaradt. Más nyelvjárások praesens-futurum alakjának a déli nyelvjárásban csak futurum jelentése van, praesens gyanánt külön praesens-képzővel ellátott alakot használnak. A többi főnyelvjárás közül legközelebb vannak egymáshoz a keleti és a nyugati nyelvjárás (vö. Tietosanakirja X, 1432).

50. A vogul nyelv főbb sajátosságai közül megemlítjük a következőket: egyes vogul nyelvjárásokban (pl. a tavdai és az alsólozvai nyj.-ban) megvan a hangrendi illeszkedés is olyformán, hogy egyes ragoknak és képzőknek magas- és mélyhangú alakjuk van aszerint, amint magas- vagy mélyhangú tövekhez járulnak (pl. *nitäl* 'nötelen', *komtal* 'férjetlen'). A vogul nyelvben jelentkező paradigmatis magánhangzóváltakozások, úgyszintén a nyelvjárásközi magánhangzó-megfelelések tarkasága minden valószínűség szerint ósrégi hangviszonyokra vezethetők vissza.

A vogulban a névragozás alakokban elég gazdag. Az esetragok száma nyelvjárásonként 4—6 között váltakozik (ezenkívül van egy csomó névutó). A birtokosragozásban külön alakjai vannak az egyes-, kettős- és többesszámú birtok és birtokos jelzésére. A birtokoszemélyragokat fölveszik a névutók is. A közép- és felsőfokú hasonlítás általában mondat-tani eszközökkel fejezik ki, egyes nyelvjárásokban van külön középfokjel is, de felsőfokú alak nincs. Még gazdagabb alakokban az igeragozás. Igemódok: az indicativus, conditionalis és az imperativus. Időalak kettő van: praesens (egyszersmind futurum) és praeteritum (a tavdai nyj.-ban külön

van praesens és futurum). Az igeragozás kétféle: alanyi és tárgyias igeragozás. Ez utóbbit épp úgy használják, mint a magyarban. A tárgyias igeragozás alakjai a cselekvő személyén és számán kívül (egyes, kettős, többes) kifejezik még azt is, hogy a cselekvés tárgya egy vagy kettő vagy sok. Az alanyi igeragozás cselekvő vagy szenvedő alakú, ez utóbbinak a képzője megfelel a magyar -v reflexív képzőnek. Érdekes, hogy a szenvedő alak használata a vogulban annyira el van terjedve, hogy pl. az ilyen mondatot: „két ember jön hozzám“, szenvedő alakkal fejezik ki ilyenformán: „két embertől jövettetem“. KANNISTO szerint a vogul imperatívus úgy alakul, hogy az ige tövéhez egyszerűen hozzájárulnak a birtokos személyragok s különös, hogy az imperatívusnak nemcsak 2. és 3., hanem 1. személyű alakjai is vannak (vö. Tietosanakirja X, 1433).

A mondattan köréből megemlítjük még, hogy a melléknévi jelző rendszeren a jelzett szó előtt áll és ragtalan, egyébként pedig ezt is ragozzák. Egyes nyelvjárásokban kétféle accusativus is van, az egyik ragtalan (olyan mint a nominativus), a másik pedig ragos, ez utóbbit rendszeren a tárgyias igeragozással kapcsolatban használják. Az igeneves szerkezetek a vogulban is nagyon el vannak terjedve.

A már említetteken kívül a vogul nyelv történetére és szerkezetére vonatkozó munkálatok a következők:

HAZAY O.: A vogul nyelvjárások első szótagbeli magánhangzói. Budapest, 1907. — KANNISTO: Zur wogulischen lautgeschichte (1907. FUF. VII). *Ua.* Beiträge zur kenntnis der wogulischen folklore und dialektenkunde (1909. FUF. VIII); *Ua.* Ein wörterverzeichnis eines ausgestorbenen wogulischen dialektes in den papieren M. A. Castréns (1914. SUS. Aik. XXX). *Ua.* Zur geschichte des vokalismus der ersten silbe im wogulischen von qualitativem standpunkt (1919. SUS. Toim. XLVI és külön is). A mai vogul nyelvjárások minőségi hangzóváltakozásai alapján igyekeznek az ősvogul magánhangzórendszert megállapítani. SZILASI M.: Névszói összetételek: vogulban (1896. NyK. XXVI); SZABÓ DEZSŐ: A vogul szóképzés (1894. NyK. XXXIV); KERTÉSZ M.: Über den finnisch-ugrischen dual (1914. KSz. XIV). FOKOS D.: A vogul-osztják tárgyias igeragozásáról (1911. NyK. XL); BEKE Ö: A vogul határozók (1905. NyK. XXXV); *Ua.* Ragtalan határozók a vogulban (1907. NyK. XXXVII); PÓLAY VILMOS: A vogul infinitivus használata tekintettel a magyarra (1905. NyK. XXXV); KERTÉSZ M.: Zur ugrische wortfolge (1914. KSz. XIV).

51. Az osztjások Északnyugati-Szibériában a tobolszki és tomszki kormányzóságban laknak. A hatalmas Ob-folyam mentén húzódnak északra felé, elfoglalják ennek nagyobb és kisebb mellékfolyóit is, nyugatról vogulokkal és a zürjénekkal szomszédosak, észak és kelet felé pedig nomád szamojédokkal határosak. Minthogy óriási területen vannak szétszórva, itt is sok nyelvjárást lehet megkülönböztetni. Az egyes folyóvidékek lakosai többnyire egytörzsbeliek s a nyelvjárásuk is azonos.

Északról dél és délkelet felé haladva a következő nyelvjárásokat találjuk: 1. az obdorszki, 2. berjzovi, 3. kondinszki (az Ob mellett), 4. irtisi és kondai, 5. szurguti, 6. vach-jugáni és 7. a felső-obi vagy vasz-jugáni nyelvjárást (vö. FUF. II. Anz. 77). Az itt felsorolt nyelvjárásokat három főcsoportba foglalhatjuk össze, ú. m. északi (1—3), déli (4) és keleti (5—7) csoportba. Ezek annyira eltérnek egymástól, hogy az egyik csoport meg sem érti a másik beszédjét. A hangrendszerükben is nagy eltérések vannak, e tekintetben legbonyolultabbnak látszik a keleti csoport. A nyelvjárások közötti magánhangzómegfelelések tarkasága, úgy látszik, ősi hangviszonyokon alapszik.

A főhangsúly az osztjákban legtöbbszörre az első szótagon van. Az egyes nyelvjárások közt azonban e tekintetben is vannak eltérések, így pl. a déli csoportban a kéttagú szavaknak gyakran az utolsó szótagjára esik a főhangsúly, a háromtagú szavakban pedig meghatározott esetekben a második szótagra.

A legfontosabb különbség az északi és a déli nyelvjárás csoport közt hangtani tekintetben az, hogy az északi csoport szókezdő és szóközépi *l*, *λ*-hangjának a déli csoportban *t* vagy *ɖ* a megfelelője, pl. É. *läl*, *λλλ* ∞ D. *tät*, *öl'* (ez esetben a szókezdő fgr. **s* volt); É. *läl*, *λλλ* ∞ D. *tät*, *lélek'* (a szókezdő eredetileg fgr. **l* volt); É. *näläm*, *näläm* ∞ D. *näväm*, 'nyelv' stb. Megjegyezzük itt, hogy az északi *l*-féle hangokkal szemben a déli csoporttal szomszédos kondinszki nyelvjárásban is *t* v. *ɖ* van. A keleti nyelvjárás csoportban szintén *l*, *λ*, *λ*-féle hangok felelnek meg a déli csoport *t* vagy *ɖ*-jének, sőt a vasz-jugáni nyelvjárásban (a fgr. **s* szókezdőnek megfelelően) *i* is. A keleti nyelvjárás csoportra nézve is jellemzők az *l*-féle hangok (*l*, *λ*, *λ*), mert ezek közül az *λ* egyik főnyelvjárás csoportban sincs meg. A keleti nyelvjárás csoporthoz tartozó nyelvjárások jellemző sajátysága még a paradigmikus magánhangzóváltakozás is, melynek csak gyér nyomaival találkozunk a másik két nyelvjárás csoportban.

52. Az osztják nyelv első tudományos ismertetését CASTRÉNNEK köszönhetjük, aki a múlt század negyvenes éveiben REGULYNKAL egyidőben főképen a szamojéd nyelveket tanulmányozta. Ezen utazása közben néhány hétig az irtisi osztjakok között is tartózkodott s megfigyelte a nyelvüket. Kutatásának eredménye gyanánt 1849-ben kiadott egy rövid nyelvtani vázlatot szójegyzékkel (Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis. St. Petersburg. E munka 2. kiad. 1858-ban jelent meg SCHIEFNER gondozásában).

CASTRÉN e munkájában az irtis-melléki osztják nyelvjárást dolgozta föl, de helyenkint hivatkozik a szurguti és az obdorszki nyelvjárásokra is. „Bővebb tudósítást, úgymond, mind az osztjakokról, mind a vogulokról a tudós világ egy magyartól várhat, aki csak nemrég tért vissza az osztjakok és vogulok közt tett nép- és nyelvkutató utazásából“. Itt nyilván REGULYNKRA céltott, aki az osztják földről is hatalmas nyelvi anyagot (főként mythológiai

tartalmú szövegeket) hozott haza, azonban hosszas betegeskedése és korán bekövetkezett halála miatt nem tehetta a tudomány közkincsévé.

HUNFALVY az osztják nyelvi anyag értékesítésével is megpróbálkozott. 1875-ben VOLOGODSZKI osztják evangéliom-fordításának (MÁTÉ evangéliomának 10 fejezete) és orosz-osztják szójegyzékének alapján, REGULY nyelvtani jegyzeteit is fölhasználva, megírta az északi osztják nyelvjárás nyelvtanát (Az északi osztják nyelv. NyK. XI).

Az eredeti osztják szövegek megfejtésére irányuló kísérlete azonban sikertelen maradt. Annál nagyobb érdeklődéssel várta AHLQVIST vogul és osztják nyelvi kutatásának eredményeit. Ez ugyanis a vogul mellett az északi osztják nyelvjárásokat is tanulmányozta (1858 és 1877-ben). A három északi nyelvjárásra vonatkozó anyagát AHLQVIST 1880-ban adta ki Helsingforsban (Ueber die Sprache der Nord-Ostjaken. I. Abt. Sprachtexte und Wörtersammlung). E munkájában AHLQVIST is fölhasználta VOLOGODSZKI osztják evangéliom-fordítását és osztják szótárát, ezeket a helyszinén pontosan átírta. Az eredeti szövegek azonban igen kevés helyet foglalnak el könyvében. Az a néhány mese, melyet írástudó osztjákjaival gyűjtetett, folklorisztikai szempontból is csekély értékű. AHLQVIST szövegei a REGULY-féle énekek megfejtéséhez sem nyújtottak segítséget, azok továbbra is megfejtetlenül maradtak a tudomány számára.

MUNKÁCSI vogul földi utazásával egyidőben PÁPAI KÁROLY († 1893) ethnográfus néprajzi és anthropológiai kutatásokat végzett a vogulság és az osztjakság területén. Hagyatékában van egy osztják és szamojéd hősmonda- és regegyűjtemény is, de nem az eredeti nyelven, hanem fordításban (8—10 nyomtatott ívnyi terjedelemben). E gyűjteményéből közölt is egy mutatványt az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn c. folyóirat 1894-iki évf.-ban. Kisebb szógyűjteményét, melynek anyaga a déli és délkeleti osztják nyelvjáróterületekről való, MUNKÁCSI tette közzé Déli osztják szójegyzék címen (NyK. XXVI. és külön Finnugor Füzetek 12. sz. Budapest, 1896).

Ugyancsak a 80-as évek végén járt a déli osztjások között PATKANOV SZERAFIM oposs tudós is statisztikai és közgazdasági adatok szerzése végett. Mellékesen foglalkozott az osztjások nyelvével is. A Konda és a Demjanka folyók vidékén mythologikus tartalmú népköltési anyagot is gyűjtött. Ezeket ki is adta Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie c. munkájának II. kötetében (1900) eredeti nyelven, német és orosz fordítással ellátva. Szógyűjteménye Irtisi-osztják szójegyzék címen a NyK. XXX., XXXI. évf.-ban jelent meg (külön is 1902).

PATKANOV osztják nyelvtani jegyzeteinek fölhasználásával FUCHS D. R. írta meg a déli osztják nyelvjárások hang- és alaktanát (Laut- und formenlehre der süd-ostjakischen dialekte. KSz. VII, X—XII. és külön 1911).

Az északi osztják nyelvjárásokat 1898 és 1899-ben a ZICHY-expedíció keretében e sorok írója tanulmányozta. Főcélja a hatalmas REGULY-féle gyűjtemény megfejtése volt. Minthogy az osztják népköltésnek ilyenmő

termékei ma már kiveszőfélben vannak, a megfejtés munkája meglehetősen nehéz volt. A minden magyarázó jegyzet nélkül maradt szövegek értelmezéséhez előbb egy jó csomó eredeti, nagyjából folklorisztikai szöveget (meséket, hősi énekeket, a medvekultuszra vonatkozó énekeket és istenidéző igéket) gyűjtött s az így nyert anyag segítségével aztán sikerült behatolnia a Reguly-féle szövegek rejtelmeibe is.

Kutatásainak eredményét a M. Tud. Akadémia elé terjesztett úti jelentésében ismertette (Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjakok földjén, Budapesti Szemle 1905. évf. 354—395 és külön 1905). A Reguly-féle szövegek egyharmadát terjedelmes bevezetéssel, magyar és német fordítással tette közzé (Osztják Népköltési Gyűjtemény — Sammlung ostjakscher Volksdichtung. Budapest—Leipzig, 1905).

Az obdorszki nyelvjárasterületről való eredeti szövegek kiadását is megkezdte a NyK.-ben (XXXVI—XXXVIII; ez külön is megjelent Északi-osztják nyelvtanulmányok I. címen, Finnugor Füzetek 13. sz. 1910). Ezt követik nemsokára a berjzovi nyelvjárasterületről való szövegek, északi-osztják nyelvtani vázlat és szójegyzék. A Reguly-féle népköltési gyűjtemény többi része is legközelebb sajtó alá kerül. (Tartalmi ismertetésüket I. PÁPAY „A Reguly-féle osztják hősi énekekről“, 1913, Ethn. XXIV és „Die ostjakischen heldenlieder Regulys“ (1913—18, SUS. Aik. XXX). A már kiadott Népköltési Gyűjtemény szókincsét BEKE Ö. állította össze (Északi-osztják szójegyzék. KSz. VIII, IX).

Újabb időben finn nyelvésztársaink is fontos nyelvi kutatásokat végeztek az osztjakok között. A helsingforsi Finnugor-Társaság s az egyetemi kancellária támogatásával KARJALAINEN K. J. négy esztendeig (1898—1902) tanulmányozta az osztják nyelvjárásokat. Az egész osztják nyelvterületet bejárta és azt kb. 20 különböző helyen megfigyelte. Ily módon a nyelvjárások rendszeréről s a nyelv egészéről helyes képet nyerhetett. Mindegyik nyelvjárasterületen gyűjtött szótári és nyelvtani anyagot, úgyszintén kisebb-nagyobb terjedelmű szöveget. Legtöbb időt szentelt a bonyolultabb hangrendszerű déli és keleti nyelvjáráscsoportnak, az északi nyelvjárások megfigyelésére már jóval kevesebb ideje maradt. Érdekes úti jelentései a SUS. Aik. XVII, 1—74, XVIII, 1—29. lapjain jelentek meg.

Hazatérte után két évre (1914) jelent meg egy terjedelmes hangtörténeti munkája (Zur ostjakischen Lautgeschichte I. Über den Vokalismus der ersten Silbe, SUS. Toim. XXIII és külön is), melyben az élő nyelvjárások vizsgálata alapján igyekszik az ősosztják magánhangzók rendszerét megállapítani. Egy másik kisebb értekezésében: Wie Ego im Ostjakischen die Verwandten benennt (FUF. XIII. és külön 1912) érdekes összeállításban szemlélteti a rokonsági viszonyok gazdag terminológiáját.

Nagybecsű szótári és nyelvtani anyagának, úgyszintén szöveggyűjteményének kiadásában, sajnos, megakadályozta korai halála (1919).

KARJALAINEN osztjákföldi kutatásaival egyidőben (1900—1901) PAASONEN is tanulmányozta a déli osztják nyelvet a Konda mellékén és Szurgut

vidékén. A kilenc hónapig tartó tanulmányút eredménye: nyelvtani vázlat, elég terjedelmes szójegyzék és kb. öt nyomtatott ivnyi szöveg, főképen a Konda mellékéről (15 mese, köztük több hősege). L. úti jelentéseit (Matkakertomuksia vuosilta 1900—1902. SUS. Aik. XXI).

Osztják tanulmányainak eredménye gyanánt 1902-ben jelent meg Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen c. dolgozata (FUF. II. és külön is). Ebben kb. 140 török jövevényszót mutat ki, amelyek legnagyobbbrészt az irtisi tatárok nyelvjárásából valók.

Anyagának többi részét váratlanul bekövetkezett halála (1919) miatt nem tehető a tudomány közkinésévé.

53. Az osztják nyelv szerkezetére nézve nagyjában megegyezik a vogullal. Főbb sajátosságai közül megemlítjük a következőket: A hangrendi illeszkedés nincs meg az osztjában, jóllehet az egyes nyelvjárásokban ennek is találkozunk némi nyomaival. A tőszavakban azonban a kétféle hangrend közti különbséget meglehetősen megtartotta, mert ugyanabban a tőszóban vagy csak előlképzett, vagy csak hátulképzett magánhangzók vannak. Itt külön is fölemlítjük a paradigmikus magánhangzó-váltakozást, melynek nyomaival több osztják nyelvjárásban is találkozunk, de legtöbb esetet találunk erre mégis a keleti nyelvjárás csoportban. Pl. *ám'p'* ,eb' ∼ *imp'am'* ,ebem'; *ńám* ,nyelv' ∼ *ńámam* ,nyelvem'; *mört-* ,tör' ∼ perf. *mürt'óm* ,törtém' ∼ imperat. *mürtä* ,törj'. Ez a hangtani jelenség, amely az indogermán hangmozdtással állítható egy sorba, úgy látszik, nem újabb fejlődés, hanem az őosztják hangzováltakozás maradványa s ily módon könnyen a fgr. ősnyelvből maradt örökség lehet.

A névszók ragozása leginkább névutókkal történik s alakokban rendkívül gazdag. Az esetragok száma (3—5) nyelvjárásonként változó. Az osztjában is, mint a vogulban, rendszeren van kettős szám (dualis) is (ezt az irtisi osztják közbeszédben már mellőzni kezdik, de a népköltési szövegekben ott is általános használatú). A birtokosragozásban a birtokos személyragok a birtokszó esetragjai elé kerülnek. A birtokosragokkal kifejezik a birtokos személyét egyes, kettős és többes számban, ugyanakkor a birtokot is kifejezik három számban. A 3. személyű birtokosragnak determináló jelentése is van. A hasonlítás kifejezése általában mondattani eszközökkel történik (pl. *męuoltám päl* = ,nálam magasabb' tkp. ,tölem magas'). Az igeragozás is elég gazdag alakokban. Igemódok: az indicativus, imperativus és a conditionalis (potentialis). Ez utóbbit a legtöbb nyelvjárásban összetett igealakokkal fejezik ki (pl. É. *mán'sam lödn* ,mentem volna'). A déli osztjában, úgyszintén a keleti csoportban is külön képzője van (-y < *ny): 1. *mənāyem* ,mennék', 2. *mənāyēn* ,mennél', 3. *mənāya* ,menne'. Erről CASTRÉN azt mondja (Ost. Sprachlehre² 56), hogy személyragozása azonos a birtokosragozással.

Időalak kettő van: praesens (egszersmind futurum) és praeteritum. A keleti nyelvjárás csoportban két praeteritum is van, az egyik a bevégzetlen, a másik a bevégzett cselekvés jelölésére. A magánhangzováltakozás

csak a perfectumban fordul elő, az imperfectumban nem. Az igeragozásban megkülönböztetik az alanyi és a tárgyias igeragozást. A tárgyias igeragozás alakjai kifejezik a cselekvő személyen kívül (három számban) egyszeres-mind a 3. személyű tárgyat is egyes, kettős és többes számban.

A szenvedő alakok használata sokkal kiterjedtebb, mint a magyarban; sok intranszív igét is rendszeren szenvedő alakban használnak, pl. ezt a mondatot: „két ember jött hozzám“, az osztják rendszeren így fejezi ki: „két embertől jövettem“ (= *kät xuinä joγōtsāizm*).

A mondatban köréből megemlítjük, hogy a melléknévi jelző a jelzett szó előtt áll és ragtalan. A mutató névmásoknak és az 1, 2 számneveknek rendszeren kétféle alakjuk van, aszerint, amint jelző gyanánt állnak, vagy pedig önállóan szerepelnek. Az igeneves szerkezetek használata rendkívül sokféle.

Az osztják nyelv történetére és szerkezetére vonatkozó munkálatok a már említetteken kívül még a következők: ANDERSON N.: Wandlungen der anlautenden dentalen Spirans im Ostjakischen (1893); HUNFALVY: Osztják evangélium s az északi osztják nyelv (1869, NyK. VII); BUDENZ: Osztják mondatok Vologodszki orosz-osztják szótárából (1883, NyK. XVII); KARJALAINEN K. F.: Über M. A. Castrén's transskription des ostjakischen in seinen druck- und handschriften (1904, FUF. IV); *Ua.*: Literatur über das ostjakische und die ostjaken (1906, FUF. Anz. VI); SCHÜTZ J.: Az északi osztják szóképzés (1910, NyK. XL); FOKOS D.: A vogul-osztják tárgyias igeragozásról (1911, NyK. XL); PÁPAY J.: Über die objektivkonjugation im nordostjakischen (1913, FUF. XIII); KARA F.: Északi-osztják határozók (1912, NyK. XLII); SARKADI NAGY J.: Az északi-osztják nyelv igeneves szerkezetei (1913, NyK. XLII); KLEMM A.: A mellérendelő és alárendelő viszony kifejezése az északi osztjokban és a votják nyelvben (A pannonhalmi főapátsági főisk. évkönyve az 1911—12-i tanévre).

54. Szólnunk kell még az obi-ugor nyelvek jövevényszavairól. Az obi-ugor nyelvek szókészletében vannak olyan indoiráni elemek is, amelyek a többi finnugor nyelvből hiányzanak. Ebből azt lehetne következtetni, hogy a vogulok és osztjakok a finnugorságból való kiválásuk után is érintkeztek indoiráni népekkel.

Nem lehetetlen, hogy már az ú. n. ugor őshazában érintkeztek török eredetű népekkel is. GOMBOCZ Z. két ilyen érintkezésről szól (NyK. XXVIII, 148). Az egyik szerinte nagyon régi időkbe, valószínűleg még a vogul-osztják nyelvegség korába esik, a második érintkezés pedig a XV. század vége felé történt, mikor is tatárok telepedtek le a Tavda-folyó mellékén. Ezzel szemben PAASONEN (FUF. II, 107) azt állítja, hogy azt a régi török hatást tudományunk mai állása szerint aligha lehet biztossággal megállapítani, jóllehet csakugyan van néhány olyan szóegyezés is, amelyek az irtisi tatár nyelvjárásból nem fejthetők meg. Ez a tatár hatás kivált a déli területeken észlelhető. A vogul nyelvben található tatár jövevényszók

száma 300-on felül van. Érdekes, hogy egy csomó oroszvéreketű szó is tatár közvetítéssel került a vogulba. Legerősebbnek mutatkozik a tatár hatás a déli vogulban, ezen a területen egy pár vogul falu teljesen el is tatárosodott.

Úgy látszik, hogy a vogulok és az osztjakok mai hazájukban kezdtek rénszarvastenyésztéssel foglalkozni, mert az erre vonatkozó terminus technicusok majdnem kivétel nélkül szamojéd eredetűek. A szamojéd nyelv hatása inkább az északi nyelvjárasterületekre szorítkozik s a rénszarvastenyésztésen kívül az északibb vidékek állatvilágára, növényvilágára, a ruházódásra, bőrkikészítésre és részben a samanizmusra vonatkozik.

A közvetlen szomszédság következtében az obi-ugor nyelvek egymásra is hatással voltak. E nyelvek közeli rokonsága miatt persze nehéz eldönteni, hogy valamely szóegyezés mindkét nyelvben az alapnyelvből való-e, vagy pedig kölcsönvétel, s ez utóbbi esetben melyik vette át a másiktól. A zürjén és az orosz nyelv is hatással volt az obi-ugor nyelvek szókészletére. A zürjén hatás legerősebbnek látszik az északi vogul nyelvjárásban, ami egészen természetes is, mert a zürjének legfontosabb kereskedelmi útja az Ob-folyóhoz már régtől fogva az északi vogulok területén át vezetett, és azokon a vidékeken a későbbi időkben virágzó zürjén gyarmatok is keletkeztek. Ilyenek vannak északi osztják területen is. A zürjén eredetű jövevényszók jelentésre nézve nagyon változatosak, a barontenyésztésre, lakásra, háztartásra, kéziiparra, közlekedési eszközökre, ételre, ruházatra stb. vonatkoznak. Az orosz nyelv még a tatárnál is erősebb hatással volt az obi-ugor nyelvekre, kivált a déli és nyugati területeken. Az orosz jövevényszavak hangalakilag nem változtak annyit, mint a tatárból kerültek.

AHLQVIST: Ueber die kulturwörter der obisch-ugrischen sprachen (1891, SUS. Aik. VIII); GOMBOCZ Z.: A vogul nyelv idegen elemei (1898, NyK. XXVIII); *Ua.* Adalékok a vogul nyelv török elemeihez (1901, NyK. XXXI); *Ua.*: Adalékok az obi-ugor nyelvek szókészletének eredetéhez (1902, NyK. XXXII); PAASONEN: Über die türkischen lehnwörter im ostjasischen (1902, FUF. II és külön is).

55. A finnugor nyelvek egymásközi rokonsága, mint ilyen, nem bizonyítja egyszersmind az ethnológiai rokonságot is. Hisz majdnem bizonyos, hogy a lappok eredetileg másfajú nép voltak s ma finnugor nyelven beszélnek. SETÄLÄ hajlandó ugyanezt fölteni még a vogulokról és az osztjakokról is. Viszont a magyarság — még ha eredetileg finnugor volt is, ami valószínű — azalatt a kétezer év alatt, mióta kivált a finnugorságból, annyiféle kereszteződésen ment át, olyan sok más eredetű (török-tatár, mongol, szláv, német stb.) nép olvadt bele, hogy ethnicumában tetemesen megfogyhatott az eredeti faji sajátosság. Jóformán ugyanezt mondhatjuk a finnekről is. Egészen bizonyos, hogy a finnek időszámításunk első századaiban a balti szlávokkal és a germánokkal olyan közeli és

tartós érintkezésben voltak, hogy a keveredés és beolvadás szinte elkerülhetetlen volt. A többi finnugor nép sem volt ment idegen faji hatásoktól (pl. a mordvinok, cseremiszek és a votjákok erősen keveredtek a tatárokkal). Sőt ilyen népkeveredések történhettek már a finnugor korban is. A nyelvrokonságra támaszkodva csak egy dolog bizonyos, az t. i., hogy az itt tárgyalt finnugor nyelvek egy közös ősnnyelvből származtak, tehát mindenestre kellett lennie egy olyan népnek is, amely ezt az ősnnyelvet beszélte, mondjuk: finnugor ősnépnek (hogy ez is fajilag egységes volt-e, azt nem tudhatjuk).

A nyelv kutatás segítségével azt is meg tudjuk állapítani, hogy a finnugor népeknek még az ú. n. ősfinnugor korban a szomszédai indoiráni népek voltak. Ennek a szomszédásznak, kölcsönös érintkezésnek kétségtelen nyomait találjuk a mai finnugor nyelvekben. Itt ugyanis vannak olyan indoiráni jövevényszók, amelyek a ma ismeretes finnugor nyelvek mindegyikében előfordulnak. Ilyen pl., hogy a legjellemzőbbet említsük, a száz számnév (f. *sata*; md. *šada*; cser. *šüđö*; zürj. *šo*; votj. *šu*; vog. *sät*; osztj. *sät*; m. *száz*). Ezt a szót tehát még az együtttélés korában vették át a finnugor népek az ősendogermánnak ú. n. *satəm*-ágából. [Itt tudnunk kell, hogy az indogermán ősnép igen régi időkben (kb. Kr. e. 2500-ban) nyugati és keleti ágra szakadt, s a nyugatiak a 100 számnévet *kn̄tóm* (lat. *centum*)-nak, a keletiek pedig ugyanazt *šatəm*-nek ejtették; vö. őind *šatəm* (tő: *šata*-); avesztai *satəm* (tő: *sata*-); a fgr. alak = **sata*-].

A nevesebb indogermánisták nyelvi és őstörténeti kutatások alapján az indogermán őshazát Európába helyezik (Hirt pl. a Weser és a Visztula folyók között elterülő vidékre) s szerintük az indogermán ősnnyelvet beszélő nép keleti, *satəm*-ága kiterjeszkedett Oroszország középső részéig, innét aztán az indoiráni ősnép Oroszország déli részén keresztül lassanként Ázsiába húzódott (L. Hirt, Die Indogermanen I. 176—198 és II. Bd. Karte IV, Ausbreitung der indogermanischen Sprachen).

Ily módon az indoiráni nép az északabbra lakó finnugoroknak szomszédja lehetett. Ennélfogva a finnugor őshazát is Európába kell tennünk és pedig a Volga középső folyásának vidékeire. Ezt megerősíti az a körülmény is, hogy részint ezen a területen, részint pedig ettől északkeletre még ma is több finnugor népet találunk egymás szomszédágában, ú. m. a mordvinokat, cseremiszeket és a votjákokat. Itt még figyelembe kell vennünk azt is, hogy régebben a mai keleti finnugor népek közül a legtöbben — a történeti adatok szerint — a mai lakóhelyüknél nyugatabbra laktak. Így a vogulok és az osztjákok az Urál innesső felén, a votjákok, cseremiszek és a mordvinok is csak idők folyamán tolódtak kelet felé. Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha a finnugor népek eredeti állat- és növényneveit vesszük vizsgálat alá.

Vö. SETÄLÄ Suomensukuisten kansojen esihistoria c. művét (Maailmanhistoria), úgyszintén a finnugor népekről és nyelvekről írt értékes cikkeket a Tietosanakirja IX. kötetében.

56. A finnugor ősnép különböző törzsekre oszlott külön törzsfők vezetése alatt. Ezt kétségtelenül megállapíthatjuk, mert hiszen ennek a régi törzsszerkezetnek a nyomait még ma is világosan látjuk az egyes finnugor népeknél. Az egyes törzsek lassanként elkülönültek egymástól, s ilymódon a nyelvükben is keletkezhetek kisebb-nagyobb eltérések anynyival is inkább, mert idegen nyelvű népekkel is érintkeztek. E kettős hatás következtében már a finnugor alapnyelvben alakultak ki egyes nyelv-járások, amelyekből fokozatos szétválás után fejlődtek ki a mai és a már kihalt finnugor nyelvek. Ha a ma ismeretes finnugor nyelvek hangtani és alaktani sajátosságait, továbbá a szókincsét, úgyszintén az egyes nyelvekben észlelhető idegen hatásokat is figyelembe vesszük, akkor azt fogjuk látni, hogy egyes csoportok alakulnak ki, amelyek közelebbi rokonságban vannak egymással. Ezek a csoportok tehát külön-külön szintén egy közös ősnyelvre vezethetők vissza.

A finnugor alapnyelv már ősrégi időkben két ágra szakadt, ú. m. keletre és nyugatra (földrajzilag kb. a Volga hajlásától keletre és nyugatra).

A keleti nyelvágot ugoroknak nevezzük. Ez volt a magyarnak és az obi-ugor nyelveknek (voguľ, osztják) alapnyelve. Ez a keleti csoport természetesen a kiválás után még hosszabb ideig együtt maradt, és nyelvükben több olyan sajáttság fejlődött ki, amely nincs meg a másik nyelvágban. Fontosabb ismertető jelei a következők: 1. a kétféle szókezdő *k*-nak különböző irányú fejlődése (pl. a finn *kala* és *kivi* szavakkal szemben a magyarban *hal* és *kő*: *köve*-); 2. a mássalhangzófokváltakozás ki-egyenlítődése (a magánhangzó-váltakozás azonban teljes erejében megmaradt) és 3. alaktani szempontból a tárgyias igeragozás.

A keleti nyelvágból legelőször a magyar vált ki (kb. időszámításunk elején). A kiválást valószínűen valamely idegen nép támadása okozta, s ennek következtében a magyarok délfelé vonultak, a vogulok és az osztjakok pedig az Urálhegység innenső felén északra húzódtak. Ez utóbbiak a magyarság kiválása után is együtt maradtak, később azonban ezek is kétféle szakadtak s kb. a Kr. u. XI—XII. században az Urál innenső feléről lassanként átköltöztek a mai hazájukba.

A nyugati nyelvágot finn-permi ágnak nevezhetjük a legszélső nyelvek szerint, amelyek ebből a nyelvágból származtak. Az ú. n. finn-permi alapnyelvből alakultak ki ugyanis — a magyar, vogul és osztják kivételével — a többi finnugor nyelvek.

A finn-permi ágból származó nyelvek közös ismertető jegyei nyilván a szóban levő alapnyelvre mennek vissza s ezek közül fontosabbak a következők: az eredeti kétféle (elülső és hátsó) *k* hangnak egybeesése, továbbá alaktani egyezések (pl. az esetragok egyező alakulása; az ú. n. külső helyviszonyragokat ugyanis teljesen egyformán fejlesztették ki, abban is megegyeznek, hogy a tagadó szót ragozzák) és ezenkívül még számos szótári egyezés is.

A finn-permi egység is lassanként kettészakadt: egyfelől a permi

alapnyelvre, melyből később két nyelv fejlődött, ú. m. a zürjén és a votják, másfelől pedig a finn-volgai alapnyelvre. Ez utóbbi alapnyelv külön sajátságai közül főlemlítjük a belső helyviszonyragok egyező alakulását (az egyszerű helyviszonyragoknak *-s*-hez ragasztásával pl. inessivus = *-s + loc. -n*, elativus = *-s + ablat. -t*) és hangtani tekintetben a nagy egyformaságot a vokalizmus terén, amely bizonyára részben még a közösen végrehajtott kiegyenlítésekből származik.

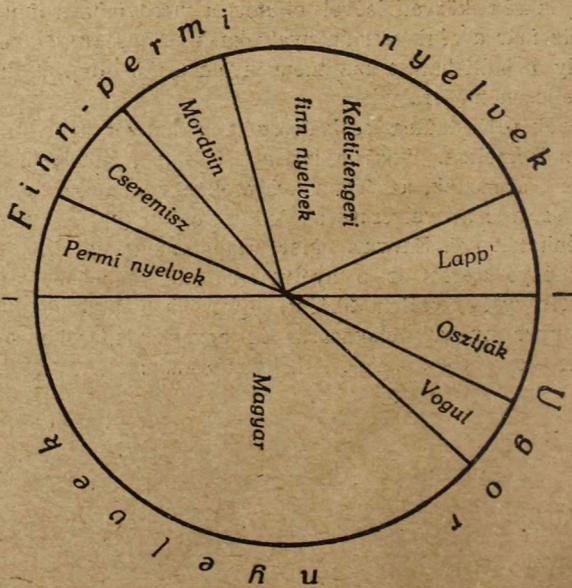
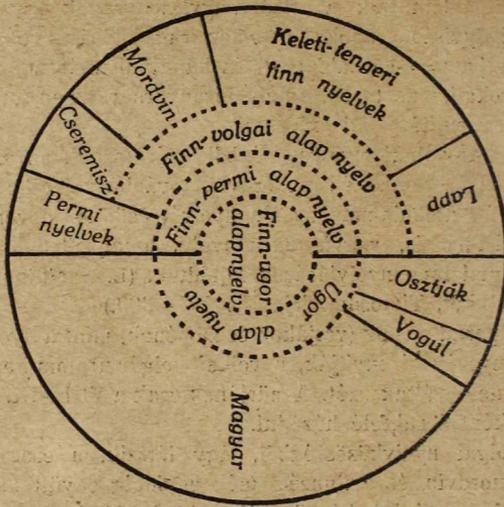
Ebből a finn-volgai nyelvegységből származnak az ú. n. volgai finn nyelvek: a cseremisiz és a mordvin, továbbá a keleti-tengeri finn nyelvek. Ez utóbbiaknak az alapnyelvét ősfinnnek nevezhetjük. Úgy-szintén az óslapp is, vagyis az a nyelv, amelyből a mai lapp vagy helyesebben a mai lapp nyelvjárások fejlődtek. (L. SETÄLÄNEK a finnugor nyelvekről írt cikkét, Tietosanakirja IX, 299—309.)

Az ú. n. permi népek (votjakok és zürjének) mint a nyelvükbe került ócsuvas jövevényszók bizonyítják, a volgai bolgár uralom kezdetén (Kr. u. VIII. sz.) még nem váltak szét. A zürjének csak a VIII—IX. század között kezdtek lassanként északfelé húzódni.

A finn-volgai nyelvközösségből, úgy látszik, a cseremisiz vált ki előbb, míg a mordvin és a finnség még egyideig együtt maradt. Abban az időben, midőn a régi balti jövevényszók kerültek a finnbe (THOMSEN szerint időszámításunk elején vagy valamivel korábban), a finn-volgai egység még nem szakadt meg teljesen, mert bizonyos számú balti jövevényszó a finnség közvetítésével eljutott a mordvinba s innen a cseremisizbe is, de már a régi germán nyelveknek a finnségre gyakorolt hatása idején (mely a balti hatást majdnem nyomon követte), a finn-mordvin egység is teljesen megszakadt.

A lappok valószínűleg csak átvették a finnugor nyelvet, eredetileg más nyelven beszéltek. WIKLUND szerint az óslapp, amelyből a mai lapp nyelvjárások származtak, az ősfinn nyelvnek egy igen régi fokával azonos, vagyis más szóval: a nyelvcseré az ősfinn korban (kb. a Kr. e. évezred végén) történhetett (vö. Entwurf einer urlappischen lautlehre I, 8 és 14). SETÄLÄ véleménye szerint ez a nyelvcseré jóval régebben, talán még a finnugor nyelvegység korában történt, legkésőbb a finn-volgai korban.

A finnugor nyelvek elágazását és egymásközti rokonságát SETÄLÄ igen elmésen két körben szemlélteti, ilyenformán:

A finnugornépek történetére vonatkozó munkálatok: CASTRÉN M. A., *Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker etc.*, herausgegeben von ANTON SCHIEFNER. St. Petersburg, 1857. A fgr. népeket finn összefoglaló néven tárgyalja (88—154). Az egyes népekről történeti és néprajzi ismertetést ad. — SMIRNOV I. N., *Восточные финны. Историко-этнографические очерки* (= Keleti finnek. Történeti-néprajzi vázlatok). I, 1. Черемисы (= Cseremiszek), Казань, 1889. I, 2. Мордва (= Mordvinok), Казань, 1895. П. Ботьяки (= Votjákok), Казань, 1890. II, 2. Пермьки (= Permiek), Казань, 1891. E munkák ismertetését és bírálatát I. SETÁLÁ I. N., *Smirnov's Untersuchungen über die Ostfinnen. Ein Gutachten, an die kaiserl. Akademie d. Wiss. zu Petersburg abgegeben* (SUS. Aik. XVII, 1900). — SETÁLÁ E. N., *Suomensukuisten kansojen esihistoria* (= A finnugor népek őstörténete). *Különnyomat a Maailmanhistoria* (= Világtörténet) II. részéből. Ism. TRÓCSÁNYI Z. (*Ethnographia* XXVII, 190). Nyelvi tények alapján a finnugorság őstörténetét világítja meg. Következtetései szigorú tudományos kritikával vannak fölépítve. — Itt megemlítjük még IKONEN *Suomensukuisten kansat* (= A finnugor népek) c. könyvét (Helsinki, 1921), mely az 1909—1919. évben megjelent finn lexikonnak (*Tietosanakirja*) elsőrendű szakemberek tollából származó cikkei alapján összefoglaló képet ad a finnugor népekről.

A finnugor nyelvekre vonatkozó művek: BUDENZ J., *Magyar-ugor összehasonlító szótár*. Budapest, 1873—1881; *ua.*, *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*. Bpest, 1884—1894. — DONNER O., *Vergleichendes wörterbuch der finnisch-ugrischen sprachen*. Helsingfors, I. 1874; II. 1876; III. 1888. — SZINNYEI J., *Magyar Nyelvhasznítás* (I. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvészetbe. II. Vázlatos összehasonlító hang- és alaktan. III. Összehasonlító szójegyzék) 6. javított és bővített kiadás [*Finnugor Kézikönyvek* III.]. Bpest, 1920. Pontos és szigorú kritikával összeállított összefoglalása az eddigi tudományos eredményeknek. Az első kiadás 1896-ban jelent meg. SZINNYEI ezt a munkáját eredetileg tankönyvül szánta, mai alakjában azonban már annyira gazdag tartalmú és minden részletre is kiterjedő, hogy a szakembereknek is teljesen nélkülözhetetlen kézikönyvvé lett. Az egyes fgr. nyelvekre vonatkozó pontos bibliográfiai adatainak mi is nagy hasznát vettük. — *Ua.* *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Sammlung Götschen, Leipzig, 1910.* A finnugor nyelvekről s e nyelveket beszélő népekről, a fgr. nyelvek rokonsági viszonyairól, a finnugor őshazáról, a fgr.-árja érintkezésekről, a fgr.-indogermán nyelvrokonság fölvételéről és az ú. n. urál-altaji nyelvtörzsről szóló bevezetés (1—21) után szigorúan tudományos módszerrel kidolgozott fgr. összehasonlító hangtant és alaktant ad. (Új kiadás sajtó alatt.)

A finnugor nyelvek elágazására vonatkozó művek: BUDENZ J., *Magyar-ugor összehasonlító szótár* 383—388. lapokon levő rész és bővebben kifejtve: *Ueber die verzweigung der ugrischen sprachen* (*Beiträge zur kunde der indogerm. sprachen* IV, 1879). Ismertetését

l. NyK. XV, 157—168. — DONNER O., Die gegenseitige verwandtschaft der finnisch-ugrischen sprachen (Acta Soc. Scient. Fennicae XI és külön is. Helsingfors, 1879). — SETÄLÄ, Yhteissuomalainen Äännehistoria 416—422, Maailmanhistoria I, 40 és a fgr. nyelvekről szóló cikkét: Tietosanakirja IX, 477—485. A finnség és a lapp nyelv viszonyára nézve vö. WIKLUND, Entwurf einer urlappischen lautlehre 7; SETÄLÄ: FUF. VI, 1.; Maailmanhistoria II, 513.

A folyóiratok közül, amelyek egészen vagy részben a fgr. nyelvtudománynak vannak szentelve, a legfontosabbak a következők: Nyelvtudományi Közlemények (Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. 1862—1878-ig szerk. HUNFALVY, 1872—1892-ig BUDENZ, 1892—95-ig SIMONYI, 1896-tól SZINNYEI, eddig 45 kötet). — Aikakauskirja (Journal de la Soc. Finno-ougrienne 1886-tól kezdve, eddig 36 kötet). — Toimituksia (Mémoires de la Soc. Finno-ougrienne 1890-tól kezdve, eddig 46 kötet. A Journal és a Mémoires a helsinki Finnugor Társaság folyóirata). — Finnisch-ugrische Forschungen (szerk. SETÄLÄ, KROHN és WICHMANN 1901-től kezdve, eddig 15 köt.). — Általában az urál-altaji nyelvtudománnyal foglalkozik a KÜNOS és MUNKÁCSI szerkesztésében megjelenő Keleti Szemle — Revue Orientale (Bpest, 1900-tól kezdve, eddig 18 köt.) s a keleti nyelvekre vonatkozó kutatások mellett több fgr. tárgyú munkát is tartalmaz az Uppsalában megjelenő Le Monde Oriental c. folyóirat is (1906-tól, eddig 14. kötet). A fgr. nyelvtudomány körébe tartozó munkálatokról pontos bibliográfiai adatokat találunk DONNER O., Öfversikt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia (Helsingfors, 1872) c. munkájában, SZINNYEI Magyar Nyelvhasonlítás c. kézikönyvében és a Finnisch-ugrische Forschungen c. folyóirat Anzeiger-ében.